

O tumačenju hebrejskih imena u Vitezovićevu *Lexiconu*

BOJAN MAROTTI

Zavod za povijest i filozofiju znanosti HAZU, Zagreb

UDK 81'374-05 Vitezović, P. R.
81'373.2-05 Vitezović, P. R.
811.411.16

Izvorni znanstveni članak
Primljen: 21. 6. 2014.
Prihvaćen: 23. 9. 2014.

Sažetak

U Vitezovićevu rječniku pod naslovom *Lexicon Latino-Illyricum*, rukopisnome djelu nastalu oko godine 1700., a prvi put objavljenu 2010., osim glavnoga dijela, tj. latinsko-hrvatskoga rječnika, nalazi se još i deset dodataka. U četvrtome od tih dodataka pod naslovom *Nomina Sacrae Scripturae interpretata, ex P[atre] Amando Ejsenberner Benedictino*, Vitezović tumači imena iz Svetoga pisma, ponajviše iz Staroga zavjeta, tj. uglavnom hebrejska imena. Pri tome redovito navodi samo ime, potom svojevrсно dodatno tumačenje toga imena na latinskome, najčešće upravo latinski prijevod, a zatim, nakon dviju (položenih) točaka, što mu otprilike znači 'jednako', navodi i prijevod na hrvatski, primjerice: »**Adam. Homo** .. Človek.« Kao predložak za taj četvrti dodatak Vitezoviću je poslužila knjiga austrijskoga benediktinca Amada Eisenbernera pod naslovom *Programmata scripturistica sive nomina Scripturae Sacrae*, objavljena godine 1699. Budući da se gdjekada pri prijenosu, tj. pri prijepisu hebrejskoga imena u latinicu dogodi da dva različita hebrejska imena, koja se u izvornome hebrejskome zapisu razlikuju, u latinici postanu istopisnice, Vitezović u takvim slučajevima kadšto navodi i kakvu napomenu na metajezičnoj razini kako bi upozorio na osobitost hebrejskoga zapisa. Sve su takve napomene na metajezičnoj razini prenesene iz Eisenbernerove knjige, koja se u prilogu potanko opisuje. Također se temeljito razmatra pojam »anagramiranja«, jer Eisenberner svagda navodi i premetaljku (anagram) hebrejskoga imena u latiničnome zapisu i njegova prijevoda na latinski. Potom se obrađuju svi primjeri koji sadržavaju neku metajezičnu napomenu, kako oni iz Eisenbernera, tako i oni iz Vitezovića. Pri tome se pojedina Vitezovićeva (tj. Eisenbernerova) napomena uspoređuje s izvornim hebrejskim zapisom dotičnoga imena te se pokazuje da su takve napomene iznimno važne, jer se pri navedenu gubitku raznolikosti u latinskoj prilagodbi, tj. u latiničnome zapisu, gubi ujedno i razlika u značenju dvaju izvorno različitih hebrejskih imena. Da bi se pak pojedino značenje što jasnije odredilo, te ujedno usporedilo s Eisenbernerovim prijevodima na latinski, te s Vitezovićevim prijevodima na hrvatski, razmatraju se značenja temeljnih hebrejskih

riječi, ili temeljnih hebrejskih oblika, od kojih su pojedina imena izvedena. Na kraju se, na temelju navedene raščlambe, upozorava na određene Eisenbernerove propuste, a koje je u svoj rječnik, tj. u njegov četvrti dodatak, prenio i sam Vitezović.

Gljučne riječi: Pavao Ritter Vitezović, *Lexicon Latino-Illyricum*, Amand Eisenberner, Stari zavjet, hebrejska imena, prvopis, anagram, epigram, anagramiranje, napomena na metajezikičnoj razini

1. Uvod

1.1. Rukopisni svezak Vitezovićeva rječnika

Rječnik Pavla Rittera Vitezovića pod naslovom *Lexicon Latino-Illyricum* dugo je bio dostupan isključivo u rukopisu (rukopis se čuva u Metropolitanskoj knjižnici u Zagrebu pod oznakom MR 112). Grubo uzevši, rječnik je nastao oko godine 1700., no ima dosta naznaka da je Vitezović na *Lexiconu* radio sve do svoje smrti, tj. do 1713. (a započeo je na njem raditi dakako prije 1700.).¹ Rječnik je nedavno objavljen, a to izdanje u cjelini izgleda ovako:

- P. R. Vitezović, *Lexicon Latino-Illyricum*, sv. 1. *Prijeslik rukopisa*, priredio i pogovor o prijesliku napisao Bojan Marotti (2000.)
- P. R. Vitezović, *Lexicon Latino-Illyricum*, sv. 2. *Prijepis i obrada*, rukopis kritički pročitale i rječnik upisale Zrnka Meštrović i Nada Vajs, priredio i predgovor napisao Bojan Marotti (2010.)
- P. R. Vitezović, *Lexicon Latino-Illyricum*, sv. 3. *Hrvatsko-latinski rječnik*, priredile i predgovor napisale Nada Vajs i Zrnka Meštrović (2009.).

Sam je *Lexicon Latino-Illyricum* zapravo jedan dio rukopisnoga sveska, kojemu je veličina 21 × 16 cm. Taj se rukopisni svezak sastoji od 572 uvezana lista, od čega je 566 listova obrojeno. No budući da *Lexicon Latino-Illyricum* zauzimalje njegov najveći dio, obično se tako zove i cjelina. Spomenuti se rukopisni svezak, zapravo obrojeno niz uvezanih listova, sastoji od ovih dijelova (u zagradi se najprije navodi broj lista u rukopisu, a zatim broj stranice u prvome svesku izdanja):

- *Ventorum nomina, juxta Græcam appellationem Croatis tradita.* (1r; 5)
- *Lexicon Latino-Illyricum.* (2r–527r; 7–1057)

¹ Vidi Tomo Matić, »Vitezovićev 'Lexicon Latino-Illyricum'«, *Rad JAZU* 303 (1955), p. 9. Puni se zapis knjigopisne jedinice navodi u *Popisu uporabljenih djela*.

- *Lexicon Nominum propriorum, et Festorum apud Illyrios celebriorum.* (528r–538r; 1059–1079)
- *Nominum Illyricorum Interpretatio.* (540r–542r; 1083–1087)
- *Nomina Sacrae Scripturae interpretata, ex P. Amando Ejsenberner Benedictino.* (544r–557r; 1091–1117)
- *Lexicon Verborum et Nominum Infantilium.* (558r–558v; 1119–1120)
- *Nominum Illyricorum Interpretatio.* (559r–561r; 1121–1125)
- *Nomenclatura Planetarum quâ Poëtice et quâ Astronomicè apud Illyrios nuncupantur. Item Deorum et Heroum apud Poëtas celebratorum.* (562r–562v; 1127–1128)
- *Lexicon Interjectionum Illyricarum.* (563r–564r; 1129–1132)
- *Navium Nomenclatura.* (565r–565v; 1133–1134)
- *Fungorum Nomenclatura.* (566r; 1135)

Nakon dijelova naslovljenih *Lexicon Nominum propriorum, et Festorum apud Illyrios celebriorum* te *Nominum Illyricorum Interpretatio* nalazi se po jedan neispisan list, tj. 539 (1081–1082) i 543 (1089–1090). No u ovome prilogu nije moguće potanko razmotriti sve osobitosti rukopisa Vitezovićeva *Lexicona*,² budući da se ovdje prije svega bavim dijelom rukopisnoga sveska pod naslovom *Nomina Sacrae Scripturae interpretata, ex P[at]re Amando Ejsenberner Benedictino*, koji je u našem izdanju objavljen kao četvrti dodatak (tj. kao [*Supplementum* IV.]).³ U tome dodatku Vitezović tumači imena iz Svetoga pisma, ponajviše iz Staroga zavjeta, dakle uglavnom hebrejska imena. No da bi primjeri koji se u ovome prilogu dalje navode – bili »čitki«, posebice njihova desna, tj. hrvatska strana, potrebno je prethodno, prije negoli prijedemo na taj

² O tome, kao i o nekim drugim obilježjima očuvanoga Vitezovićeva rukopisa, vidi moj pogovor prvomu svesku (pod naslovom »Kako je priređen prijeslik Vitezovićeva *Lexicon*«), pp. 1173–1181. Općenito o Vitezovićevu životu vidi pak Vjekoslav Klaić, *Život i djela Pavla Rittera Vitezovića (1652.–1713.)* (Zagreb: Matica hrvatska, 1914) te u predgovoru Nade Vajs i Zrnke Meštrović trećemu svesku Vitezovićeva rječnika (pod naslovom »Pavao Ritter Vitezović – čovjek ispred svojega vremena«), pp. V–LXIII. Isp. i literaturu o Vitezoviću koja se navodi na kraju toga predgovora, pp. LV–LXIII, kao i vrlo opsežnu literaturu u katalogu što ga je o 300. obljetnici Vitezovićeve smrti objavila NSK u Zagrebu: Ivan Kosić, *Pavao Ritter Vitezović* (Zagreb: NSK, 2013), pp. 405–441.

³ Vidi Pavao Ritter Vitezović, *Lexicon Latino-Illyricum*, sv. 2. *Prijepis i obrada*, pp. 492–501. U našem se izdanju, tj. u drugome svesku rječnika, donosi najprije glavni dio, dakle *Lexicon Latino-Illyricum*, a zatim slijedi, kao prvi dodatak u nizu, tzv. »ruža vjetrova«, tj. *Ventorum nomina, juxta Græcam appellationem Croatis tradita*, te potom devet preostalih dodataka. Na taj je način uspostavljeno ukupno deset dodataka, od kojih svaki, osim naslova, ima u uglatim zagradama dodan i nadnaslov *Supplementum*, s rednim brojem pojedinoga dodatka.

četvrti dodatak, reći nekoliko riječi o Vitezovićevu pravopisu i slovopisu te o načinu obrade koji je primijenjen u samome izdanju.⁴

1.2. Pravopis i slovopis u Vitezovićevu rječniku

Prije svega, treba reći da se Vitezović, poput velike većine naših starijih pisaca, ponajviše služi tvorbenim pravopisom. Taj se pravopis može zvati i pravopisom čitke tvorbe, i to zato što se pri njegovoj porabi u zapisu ogleđaju tvorbeni odnosi, npr. *ſvidočba* (u natuknicama *testatio* i *testimonium*) prema *ſvidočitti* (u natuknici *testari*). U zapisu riječi *ſvidočba*, tj. *svidočba*, ostavljen je dakle *ç*, tj. *č*, jer je ta imenica tvorena od glagola *ſvidočitti*, tj. *svidočiti*, premda se u izgovoru ono *ç* pred *b* prilagođava po zvučnosti (doduše pretkažljivo). To ne znači naravno da nema i protuprimjera, tj. zapisa prema izgovornome načelu. Takvi su zapisi osobito česti kada je posrijedi skup *nb*. Dobar je primjer za to riječ *himba*, koja se u rječniku javlja devet puta u tome liku (u natuknicama *dolus*, *fallacia*, *falsimonium*, *falsitas*, *fraudatio*, *fraus*, *malitia*, *panurgia*, *stellionatus*), a nijednom u liku *hinba*. Zašto je tako, nije posve jednostavno reći. Možda izvedenica *himba* nije Vitezoviću bila u potpunosti prozirna, tj. možda u njoj nije vidio vezu s glagolom *hiniti*.

Što se pak tiče slovopisa, u Vitezovićevu je rječniku moguće razlikovati dva: slovopis koji bi se mogao nazvati osnovnim, a koji rabi u golemoj većini rječnika, te slovopis kojim se služi u tzv. dodanim ili dopisanim riječima.⁵ Ovdje navodim samo osnovni slovopis, jer su primjeri o kojima je riječ, redovito pisani njime. Taj se osnovni Vitezovićev slovopis može prikazati ovom preglednicom:⁶

RAZLIKOVNA JEDINICA	VITEZOVIĆEV ZAPIS	DANAŠNJI ZAPIS
/č/	ç	č
/ć/	ć, t', (tj)	ć

⁴ Vidi u vezi s time, kao i s nizom nedoumica koje su se javljale tijekom obrade upisanoga rukopisa i priređivanja djela za tisak, moj predgovor drugomu svesku (pod naslovom »Kako je priređen Vitezovićev *Lexicon Latino-Illyricum*«), pp. V–CL.

⁵ Vidi o tome slovopisu u predgovoru Nade Vajs i Zrnke Meštrović trećemu svesku Vitezovićeve rječnika, i to poglavlja: »Vitezovićeve grafijska rješenja u *Lexiconu*«, pp. XII–XXI; »Dodane riječi u *Lexiconu*«, pp. XXI–XXIV.

⁶ Ta se preglednica u nekoliko sitnica razlikuje od one koju donosim u svome predgovoru drugomu svesku Vitezovićeve rječnika, p. LXXX.

/š/	ǵ, d', (dj)	đ
/lj/	l'	lj
/ń/	ń	nj
/r/	yr	r
/s/	f	s
/š/	s	š
/ž/	z	ž

Jasno je da taj slovopis nije nastao odjednom, nego da je plod duljega nastojanja, postupne uvedbe pojedinih pismena, te da je u nekome smislu i vrhunac, postignut nakon niza pokušaja.⁷ Poznato je da je Vitezović sastavio i pravopisni priručnik, koji na žalost nije očuvan. O tome nas izvješćuje u predgovoru *Priricsniku* (1703.), pod naslovom *Onim, koi budu ponasalli ovo cvitye*, i to ovim riječima:⁸ »I zato pred trimi Letmi iznajdoh jedan kruto dobar, lagak i pravicsan nacsim [tako!] za takovo pifmo, koga i obznanih ù recsenom Diacskom jeziku: ali dõfih dób potribna k' tomu flova nemogah csinit napraviti.« A i u predgovoru latinskomu djelu *Plorantis Croatiae saecula duo* (također 1703.), pod naslovom *Lectori benevolo salutem*, navodi sljedeće:⁹ »Quae, & plura alia, in Orthographia mea Illyricana, sive absoluta Latinis elementis voces Croaticas describendi methodo, clariùs exhibentur.« Ovdje nije moguće potanko razmatrati taj razvoj, ali je dovoljno upozoriti na, kako kaže u *Priricsniku*, »podreplyena« slova, tj. na ç i z, koja rabi u rječniku (u onome što sam nazvao osnovnim slovopisom), prema *cs* i *fh* (ili *sh*) u nekim drugim djelima, npr. upravo u navedenome *Priricsniku*.

⁷ Vidi o tome Milan Moguš, »Pavao Vitezović kao jezikoslovac«, *Zbornik Zagrebačke slavističke škole*, 2 (1974), pp. 77–78.

⁸ Vidi Pavao Ritter Vitezović, *Priricsnik, aliti razliko mudroszti cvitje*. Taj predgovor, koji obaseže 4 stranice, nije obrojen. Prije njega dolazi posveta, kojoj su obrojeni listovi od 2 do 4, dakle 6 stranica, a prije posvete nalazi se naslovnica i jedna prazna stranica. Brojimo li stranice, dobivamo 2 + 6 + 4, dakle ukupno 12. Računamo li naslovnicu kao prvu stranicu, predgovor bi bio na pp. 9–12, a sam navodak na p. 9.

⁹ Vidi Pavao Ritter Vitezović, *Plorantis Croatiae saecula duo*. Prvih 8 stranica nema obroja (posveta i taj mali predgovor), ali bi bila p. 8 računamo li naslovnicu kao prvu stranicu. Rečeni bi se predgovor tada nalazio na pp. 7–8.

1.3. Posebni znakovi

Potrebno je svakako još spomenuti i posebne znakove, kojima se tumače neke osobine Vitezovićeve rječnika ili se njima opisuju različiti odnosi među pojedinim jednakostima. Valja ih, velim, nabrojiti, budući da različite natuknice i podnatuknice, kada se ovdje navode, kadšto sadržavaju neki od tih posebnih znakova. Evo ih:¹⁰

ZNAK	ZNAČENJE
[]	pridodana slova
< >	suvišna slova
[⇒]	trebalo bi pisati
//	dopisane riječi
[#]	precrtano
[?]	nečitko
[!]	upravo tako
[∨]	samo jedno od dvoga
[&]	i jedno i drugo
→	vidi

Ima ih dakle ukupno 10. Navodim ih ovdje bez posebnoga dodatnoga tumačenja, vjerujući da je njihova poraba razvidna iz same preglednice (a i znakovi sami sobom upućuju na to kako se rabe).

1.4. Namjera i smisao ovoga istraživanja

Samo je po sebi u potpunosti jasno da Vitezovićeve *Lexicon* pruža obilje građe za najraznovrsnija znanstvena istraživanja, te da će takvih istraživanja u

¹⁰ Preglednicu prenosim u gotovo istovjetnu obliku iz svoga predgovora drugomu svesku Vitezovićeve rječnika, p. CX.

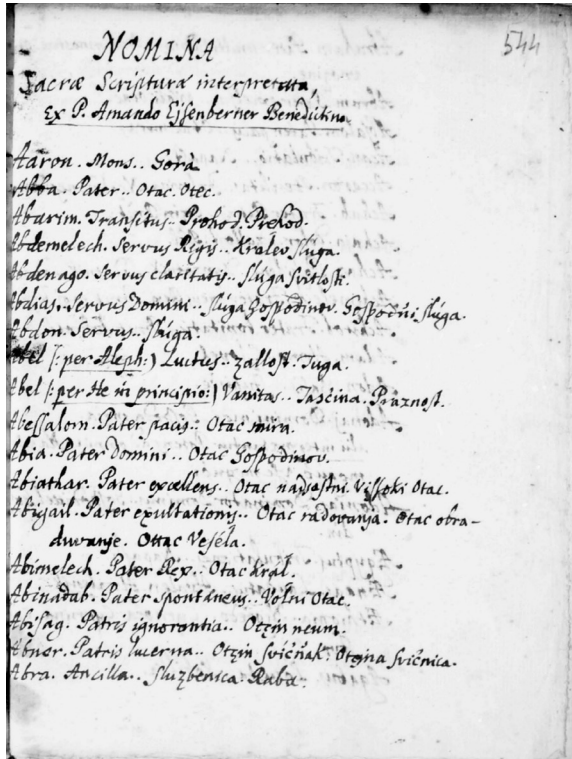
budućnosti sigurno biti. Osim nadslovaka, koje sam u cjelini obradio u svojoj knjizi *Značenje nadslovaka u Vitezovićevu Lexiconu*,¹¹ izdvojio bih ovdje još tri skupine posebno zanimljivih, a do danas nedovoljno proučenih pitanja. To su:

- zapis sljednika jata
- grecizmi (u rječniku ih ima velik broj, svakako veći negoli je to uobičajeno u latinskim rječnicima te veličine)
- rječnik imena iz Svetoga pisma (u našem izdanju četvrti dodatak), gdje Vitezović različita hebrejska imena prevodi na latinski i na hrvatski, a gdjekada uz pojedina hebrejska imena navodi i kakvu napomenu na metajezičnoj razini, koja se tiče izvornoga hebrejskoga zapisa dotičnoga imena, posebice kada je u latinskome (tj. u latinici) riječ o istopisnicama.

U ovoj je raspravi riječ upravo o tome posljednjem pitanju, naime o podosta neobičnome, a istodobno vrlo važnome dijelu Vitezovićeve rječnika, o čem do danas nije uopće pisano, a ni njegova vrijednost nije u pravome smislu uočena. Hebrejska se imena u našem izdanju, kako je već rečeno, nalaze u četvrtome dodatku, a u naslovu toga četvrtoga dodatka Vitezović ističe da su posrijedi imena iz Svetoga pisma, koja su protumačena »ex P[at]re] Amando Ejsenberner Benedictino« (slika 1.). Riječ je o knjizi austrijskoga benediktinca Amand(us) Eisenbernera pod naslovom *Programmata scripturistica sive nomina Scripturae Sacrae*, od godine 1699., koja je Vitezoviću poslužila kao predložak, a bez koje nije moguće valjano razumjeti taj četvrti dodatak. U ovoj se raspravi bavim jednim njegovim dijelom, naime onim hebrejskim imenima uz koja Vitezović navodi neku napomenu na metajezičnoj razini, kako bi upozorio na osobitost hebrejskoga zapisa. I te su napomene, kao i sva imena, kako će se vidjeti iz same rasprave, preuzete iz spomenute Eisenbernerove knjige. Moglo bi se možda primijetiti da je to »samo« odabrani uzorak, ali treba, tomu usuprot, pripomenuti da je takav uzorak ujedno i putokaz koji upućuje na to kako je taj četvrti dodatak moguće obraditi u cjelini.

Moja je prvotna namjera bila usporediti one Vitezovićeve primjere, tj. ona hebrejska imena uz koja navodi kakvu napomenu na metajezičnoj razini, s odnosnim primjerima u spomenutoj Eisenbernerovoj knjizi, kako bi se uvidjelo koliko se je Vitezović na tu knjigu oslonio. No kada sam dobio Eisenbernerovu knjigu, nemalo sam se iznenadio da uza svako ime Eisenberner navodi znatno više toga negoli sam Vitezović (što opet znači da Vitezović nije prenosio sve). K tomu bio sam iznenađen i činjenicom da o Eisenbernerovoj knjizi također

¹¹ Vidi Bojan Marotti, *Značenje nadslovaka u Vitezovićevu Lexiconu*, sv. I. *Opći dio (opis)* i *Prilozi latinski*, te sv. II. *Prilozi hrvatski* (Zagreb: Artresor naklada, 2013).

Slika 1. Naslov i prva stranica četvrtoga dodatka u Vitezovićevu *Lexiconu*

nema nikakvih radova – ne samo u nas nego ni u Europi – kao ni o spomenutome četvrtome dodatku u Vitezovićevu *Lexiconu*. Tako se je dogodilo da sam se, razmatrajući Vitezovićeve primjere, postupno sve više bavio upravo Eisenbernerovom knjigom. Stoga je ovaj rad zapravo dvoslojan: on je istodobno i raščlamba Eisenbernerove knjige, ali ujedno i ono što je izvorno namjeravao biti, naime usporedba četvrtoga dodatka u Vitezovićevu *Lexiconu* s tim (zaboravljenim) Eisenbernerovim djelom.

2. Vitezovićev predložak za četvrti dodatak u *Lexiconu*

U četvrtome se dakle dodatku u Vitezovićevu *Lexiconu* – rečeno je već – nalaze uglavnom hebrejska imena. Pri tome Vitezović redovito navodi samo ime, potom svojevršno dodatno tumačenje toga imena na latinskome, najčešće upravo latinski prijevod, a zatim, nakon dviju (položenih) točaka, što mu otpri-

like znači ‘jednako’, donosi i prijevod na hrvatski. U posve jednostavnu slučajju to izgleda primjerice ovako:

Adam. Homo .. Človek.

Rečeno je i to da je kao temeljni, a zapravo i jedini izvor pri sastavljanju toga četvrtoga dodatka Vitezoviću poslužila knjiga austrijskoga benediktinca Amanda Eisenbernera pod naslovom *Programmata scripturistica sive nomina Scripturae Sacrae*, objelodanjena godine 1699.¹² Na to upozorava već i sam Vitezović u naslovu četvrtoga dodatka, kada uz *Nomina Sacrae Scripturae* dodaje *interpretata, ex P[at]re] Amando Ejsenberner Benedictino*.

No do podataka o Eisenbernerovu životu nije lako doći (ne navodi ga recimo ni *Allgemeine Deutsche Biographie*), kao što ni njegovu knjigu *Programmata scripturistica* nije jednostavno nabaviti.¹³ Zna se međutim da je bio prior u benediktinskome samostanu *Schottenstift* u Beču, i to u vrijeme kada je na čelu istoga samostana bio opat Sebastian I. Faber. Taj se samostan službeno zove *Benediktinerabtei Unserer Lieben Frau zu den Schotten*, a osnovan je godine 1155., kada je vojvoda Heinrich II. doveo irske redovnike iz također »škotskoga« samostana u Regensburgu u Njemačkoj. Budući da je latinsko ime Irske bilo *Scotia Maior*, irski su se redovnici nazivali *Schotten* ili *Iroschotten*, a samostani koje su oni u to doba osnivali – *Schottenklöster* (‘škotski samostani’ ili, kako kaže Eisenberner, *vulgo ad Scotos*, tj. ‘pučki kod Škota’, ‘razgovorno kod Škota’, ‘pučki u Škota’, ‘razgovorno u Škota’).

Sebastian je bio 59. opat od osnutka samostana, i to od 1683. do 1703.¹⁴ Izabran je u iznimno tešku vremenu kako za samostan, tako i za sam grad. Naime godine 1679. Beč je poharala kuga, a 1683. *Schottenstift* je teško stradao

¹² Knjiga se ne navodi u popisu Vitezovićeve »posmrtno ostavštine«. Vidi Artur Schneider, »Prilozi za život i književni rad Pavla Rittera Vitezovića«, *Vjestnik kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog zemaljskog arkiva* 6 (1904), pp. 114–126, s popisom na pp. 122–126.

¹³ Jedan se primjerak, kojega je presnimak poslužio za ovo istraživanje, čuva u benediktinskome samostanu u moravskome gradiću Rajhradu kraj Brna u Češkoj (*Benediktinské opatství Rajhrad*). Na naslovnici je knjige rukom napisano sljedeće (slika 2.): Mñrij [= Monasterii] Rayhradensis Ab 1702 (tj. [vlasništvo] rajhradskoga samostana od 1702.). Knjiga je presnimljena u samostanskoj knjižnici te je potom poslana u Zagreb. Želio bih se ovom prigodom najtoplije zahvaliti na susretljivosti i ljubaznosti, ali i na brzome, upravo trenutnome »odzivu«, budući da sam presnimljeni primjerak, nedugo nakon zamolbe, imao već u rukama.

¹⁴ O njegovu djelovanju u samostanu vidi Ernest Hauswirth, *Abriss einer Geschichte der Benedictiner-Abtei U. L. F. zu den Schotten in Wien* (Wien: Mechitharisten-Congregations-Buchdruckerei, 1858), u poglavlju »LIX. Abt Sebastian I. (1683–1703)«, pp. 114–119. Vidi o njem i Albert Hübl, *Geschichte des Unterrichtes im Stifte Schotten in Wien* (Wien: Druck und Verlag der K. U. K. Hof-Buchdruckerei und Hof-Buchhandlung Carl Fromme, 1907), pp. 58–59, te posebice p. 66sq. (o filozofsko-teološkome studiju što ga je u samostanu uspostavio opat Sebastian).

u vrijeme turske opsade Beča (tzv. Druga bitka kod Beča, od 14. srpnja do 12. rujna 1683.). Samostan je u svakome pogledu (kako tvarnome, tako i duhovnome) valjalo obnoviti, a opat se je Sebastian pokazao u potpunosti doraslim takvu zadatku.¹⁵

Stoga je Eisenberner, hotеći se očevidno zahvaliti za sve ono što je opat Sebastian učinio za samostan, napisao, ili je možda bolje reći – sastavio jednu knjigu (»pro munere Gratulatorio«, kako veli), te ju je, s oвеćom posvetom, darovao opatu Sebastianu, i to upravo na dan sv. Sebastijana (»anniversario D. [= Domini] Sebastiani festivo die«, kako također kaže u navedenoj posveti), naime 20. siječnja godine 1699. [na kraju se predgovora nalazi nadnevak »20. Januarii. 1699.«, tj. dan sv. Sebastijana (slika 8.)].¹⁶ Iz knjige pak Alberta Hübla *Geschichte des Unterrichtes im Stifte Schotten in Wien* doznajemo da je Amand Eisenberner studirao filozofiju u Martinsbergu te da je bio izvrstan »slušač«. U vezi s tim Hübl navodi sljedeće:¹⁷ »Der spätere Prior Amand Eisenberner studierte 1670 in Martinsberg Philosophie. Der Abt dieses Stiftes stellte ihm das Zeugnis aus: 'cui utinam similes centum haberemus auditores in schola.'«

2.1. Opis Eisenbernerove knjige

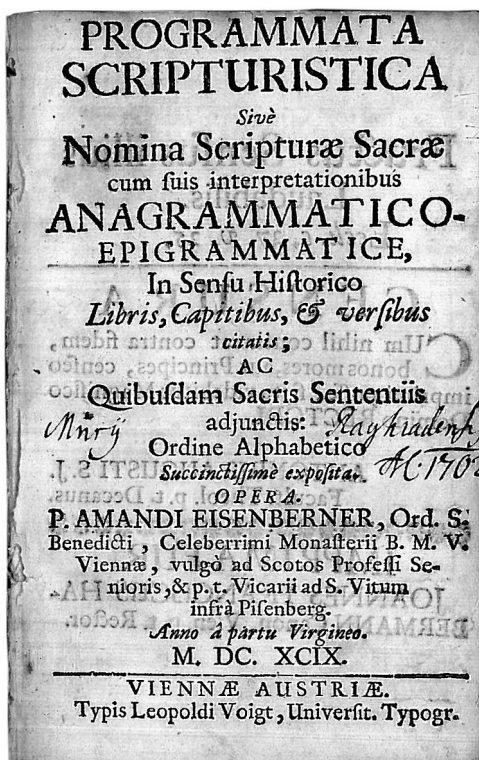
Eisenbernerova knjiga *Programmata scripturistica* obaseže 170 stranica,¹⁸ započne li se brojiti od stranice na kojoj se nalazi naslov (slika 2.). Od toga prvih 14 i posljednje 2 nisu obrojene, dočim su 154 stranice, koje se nalaze između spomenutih, obrojene. Prvih 6 stranica redom sadržava naslov, dopusnicu (tzv. *imprimatur*), Sebastianov grb i posvetu opatu Sebastianu (nakon dopusnice i nakon posvete nalazi se po jedna prazna stranica), potom slijedi 8 stranica

¹⁵ Evo što o tome kaže Ernest Hauswirth na p. 114: »Der Abt fand, wie er später bei einer Gelegenheit selbst hervorhebt, beim Antritte der Abtei Kirche und Haus ohne Dach, den Kasten ohne Körner, den Keller ohne Wein, den Beutel ohne Gelb und zum Überflusse eine ziemliche Schuldenlast. Die Klostergemeinde war zusammengeschmolzen, auswärtige Religiosen versahen die Ämter des Stiftes. Muth und Ausdauer, Klugheit und Geschicklichkeit brauchte *Sebastian* im ausgedehnten Masse, dem erschütterten Stifte wieder aufzuhelfen. Er besaß diese nothwendigen Eigenschaften und entwickelte sie mit günstigem Erfolge.«

¹⁶ Ernest Hauswirth veli ovako na p. 117: »Auf literarischem Felde produzierte [tako!] sich der ehemalige Stiftsprior **Amand Eisenberner**, welcher ein Werk: 'Programmata scripturistica' durch den Druck herausgab (1699).«

¹⁷ Vidi Albert Hübl, *Geschichte des Unterrichtes im Stifte Schotten in Wien*, p. 54, bilj. 3.

¹⁸ Puni je naslov knjige zapravo ovaj: *Programmata scripturistica sive nomina Scripturae Sacrae cum suis interpretationibus anagrammatico-epigrammatice, in sensu historico libris, capitibus, & versibus citatis; ac quibusdam sacris sententiis adjunctis: ordine alphabetico succinctissime exposita*, opera P. Amandi Eisenberner, ord. S. Benedicti, celeberrimi monasterii B. M. V. Viennae, vulgo ad Scotos professi senioris, & p. t. vicarii ad S. Vitum infra Pisenberg, Anno a partu Virgineo M. DC. XCIX., Viennae Austriae: Typis Leopoldi Voigt, Universit. Typogr.

Slika 2. Naslovnica Eisenbernerove knjige

predgovora (*Reverendissime perillustris ac amplissime praesul domine, domine gratiosissime &c.*), zatim 154 obrojene stranice, tj. glavnina knjige (imena se iz Svetoga pisma nižu abecednim redom), te na kraju pretposljednja (neobrojena) stranica na kojoj se nalazi pripomenak pod naslovom *Notandum*, i zatim slijedi još jedna prazna stranica. Poredak bi dakle bio ovakav:

- naslovnica, str. [1]
- dopusnica, str. [2]
- grb, str. [4]
- posveta, str. [5]
- predgovor, str. [7–14]
- imena, str. 1–154 [tj. 15–168]
- pripomenak, str. [169].

Na početku se dopusnice, prije samoga *imprimatura*, kao svojevrsan *motto*, navode ove riječi iz *Knjige Sirahove* (slika 3.): »Fructus Sensus illius Laudabilis.« Valja pripomenuti da sve navotke iz Biblije, kako ovdje, tako i u cijeloj knjizi, Eisenberner donosi prema *Vulgati*. Posrijedi je dio jednoga retka koji u *Vulgati* čitav glasi ovako:¹⁹

Est sapiens animae suae sapiens,
et fructus sensus illius laudabilis. (*Ecclesiasticus*, 37, 25)

Ta se knjiga u *Vulgati* nazivlje *Ecclesiasticus*, ili *Crkovnjak*, kako ima Ivan Matija Škarić u svome prijevodu Biblije,²⁰ ili pak *Crkvenica*, kako se kao mogućnost naznačuje u Bibliji Kršćanske sadašnjosti.²¹ U tome se inače prijevodu spomenuta knjiga navodi kao *Knjiga Sirahova*. Ta starozavjetna knjiga nije naime očuvana u hebrejskome izvorniku, nego samo u grčkome prijevodu Staroga zavjeta, u tzv. *Prijevodu Sedamdesetorice* (*Septuaginta*), pa otuda i razlika u obrojbi redaka između *Vulgate* i Eisenbernera s jedne strane, te Biblije Kršćanske sadašnjosti s druge (koja slijedi *Prijevod Sedamdesetorice*). A *Sedamdesetorica* imaju ovako:²²

Ἔστι σοφὸς τῆ ἰδίᾳ ψυχῆ, καὶ οἱ καρποὶ τῆς συνέσεως αὐτοῦ ἐπὶ
στόματος πιστοί. (Σοφία Σειράχ, XXXVII. 22)

A tako i Biblija Kršćanske sadašnjosti:

Postoji i mudrac sam sebi mudar,
i plodovi su mu njegova razbora
pouzdaní. (Sir 37, 22)

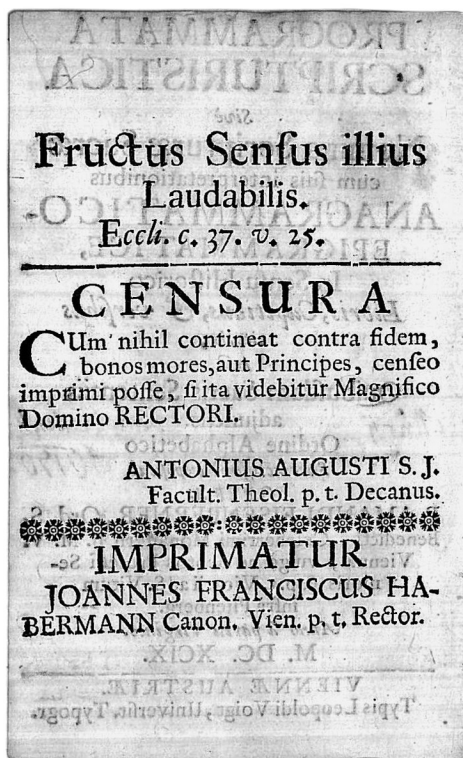
Nakon navedenoga pozivanja na *Knjigu Sirahovu* u dopusnici se, pod naznakom CENSURA, kaže sljedeće: »Cum nihil contineat contra fidem, bonos

¹⁹ Navodim prema izdanju *Biblia Sacra iuxta Vulgatam Clementinam*, plurimis consultis editionibus diligenter praeparata a Michaelae Tvvedale, editio electronica (London: The Clementine Text Project, 2005).

²⁰ Vidi *Sveto pismo Staroga i Novoga uvita* (U Beču: Iz. ces. kr. dvorne i obštene tiskarnice, 1858–1861), i to šesti svezak (1859) pod naslovom *Slog šesti, koj sadržaje knjigu Zaričjah, knjigu Sabiraoca, Pismu pisamah, knjigu Mudrosti, i knjigu Crkovnjaka*.

²¹ Vidi *Biblija: Stari i Novi zavjet*, glavni urednici Jure Kaštelan i Bonaventura Duda (Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1996), p. 1211.

²² Navodim prema izdanju *The Septuagint Version of the Old Testament and Apocrypha: With an English Translation and With Various Readings and Critical Notes* (London – New York: Samuel Bagster and Sons Limited – Harper and Brothers, 1900).

Slika 3. Dopusnica (tzv. *imprimatur*) za Eisenbernerovu knjigu

mores, aut Principes, censeo imprimi posse, si ita videbitur Magnifico Domino RECTORI.« A potom slijedi IMPRIMATUR.

U grbu se opata Sebastiana (slika 4.), uza samo ime SEBASTIANVS, nalazi i njegova krilatica GLORIOSVM NOMEN TVVM, uzeta iz knjige proroka Daniela, gdje cjelina prema *Vulgati* glasi ovako:

Benedictus es, Domine Deus patrum nostrorum,
et laudabile, et gloriosum nomen tuum in saecula: [...]. (*Daniel*, 3, 26)

A u hrvatskome je prijevodu ovako (Biblija KS):

»Blagoslovljen i hvaljen budi,
Gospode, Bože otaca naših,
i neka ime tvoje bude slavljeno
dovijeka! [...].« (Dn 3, 26)

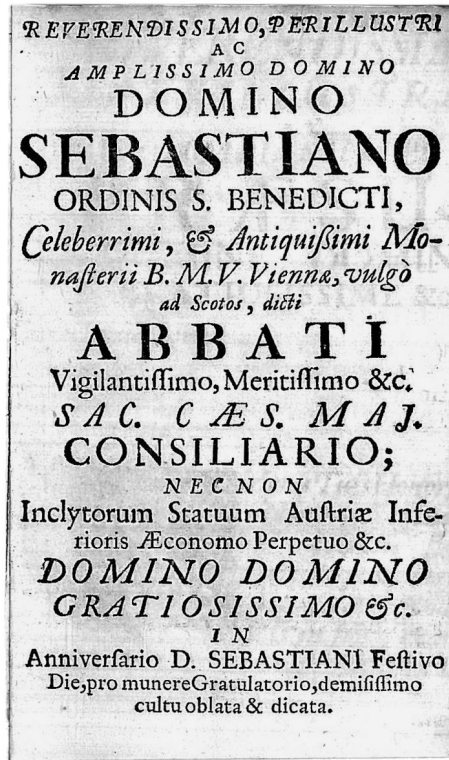

Slika 4. Grb opata Sebastiana

U posveti valja uočiti već spomenuti Eisenbernerov izričaj *vulgo ad Scotos*, kojim kazuje kako se u puku, tj. razgovorno, samostan obično nazivlje. Navodi se k tomu razlog zbog kojega je knjiga napisana, kao i prigoda u kojoj se daruje, naime dan sv. Sebastijana (slika 5.).

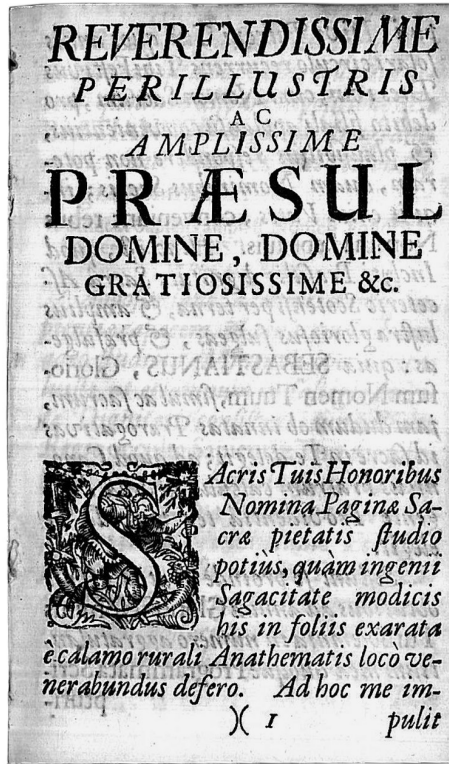
Poput posvete i predgovor je upućen opatu Sebastianu (slika 6.). Ovdje se međutim dodatno objašnjavaju razlozi zbog kojih je Eisenberner sastavio svoju knjigu:²³ »*Ad hoc me impulit Divi Patroni Tui quot annis solari circulo recur-*

²³ Vidi Amand Eisenberner, *Programmata scripturistica sive nomina Scripturae Sacrae*, predgovor, p. [7–8]. Pri prijenosu ulomaka iz Eisenbernerove knjige ne provodim razliku između ⟨s⟩ i ⟨ʃ⟩, jer je njihov zapis pretkažljiv (⟨s⟩ se javlja redovito na kraju riječi, dočim se u ostalim položajima nalazi ⟨ʃ⟩), niti dvoglase *ae* i *oe* bilježim spojenicama *æ* i *œ*. No razliku između velikih i malih slova, kao i zapis nadslovaka svagda donosim prema izvorniku. Kosopis pak navodim kosopisom.

Slika 5. Posveta opatu Sebastianu

rens Tibi Festivus Dies: cui, cum Nomen Sacrum, pro debito filiali applausu convenientius, & plausibilis respondere non poteram, quam Nominibus Sacris; inquit enim Vates, conveniunt rebus Nomina saepè suis. «A pjesnik (*vates*) koji to kaže, naime rečenicu koja je postala i svojevršnom izrekom – *conveniunt rebus nomina saepe suis* (doslovno: ‘često imena pristaju svojim stvarima’, a malo slobodnije: ‘često imena otpovijedaju onomu na što ukazuju’) – jest Richard iz Venose (Richardus Venusinus, Riccardo da Venosa), koji je inače bio pravnik, a živio je u prvoj polovici 13. stoljeća. Richard je pripadao krugu oko Fridrika II. Švapskoga na Siciliji, kojemu je i posvetio svoje (jedino) književno djelo, komediju pisanu na latinskome jeziku, pod naslovom *De Paulino et Polla*. Odrednicu komedija ovdje valja shvatiti uvjetno: posrijedi je svojevršna »dijaloška pjesan«, u kojoj se smjenjuju razgovorni i pripovjedni dijelovi, a koja obiluje komikom, pa i stanovitom lascivnošću. Ta je književna

Slika 6. Početak Eisenbernerova predgovora

vrsta redovito pisana u elegijskome distihu (Talijani ju zato zovu *commedia elegiaca*). Tako se *De Paulino et Polla* sastoji od 570 elegijskih distiha (dakle 1140 redaka). Navedeni je redak zapravo drugi stih u distihu, što znači da je daktilski pentametar. Čitav distih glasi ovako:²⁴

Nomine Polla vocor quia polleo moribus altis:
conveniunt rebus nomina saepe suis.

²⁴ Navodim prema izdanju Édélestand du Méril, *Poésies inédites du moyen âge: Précédées d'une histoire de la fable ésoquique* (Paris: Librairie Franck, 1854), p. 390 (*De Paulino et Polla libellus* na pp. 374–416). Vidi o navedenom distihu i Ernst Robert Curtius, *Evropska književnost i latinsko srednjovjekovlje*, prev. Stjepan Markuš (Zagreb: Matica hrvatska, 1971), u poglavlju »Etimologija kao oblik mišljenja«, pp. 497–501, na p. 500.

Budući dakle da imena »otpovijedaju onomu na što ukazuju«, ili pak tomu »odgovaraju«, a kako glagol *odgovarati* valja ovdje uzeti u dvama njegovim značenjima, tj. i 'biti pogodan', 'pristajati', i 'davati odgovor(e)', moglo bi se reći da imena, u određenome smislu, i »izgovaraju« ono na što ukazuju. Stoga Eisenberner, obraćajući se i dalje opatu Sebastianu, priopćava da mu podastire svoja »[...] Programmata Scripturistica, Anagrammatico-Epigrammatice *exposita: ut ex his colligere liceat, quòd non dispari expositione SEBASTIANUS Tuae gloriae Anagrammatice sonet Natus es Bias; resonetque Epigrammaticè.*«²⁵ I zatim navodi sljedeći epigram:

Possideat Sapiens ampli si Nomen honoris*
ES benè sic NATUS Tu quoque sorte BIAS.

**Prov. c. 3. v. 35.*

Ponajprije, kako treba razumjeti svezu *programmata scripturistica*? I nadalje, što znači da su ta *programmata scripturistica* izložena, razložena, ili razjašnjena *anagrammatico-epigrammatice*? Posrijedi su tri grecizma u latin-skome: *programma*, *anagramma* i *epigramma*, tj. u grčkome πρόγραμμα, ἀνάγραμμα i ἐπίγραμμα, pri čem je riječ o trima složenicama imenice γράμμα, γράμματος 'slovo', 'pisme', 'pismo', 'spis' s trima grčkim prijedlozima (koji se mogu rabiti i kao prilozima): πρό 'pred', 'prije', 'naprijed', ἀνά 'povrh', 'nad', 'gore' i ἐπί 'pri', 'kod', 'pritom'. Sve tri riječi, πρόγραμμα, ἀνάγραμμα i ἐπίγραμμα, ovdje valja razumjeti doslovno, i tako ih treba pokušati i prevesti. Primjerice, riječ se πρόγραμμα ne bi smjela uzeti u današnjem značenju (ili u današnjim značenjima) međunarodnice *program*:²⁶

- 'opći sadržaj organiziranoga djelovanja koji nije razrađen u pojedinstima', 'nacrt'
- 'raspored', 'popis djela i izvodača glazbenih, kazališnih predstava i radiotelevizijskih emisija s možebitnim dodatnim obavijestima o autoru, djelu i izvodačima'
- 'sustav radnja koje obavlja automatski stroj'
- 'praktičan rad u geometriji i tehničkome crtanju'
- 'niz naredaba računalu povezanih tako da obave određenu radnju' [tj. 'naputak'].

²⁵ Vidi Amand Eisenberner, *Programmata scripturistica sive nomina Scripturae Sacrae*, predgovor, pp. [8–9].

²⁶ Značenja navodim prema Šonjinu rječniku: *Rječnik hrvatskoga jezika*, glavni urednik Jure Šonje (Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža – Školska knjiga, 2000), p. 992.

Štoviše, riječ se πρόγραμμα ne bi smjela uzeti ni u njezinim grčkim značenjima (u smislu općejezične porabe), tj. '(javni) proglas', 'objava', 'oglas', nego bi, budući da je ta imenica u vezi s glagolom προγράφω, trebalo ostati kod temeljnoga značenja toga grčkoga glagola, recimo onako kako se kaže u Liddell–Scottovu rječniku: 'write before', 'write first'. To znači da riječ πρόγραμμα pri prijevodu treba zapravo »kalkirati«. U tome bismo slučaju imali *pred-pis* ili *prvopis*. Sam Vitezović u svome rječniku ne navodi riječ *programma*, no *prvopis* nalazimo u dvjema jednakostima, i to u zapisu *pyrvopif* u jednakosti *aut(h)ographus* [tj. *autographus* (uz *pismo Načalnikovom rukom pifano* i *vlastovitte ruké pifmo*)], te u zapisu *pyrvopif* u jednakosti *protocollum* (uz *Pyrvopifje*). Dakako, i *autographus* i *protocollum* u određenome su smislu ono što je prvo napisano, a poslije će, recimo, biti prepisano ili tiskano (u slučaju *autographus*), ili pak prošireno i dotjerano (u slučaju *protocollum*). S druge strane, opisni prijevodi *pismo Načalnikovom rukom pifano* i *vlastovitte ruké pifmo* izriču uže značenje imenice *autographus* [Vitezović riječju *Načalnik* prevodi i latinsko *author* (osim što tako prevodi i *prorex*)], pa bi se u tome suženome značenju, tj. u značenju 'sročiteljev zapis', mogla možda rabiti i složenica *vlastopis*. Značenje bi pak riječi *prvopis* i dalje bilo posve općenito – 'ono što je prvo zapisano', a to se slaže i sa značenjem riječi *programma*, uzmemo li ju doslovno (tj. onako kako ju Eisenberner i rabi).

Što se tiče imenice *anagramma*, nju bi pak trebalo »odčitati« iz glagola ἀναγραμμάτιζω 'mijenjam redosljed slova', 'premećem (slova)', pa bismo imali recimo *premetaljka*, ili malo strože – *prijemet*. Raspravljajući o razlici između nazivaka *anagrammatismus* i *anagramma*, protestantski teolog Z. Celspirius u svojoj knjizi *De Anagrammatismo* (1713.) o tome kaže ovako:²⁷ »Rectius â nomine Γράμμα, *litera*, haec vox deducitur, & sic Anagrammatismus non transcriptionem, sed *transliterationem* notabit, h. e. *trajectionem* seu *transpositionem literarum*.« ('Ispravnije se ta riječ izvodi od imenice Γράμμα, *slovo*, pa će tako *Anagrammatismus* označivati ne *prijepis*, nego *prijeslov*, tj. *premještaj* ili *prijemet slova*.) Moglo bi se međutim reći i *prijepis* (tih slova, samo s različitim poretkom), a slično ima i Vitezović, koji za *anagramma* donosi tri otpovjednice: *jednakoflovje*, *Pravoflovje* i *jednakoflovina*. To je dakle

²⁷ Vidi Z. Celspirius, *De Anagrammatismo* (Ratisponae: Sumptibus Joh. Zachariae Seidelii, 1713), u prvome poglavlju prvoga dijela pod naslovom »De nomine, natura & definitione Anagrammatismi [tako!]«, pp. 1–6, na p. 2. Pravo je Celspiriusovo ime Georg Serpilius, o čem vidi: Emil Weller, *Lexicon Pseudonymorum* (Regensburg: Verlag von Alfred Coppenrath, 1886), p. 103. Serpilius je rođen godine 1668. u Sopronu, u Mađarskoj, a umro je 1728. u Regensburgu, u Njemačkoj. Puni je naslov knjige ovaj: *Z. Celspirii de anagrammatismo libri II. quorum prior theoriam, posterior anagrammatographos celebriores, cum appendice selectorum anagrammatum, exhibet*.

»jednaki« zapis (već zapisanoga) jer se u obama navedenim zapisima rabe istovjetna slova (u ovome bi slučaju zapravo trebalo reći pismena, tj. grafemi), ali dakako u neistovjetnu poretku. Utoliko bi se riječ *anagramma* mogla prevesti i kao *inopis*,²⁸ no ni »uhodanu« riječ *premetaljka* ne bi trebalo odbaciti.

Napokon, ἐπίγραμμα bi doslovno bilo *nad-pis*, ali u ovome je slučaju zacijelo bolje *pripis*, koji je pak, uzet u smislu književne vrste, zapravo epigram. U takvu značenju, dakle u značenju 'epigram', riječ *epigramma* navodi i sam Vitezović, te donosi sljedeće otpovjednice: *kratkopifje*, *kratkopojstvo* i *kratkopójka*.

Prema tome grčke bi se riječi πρόγραμμα, ἀνάγραμμα i ἐπίγραμμα mogle prevesti kao *prvopis*, *inopis* i *pripis*, ili pak kao *prvopis*, *premetaljka* i *pripis*. Utoliko bi sveza *programmata scripturistica* značila 'prvopisi iz Svetoga pisma', ili samo 'prvopisi iz Pisma', ukoliko već sama riječ *Scriptura*, recimo s velikim *S*, znači upravo 'Sveto pismo'. Može se reći i *svetopismeni prvopisi*, ili *svetopisamski prvopisi*, pa bismo naslov Eisenbernerove knjige *Programmata scripturistica sive nomina Scripturae Sacrae* mogli prevesti kao *Svetopisamski prvopisi ili imena iz Svetoga pisma*. A ti su »svetopisamski prvopisi« izloženi, razloženi ili razjašnjeni premetaljkama i pripisima.

Moglo bi se sada postaviti i pitanje koja je tomu svrha. Zašto Eisenberner to čini? Ili zašto mu je to potrebno učiniti? Odgovor se nadaje odmah u nastavku: naime zato kako bi se na osnovi tih primjera razabralo da tako ima smisla postupiti i u slučaju imena opata Sebastiana (Eisenberner kaže »*non dispari expositione*«, tj. 'ne nejednakim razlaganjem', dakle 'istovjetnim razlaganjem', tako reći – 'istovjetnim postupkom'). I potom Eisenberner »anagramira« ime SEBASTIANUS (u takvu zapisu, ne možda u zapisu SEBASTIANVS)²⁹ u »Natus es Bias«, tj. 'Rođen si kao Bijant' (Βίᾱς; jedan od sedmorice grčkih mudraca). Eisenberner zapravo kaže da ime *Sebastianus* »*Anagrammatice sonet Natus es Bias*«, pri čem bi glagol *sonare* ovdje valjalo shvatiti i kao 'zvuči', i kao 'znači'. Naime *Sebastianus* i zvuči kao »Natus es Bias«, no istodobno je to i njegovo (pravo) značenje. Riječ je dakle o »poklapanju« (ili »preklapanju«) i na izraznoj i na sadržajnoj razini.

²⁸ Isp. po tvorbi istovjetnu, a po značenju usporednu riječ *inokaz*, kako Parčić ima za riječ *alegorija*, tj. u talijanskome zapisu *allegoria* (grčki ἄλλος 'drugi', 'ini' + ἄγορεύω 'govorim', 'kazujem'). Vidi Dragutin Parčić, *Vocabolario croato-italiano* (U Zadru: Tisak i naklada »Narodnoga Lista«, 1901; također pretisak: Zagreb: Artresor studio, 1995), p. 228.

²⁹ U načelu bi se moglo uzeti da je to svejedno, budući da je posrijedi slovni par *u* i *v* (vidi o tome u mome predgovoru drugomu svesku Vitezovićeva *Lexicon*, pp. XXVI–XXVII), no Eisenberner tako ne postupa. Štoviše, kada umjesto jednoga slova u zapisu uzimlje koje drugo, na to redovito upozorava. To često biva kada se *z* nade između dvaju samoglasnika, pa umjesto *z* uzimlje *s* (kao u primjeru »Nazareth, Sanctificata.«, gdje kaže »Per S.«), no gdjekada uzimlje *i* umjesto *y* (kao u primjeru »Mosa (per sade) azymum.«, gdje kaže »Per S. & I.«).

A zatim slijedi pripis, tj. epigram, kojim se dodatno razjašnjava premetaljka (Eisenberner kaže »*resonetque Epigrammaticè*«, pri čem bi glagol *resonare* značio ‘odjekuje’, ‘odzvanja’, ali i ovdje se može shvatiti kao ‘iznova znači’, ‘još jednom znači’). U drugome retku elegijskoga distiha pripis sadržava taj novi, premetnuti zapis (pisan velikim slovima), dočim se u prvome retku nahodi mjesto iz Svetoga pisma, u ovome slučaju iz *Mudrih izreka* (3, 35), navedeno u većoj ili manjoj mjeri doslovno, i to prema *Vulgati*. No u *Vulgati* to mjesto glasi ovako:

Gloriam sapientes possidebunt;
stultorum exaltatio ignominia. (*Proverbia*, 3, 35)

A u hrvatskome je prijevodu ovako (Biblija KS):

Mudri će baštiniti čast,
a bezumnici snositi sramotu. (Izr 3, 35)

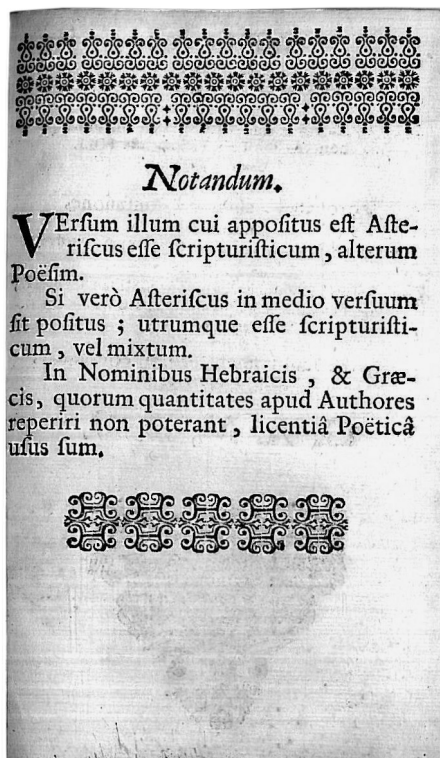
Redak koji u pripisu sadržava mjesto iz Svetoga pisma, obilježen je zvjezdicom. Ako se zvjezdica nalazi u sredini između redaka (»in medio versuum«), tada je navedeno mjesto »ugrađeno« u jedan i u drugi redak. Navedeni je postupak objašnjen u pripomenku na kraju knjige (slika 7.).

Epigram bi se mogao prevesti ovako: ‘Akoli mudrac posjeduje ime golema ugleda, onda si upravo tako i ti usudom rođen kao Bijant.’ Ili malo slobodnije: ‘Ako doista stoji da mudrac posjeduje ime golema ugleda, onda si upravo tako i ti po usudu rođen kao Bijant.’ A u (prilagođenome) elegijskome distihu moglo bi, recimo, biti ovako:

Akoli mudrac ime golema ugleda ima,
tako SI usudom tad ROĐEN KO BIJANT i ti.

Moglo bi se reći da se svakim daljnjim korakom samo ime *Sebastianus* tumači na sve to višoj (ili na sve to dubljoj) razini. Svaki korak otkriva nova značenja samoga imena, ali dakako – ne jedino imena, nego otkriva istodobno i svojstva, osobine i odlike onoga na kojega ime ukazuje, tj. nositelja toga imena, dakle samoga opata Sebastiana. U Eisenbernerovu se postupku mogu razlikovati četiri takva koraka, ili četiri takve razine:

- ime (prvopis *Sebastianus*)
- pravo značenje (premetaljka imena *Sebastianus* – novi zapis, inopis)
- tumačenje pravoga značenja (pripis dodatno tumači značenje premetaljke, opisujući istodobno osobnost opata Sebastiana)
- veza sa Svetim pismom (»ugrađeni« navodak iz Svetoga pisma rasvjetljuje tumačenje pod novim vidikom, smješta ga u širi »kontekst«, a samoga opata Sebastiana dovodi u izravnu vezu s Biblijom).

Slika 7. Pripomenak

No u svome predgovoru Eisenberner navodi još tri premetaljke imena *Sebastianus*, i to »Sanus beâsti«, »Sat sis â nubex«, »An usè stabis«, zajedno s trima pripisima, tj. trima epigramima, te s odnosnim mjestima iz Svetoga pisma. Evo kako to izgleda:

1. Sanus beâsti [tj. *beavisti*]

SANUS mente Tuos Doctrinae dote BEASTI:

Nam erudiet Sapiens, cor sapientis, ait.*

**Prov. c. 16. v. 23.*

2. Sat sis â nube

Est A NUBE Tibi Domini aequa sagitta salutis*

Hâc SAT SIS cuncto tempore larga salus.

**4 Reg. c. 13. v. 17.*

3. An usè stabis

Nomine ter celebri USE, AN non quoque; STABIS in aevum:

Stabis, cùm maneat Nomen in aeva bonum.*

**Eccli. c. 41. v. 16.*

Time se navedene četiri razine umnažaju, pa dobivamo još tri puta po četiri razine. To bi ukupno iznosilo 16, ali budući da je svagda riječ o jednome te istome imenu, valja ga – u smislu razine – uzeti samo jednom, što bi značilo da je ukupan broj 13. Stoga, govoreći pod vidikom prostornosti, jedno se ime prikazuje u četiri protege, na četirima različitim ravninama, a u svakoj se od njih razmatra na trima razinama.

Osim što bilježi navedeni nadnevak »20. *Januarii. 1699.*«, svoj predgovor Eisenberner okončava ovim riječima (slika 8.):³⁰ »REVERENDISSIMAE AMPLITUDINIS TUAE *Obsequentissimus in Christo ofilius [tj. Christo filius]. P. AMANDUS EISENBERNER.*«

I zatim slijede imena, *nomina Scripturae Sacrae*, koja se iznose abecednim redom, pri čem slovni parovi *i i j*, *te u i v* tvore po jedan jedinstveni abecedni niz. Na početku se svakoga slova nalazi navodak iz Svetoga pisma, kojemu je, s jedne strane, prvo slovo upravo dotično slovo abecede, no s druge strane, taj navodak, to mjesto iz Biblije u neku ruku »tumači« samo to slovo. Tako se primjerice na početku slova *A* navodi dio jednoga retka iz knjige proroka Amosa (slika 9.):³¹

Annuntians homini eloquium suum.

Amos c. 4. v. 13.

U *Vulgati* cjelina glasi ovako:

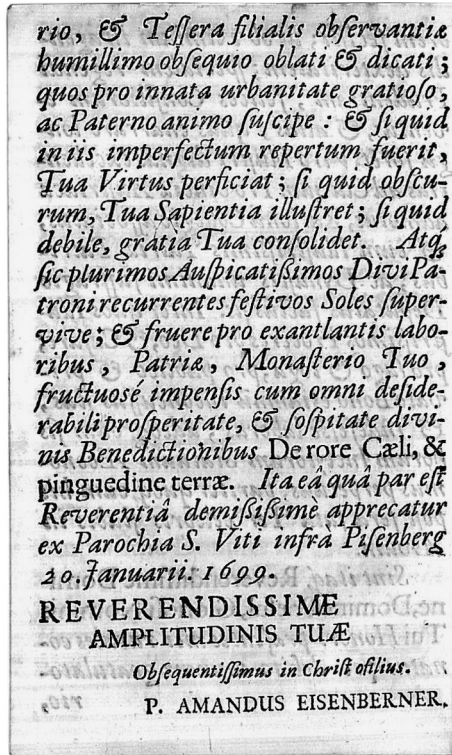
Quia ecce formans montes,
et creans ventum,
et annuntians homini eloquium suum,
faciens matutinam nebulam,
et gradiens super excelsa terrae:
Dominus Deus exercituum nomen ejus. (*Amos*, 4, 13)

A u Bibliji KS ovako:

Jer, gle, on sazda planine
i stvori vjetar,

³⁰ Vidi Amand Eisenberner, *Programmata scripturistica sive nomina Scripturae Sacrae*, predgovor, p. [14].

³¹ Vidi Eisenberner, *Programmata scripturistica*, p. 1.

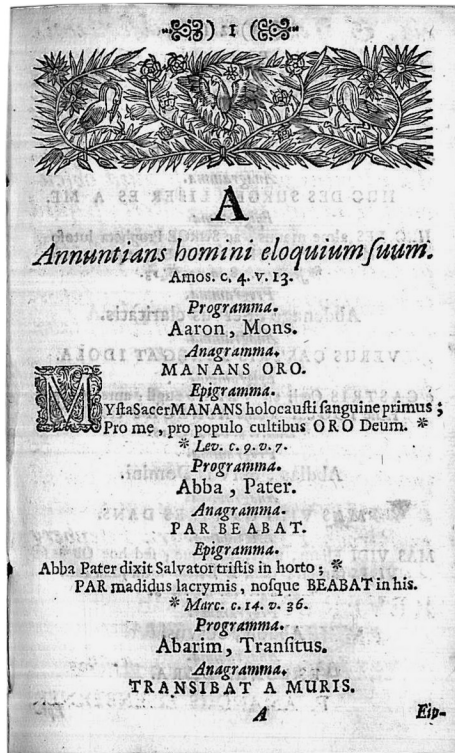
Slika 8. Završetak predgovora

otkriva čovjeku misao svoju,
 on tvori zoru i mrak,
 i penje se na vrh visova zemaljskih,
 Jahve, Bog nad Vojskama,
 njegovo je ime. (Am 4, 13)

Zanimljiv je, recimo, navodak iz *Mudrih izreka* na početku slova C, i to zbog aliteracije. U njem se naime svaka od triju riječi započinje slovom c:³²

Cantat carmina cordi.
 Prov. c. 25. v. 20.

³² Vidi Eisenberner, *Programmata scripturistica*, p. 38.

Slika 9. Početak imenā u Eisenbernerovoj knjizi

Navodim malo veći ulomak iz *Vulgate*:

Dens putridus, et pes lassus,
qui sperat super infideli in die angustiae,
et amittit pallium in die frigoris.
Acetum in nitro,
qui cantat carmina cordi pessimo.
Sicut tinea vestimento, et vermis ligno,
ita tristitia viri nocet cordi. (*Proverbia*, 25, 19–20)

Biblija KS ima ovako:

Uzdanje u bezbožnika na dan
nevolje –

krnjav je zub i noga klecava.
 Kao onaj koji skida haljinu u
 zimski dan
 ili ocat lije na ranu,
 takav je onaj tko pjeva pjesmu
 turobnu srcu. (Izr 25, 19–20)

U tome je nizanju imena svako pojedino ime »nositelj« jednoga članka te na taj način tvori određenu cjelinu, određenu jedinicu. Ustroj je tih jedinica istovjetan, a raspored njihovih dijelova odgovara »redosljedu koraka«, tj. postupku koji je Eisenberner primijenio pri razlaganju imena *Sebastianus*.

2.2. Ustroj članaka

Općenito se može reći da se svaki članak u Eisenbernerovoj knjizi sastoji od 8 redaka. Samo iznimno može imati 9 redaka, i to u slučajevima kada Eisenberner upozorava na to da umjesto određenoga slova u zapisu (tj. u prvopisu) uzimlje neko drugo slovo (poput već spomenutoga primjera »Per S.«).³³ Za razliku od toga Vitezović redovito navodi samo jedan redak. Ostanemo li kod već navedenoga primjera iz četvrtoga dodatka u Vitezovićevu *Lexiconu*, evo kako izgleda ustroj dotične jedinice u Eisenbernerovoj knjizi [navodim i mjesto iz Svetoga pisma koje Eisenberner »ugrađuje« u pripis, i na koje se pozivlje, i to prema *Vulgati* i prema Bibliji Kršćanske sadašnjosti (slika 10.)]:³⁴

VITEZOVIĆ

Adam. Homo .. Človek.

EISENBERNER

Programma.

Adam, Homo.

Anagramma.

MODO HAMA.

Epigramma.

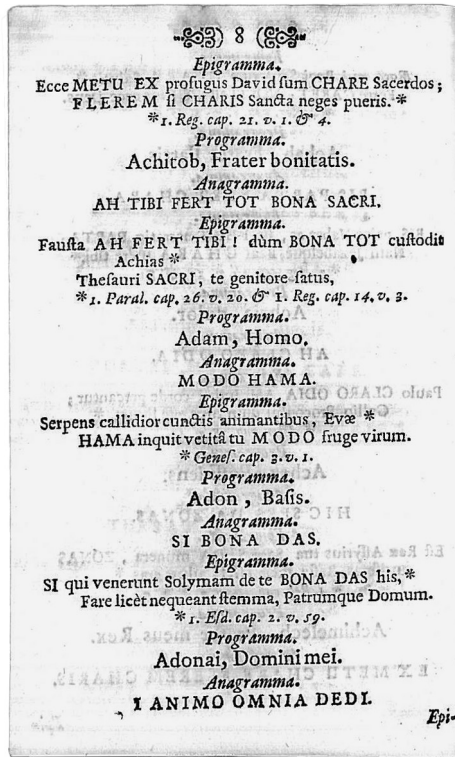
Serpens callidior cunctis animantibus, Evae*

HAMA inquit vetitâ tu MODO fruge virum.

**Genes. cap. 3. v. 1.*

³³ Drugo je naravno to da je gdje koji redak kadšto predug, pa ne stane na stranicu, te se na taj način dobiva još jedan, dodatni redak.

³⁴ Vidi Eisenberner, *Programmata scripturistica*, p. 8.

Slika 10. Članak *Adam* u Eisenbernerovoj knjizi

VULGATA

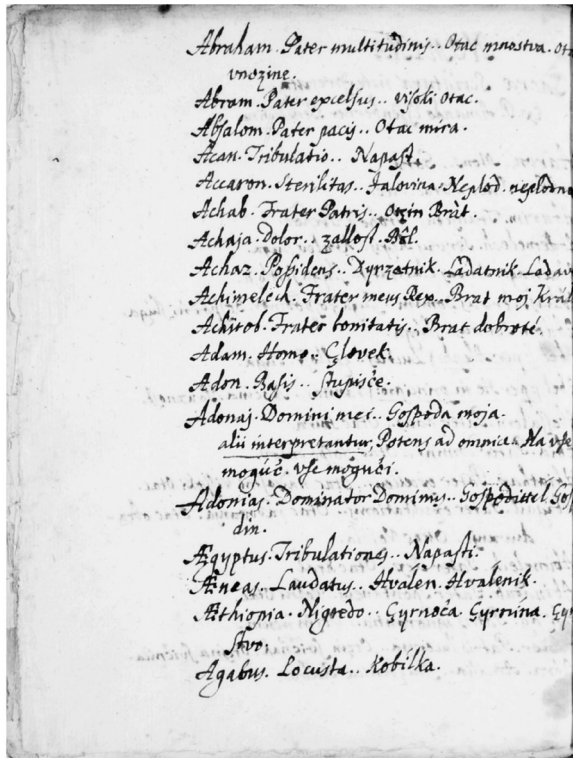
Sed et serpens erat callidior cunctis animantibus terrae quae fecerat Dominus Deus. Qui dixit ad mulierem: Cur praecepit vobis Deus ut non comederetis de omni ligno paradisi? (*Genesis*, 3, 1)

BIBLIJA KS

Zmija bijaše lukavija od sve zvjeradi što je stvorio Jahve, Bog. Ona reče ženi: »Zar vam je Bog rekao da ne smijete jesti ni s jednog drveta u vrtu?« (*Post* 3, 1)

Vitezović dakle prenosi samo drugi redak, u kojem se, u ovome slučaju, nalazi hebrejsko ime אָדָם (u prijeslovu *ʾādām*),³⁵ i to u latiničnome zapisu *Adam*,

³⁵ U prijeslovu ne rabim velika slova.

Slika 11. Natuknica Adam u Vitezovićevu četvrtome dodatku

te latinski prijevod značenja toga imena u hebrejskome, tj. *Homo*. Pri tome sam dodaje još i hrvatsku otpovjednicu *Človek* (slika 11.). To znači da prenosi samo prvopis i latinski prijevod, a da ostale dijelove Eisenbernerova članka ne navodi, tj. same nazivke *programma*, *anagramma*, *epigramma*, premetaljku, elegijski distih u pripisu, te oznaku mjesta u Svetome pismu.³⁶

Latinični zapis pojedinoga hebrejskoga imena Vitezović redovito donosi u istovjetnu liku kao i Eisenberner. Odstupanja su vrlo rijetka, poput primjera *Jerosolyma*, kako navodi Eisenberner,³⁷ a Vitezović ima *Jerosolyma* (birani bi latinski lik bio *Hierosolyma*, prema grčkome Ἱεροσόλυμα). Valja ponajprije

³⁶ Inače se je sam Vitezović bavio »anagramiranjem«, npr. u rukopisnoj zbirci *Otia metrica*, koja se čuva u NSK pod oznakom R 3460; vidi u spomenutom katalogu: Kosić, *Pavao Ritter Vitezović*, pp. 74–88. Rabio je pri tome obično ova tri nazivka: *programma*, *anagramma*, *exegesis*.

³⁷ Vidi Eisenberner, *Programmata scripturistica*, p. 81.

primijetiti da se, sa stajališta »anagramiranja«, lik pojedinoga imena ne bi smio mijenjati. No Vitezovićev bi zapis mogao biti i *lapsus calami*, budući da u glavnome dijelu rječnika ima ove natuknice:

Hierosolyma .. Jeruzalem. Jeruśólim.

Hierosolymitana, æ .. Jeruśolimka. Jeruśolimkiña. Jeruzalemka.

Hierosolymitanus¹, a, m .. Jeruśolimſki, a, o. Jeruzalemſki, a, o.

Hierosolymitanus², i .. Jeruśolimac. Jerusolimanin. Jeruzalemac.

Što se pak tiče Eisenbernera, on održava isti redosljed kao i u slučaju imena opata Sebastiana, ali s jednom bitnom razlikom. Ovdje naime ne »anagramira« samo ime *Adam*, kao što je to učinio četiri puta s imenom *Sebastianus*, nego kao prvopis uzimlje (»polatinjeno«) ime i njegov latinski prijevod, tj. *Adam*, *Homo*. I tako postupa u svim člancima. To znači da u premetaljku ulaze dva izraza, ili dva zapisa, iz dvaju različitih jezika: izraz (označnik, *signifiant*) imena (tj. riječi) u hebrejskome i izraz (označnik, *signifiant*) riječi kojom se na latinski prevodi sadržaj (označenik, *signifié*) hebrejskoga imena. I jedan su i drugi sadržaj (označenik, *signifié*) – u načelu – istovjetni, a dva su izraza različita i pripadaju dvama različitim jezicima (ili dvama različitim sustavima). Ono što se dobiva, tj. premetaljka ili inopis, tj. taj novi zapis, pripada isključivo latinskomu jeziku (naime znači nešto isključivo u okviru toga sustava, u hebrejskome taj novi zapis nema nikakva značenja). Istina, to hebrejsko ime jest »polatinjeno«, ali takav postupak ipak nije posve uobičajen (inače je u mnogim drugim primjerima »polatinjenost« znatno »vidljivija«). S druge pak strane, gledano sa stajališta »tehnike anagramiranja«, takvim si je postupkom, tj. time da započne od »proširenoga« prvopisa, u znatnoj mjeri olakšao posao.

Čitav je članak moguće prevesti na hrvatski, ali se postavlja pitanje o smislenosti takva postupka, jer prijevod inopisa u hrvatskome više nije premetaljka (izvornoga) prvopisa (stoga u načelu ne prevodim pojedine Eisenbernerove članke koje navodim, osim mjestimice, iznimno). Ovdje bi se moglo reći da latinski glagol *hamare* znači 'svinuti poput kuke', 'svinuti poput udice', ili 'hvatati kukom', 'hvatati udicom', (razgovorno) 'pecati' (recimo 'udičiti',³⁸ tj. 'napraviti nešto u obliku kuke ili udice', ili pak 'činiti nešto kukom ili udicom' i sl., jer je *hamare* u vezi s riječju *hamus* 'kuka', 'udica'). Stoga bi se preme-

³⁸ Za tvorbu isp. glagol *parniciti* (*se*) prema *parnica*, koji znači 'voditi parnicu', tj. upravo 'činiti parnicu', 'obavljati parnicu'.

taljka »MODO HAMA« mogla prevesti 'SAD ULOVI', ili (razgovorno) 'SAD UPECAJ'. Ali naravno, nijedan od tih dvaju prijevoda nije premetaljka prvopisa »Adam, Homo«. Štoviše, ni broj slova u prijevodu 'SAD UPECAJ' ne odgovara broju slova u prvopisu, jer sadržava jedno slovo više. Želimo li pak prevesti pripis, on bi u (prilagođenome) elegijskome distihu mogao glasiti ovako:

Zmija, od svijju živina lukavija, Evi tad reče:
»Plodom branjenim ti muža ULOVI si SAD.«

Spomenuto je već da se u tome četvrtome dodatku u Vitezovićevu *Lexiconu* nalaze većinom, ili u načelu, hebrejska imena. Nađe se međutim i gdjekoji primjer nehebrejskoga imena, kao što je recimo ovaj (mjesto iz Svetoga pisma koje u pripisu navodi Eisenberner, a koje je iz Novoga zavjeta, donosim u grčkome izvorniku,³⁹ u latinskome prijevodu prema *Vulgati*, te u hrvatskome prijevodu prema Bibliji KS):

VITEZOVIĆ

Lithostrotos. lapidibus stratus .. potaraccan. Tarac.

EISENBERNER

Programma.

Lithostrotos, lapidibus stratus.

Anagramma.

IBAT HOSTIS, LORIS TORTUS PLUS DAT.

Epigramma.

Ad me IBAT ducens HOSTIS Pilatus *JESUM*.*

Hic LORIS TORTUS PLUS DAT amicitiae.

**Joan. cap. 19. v. 13.*

Η ΚΑΙΝΗ ΔΙΑΘΗΚΗ

Ὁ οὖν Πειλᾶτος ἀκούσας τῶν λόγων τούτων ἤγαγεν ἔξω τὸν Ἰησοῦν, καὶ ἐκάθισεν ἐπὶ βήματος εἰς τόπον λεγόμενον Λιθόστρωτον, Ἐβραϊστὶ δὲ Γαββαθα. (Κατὰ Ἰωάννην, 19. 13)

³⁹ Navodim prema izdanju *Ἡ καινὴ διαθήκη*, second edition, with revised critical apparatus (London: The British and Foreign Bible Society, 1958), no redovito uspoređujem s izdanjem *Novum Testamentum Graece: Cum apparatu critico ex editionibus et libris manu scriptis collecto*, editio secunda (Stuttgart: Privilegierte Württembergische Bibelanstalt, 1899).

VULGATA

Pilatus autem cum audisset hos sermones, adduxit foras Jesum: et sedit pro tribunali, in loco qui dicitur Lithostrotos, hebraice autem Gabbatha. (*Joannes*, 19, 13)

BIBLIJA KS

Pilat, čuvši te riječi, izvede Isusa van te sjede na sudačku stolicu na mjestu što se zove Lithostrotos, a hebrejski Gabbatha. (Iv 19, 13)

U ovome je dakle primjeru posrijedi grčka riječ (tj. ime) Λιθόστρωτος (imena dakako ne moraju svagda biti osobna, nego uopće vlastite imenice), što je zapravo poimeničeni muški rod grčkoga pridjeva λιθόστρωτος, λιθόστρωτον ‘koji je kamenom popločen’, ‘koji je od kamena zidan’ (λίθος ‘kamen’ + στρώννυμι ‘prostirem’, ‘postavljam’). I ovdje se vidi da Vitezović prenosi samo taj drugi redak iz Eisenbernerova članka, tj. u ovome slučaju grčko ime i latinski prijevod. Valja pripomenuti da latinski prijevod Vitezović redovito preuzimlje od Eisenbernera. A vidi se napokon i navedeni Eisenbernerov postupak, tj. da mu kao prvopis služe dva izraza iz dvaju različitih sustava (grčkoga i latinskoga)⁴⁰ s istovjetnim sadržajem (tj. značenjem), ali da premetaljka, dotično novi zapis, pripada isključivo latinskomu jeziku.

Vitezović u tome četvrtome dodatku – i opet valja reći: u načelu – donosi sve primjere, tj. sve druge retke, iz Eisenbernerove knjige. I ovdje se međutim nađe gdjekoja iznimka, gdjekoji primjer kojega nema u četvrtome dodatku, kao što je recimo ovaj:

VITEZOVIĆ

–

EISENBERNER

Programma.

Gazophylacium, ubi thesauri templi servabantur.

per I.

Anagramma.

ME CEU UNO PLURIMA TURBA THURE, GAZIS, PHIALIS IBAT.

Epigramma.

⁴⁰ Valja uočiti da latinični zapis *Lithostrotos* sadržava jedno slovo više od grčkoga, jer se ð preslovljava kao dvoslov *th*. Pri tome se taj dvoslov ne shvaća kao »jedinствен« znak, kao »jedno« pisme, nego upravo kao dva slova, koja u premetaljku ulaze samostalno.

AD ME CEU UNO animo dona IBAT TURBA reponens*
 PLURIMA de GAZIS, THUREquè cùm PHIALIS.

*2. *Esd. cap. 13. v. 5.*

VULGATA

Fecit ergo sibi gazophylacium grande, et ibi erant ante eum reponentes munera, et thus, et vasa, et decimam frumenti, vini, et olei, partes Levitarum, et cantorum, et janitorum, et primitias sacerdotales. (*Nehemiae*, 13, 5)

BIBLIJA KS

[A prije toga svećenik Elijašib, postavljen nad sobama Doma Boga našega, bijaše svom rođaku Tobiji] uredio prostranu sobu gdje su se prije ostavljali prinosi, tamjan, posuđe, desetine žita, vina i ulja, određene za levite, pjevače i vratare i doprinosi za svećenike. (*Neh 13, [4]–5*)⁴¹

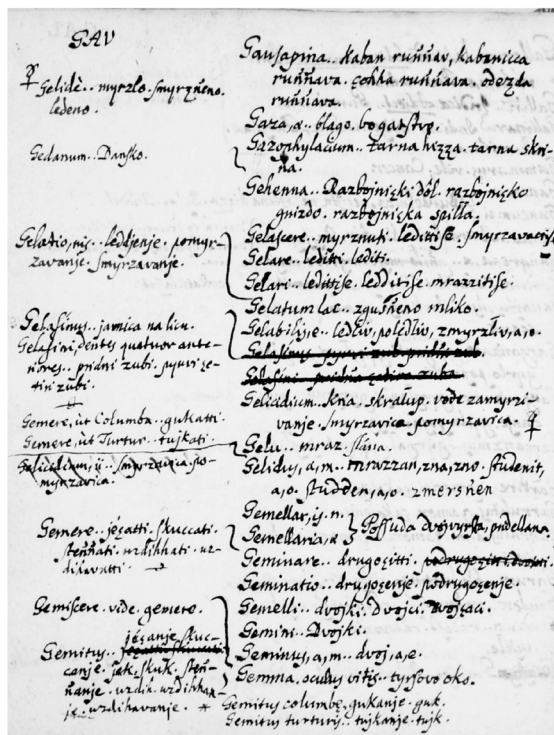
Vitezović u četvrtome dodatku ne navodi riječ *gazophylacium*. Posrijedi je grčka složenica γαζοφυλάκιον ‘riznica’, ‘mjesto gdje se čuva (kraljevsko) blago’ [γάζα ‘(kraljevsko) blago’ + φυλάττω ‘čuvam’, φύλαξ, φύλακος ‘čuvar’], kojoj prvi dio međutim nije grčka, nego perzijska riječ. Jedan bi razlog zašto je navedena riječ izostavljena iz četvrtoga dodatka, mogao biti taj što *gazophylacium* i nije u pravome smislu ime, tj. vlastita imenica (ni u *Vulgati* nije zapisana velikim početnim slovom), premda se uvjetno može razumjeti kao da je posrijedi ime te riznice [kao što npr. u Zagrebu ima jedna gostionica kojoj je ime *Konoba*, pa bi na ovakav upit: »Kako se zove ona vaša konoba u koju često zalazite?«, odgovor bio: »*Konoba*.« (a tada tu imenicu valja zapisati velikim početnim slovom)]. Drugi bi razlog mogao biti taj što se dotična riječ nalazi u glavnome dijelu rječnika, i to upravo kao opća imenica (slika 12.):

Gazophylacium .. tarna hizza. tarna skri-
 ña.

Međutim u glavnome se dijelu rječnika nalazi i riječ *lithostrotos* (doduše u zapisu *lithrostrotos*), te također kao opća imenica, a ipak se nalazi i u četvrtome dodatku. Evo kako izgleda ta natuknica u glavnome dijelu rječnika:

Lith(r)ostrotos. Lithostrotum .. taràc. meſto
 f kamenjem popodjeno.

⁴¹ Eisenbernerova *Druga knjiga o Ezri* odgovara *Nehemiji* u *Vulgati* i u Bibliji Kršćanske sadašnjosti.

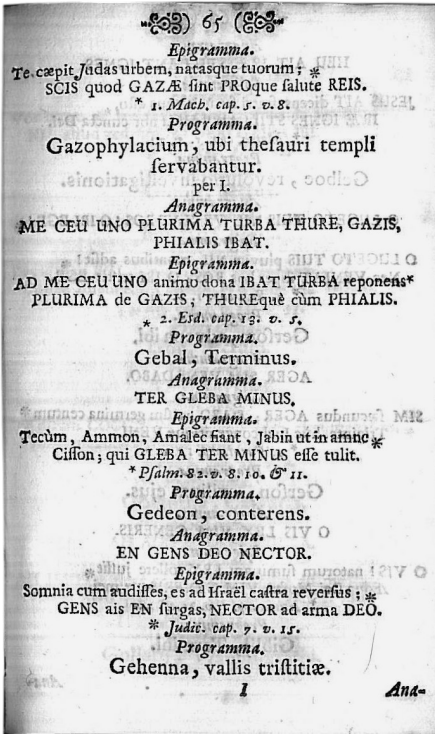

Slika 12. Natuknica *Gazophylacium* u glavnome dijelu Vitezovičeva rječnika

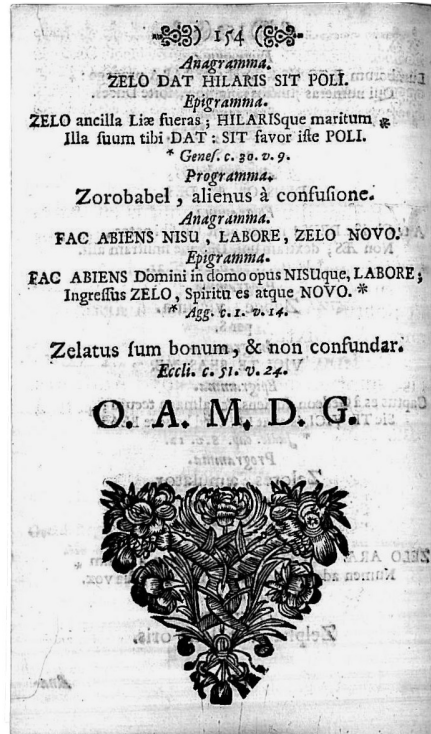
Valja uočiti da navedeni primjer u Eisenbernerovoj knjizi sadržava 11 redaka (slika 13.). Jedan više zbog napomene »per I.«, tj. da umjesto *y* uzimlje *i*, što znači da prvopis nije *Gazophylacium*, nego *Gazophilacium* (u premetaljci, kako se vidi, nema *y*), te još dva retka zbog »grafičkih« razloga, jer su i prvopis i premetaljka predugi da bi mogli stati u jedan redak.

Na kraju svoje knjige *Programmata scripturistica sive nomina Scripturae Sacrae* Eisenberner navodi sljedeću kraticu: »O. A. M. D. G.«.⁴² Razriješi li se, bilo bi ovako: »O[mnia] A[d] M[aiorem] D[ei] G[loriam]«, tj. 'Sve na veću slavu Božju' (slika 14.). Posrijedi je izvorno isusovačka krilatica (pripisuje se samomu sv. Ignaciju Loyolskomu), koju su međutim postupno prihvatili, u svojim spisima, i pripadnici drugih redova.

⁴² Vidi Eisenberner, *Programmata scripturistica*, p. 154.

Slika 13. Članak *Gazophylacium* u Eisenbernerovoj knjizi

Slika 14. Završetak imenā u Eisenbernerovoj knjizi

3. O pojmu »anagramiranja«

3.1. Raspon i razine

Kada govorimo o premetaljci iliti anagramu, ili pak općenito o pojmu »anagramiranja«, potrebno je prije svega uvidjeti da je njime obuhvaćen velik broj raznolikih postupaka, kojima se i namjere, pa i svrhe, uzajamno podosta razlikuju. Jer, na jednoj se strani toga obuhvata, toga širokoga područja koje je tim pojmom »pokriveno«, nalaze svakodnevne premetaljke, sastavljene u dokolici, i radi zabave, a i gonetaju se u dokolici, i radi zabave, premetaljke kakve susrećemo primjerice u različitim listovima u kojima se objavljuju križaljke, zagonetke, pitalice i sl., dočim se recimo na drugoj strani nahodi nešto što bismo uvjetno mogli nazvati »metafizikom anagramiranja«. Unutar toga raspona, između tih

dviju skrajnosti, nižu se pak različiti »pojavnici oblici« toga jedinstvenoga pojma, kojima uzajamni odnosi nisu svagda u potpunosti razumljivi.⁴³

Evo kako na početku svoje knjige *De Anagrammatismo* razlikuje anagram i anagramiranje, premetaljku i sam postupak premetanja, već spomenuti protestantski teolog Z. Celspirius:⁴⁴ »Promiscuè enim his vocibus utemur: licet discrimen faciant inter Anagramma & Anagrammatismum; huncque ipsam figuram & literas transponendi modum; illud verò productam ex hac literarum trajectione sententiam innuere dicant illi, qui grande nefas esse credunt, vel latum unguem à Grammaticorum discedere legibus.« (‘Tim ćemo se riječima služiti bez razlike, premda između Premetaljke i Premetanja razliku prave oni koji vjeruju da je velik grijeh, ili golem propust, udaljiti se od slovničarskih zakona, pa kažu da potonje naznačuje sam oblik i način premetanja slova, a ono pak izreku izvedenu iz toga premještaja slova.’)

Celspiriusu dakle nije do toga da razlikuje, ali se ipak iz samoga naslova, koji glasi *De Anagrammatismo*, a ne recimo *De Anagrammate*, može zaključiti da je naglasak na postupku ili na pojmu. A koliko široko, ili duboko, Celspirius shvaća pojam »anagramiranja«, dobro pokazuje ovaj njegov stavak:⁴⁵ »Non posse autem Sermonem institui absque Anagrammatismo, quotidiana docet experientia: cùm sermo seu oratio nihil aliud sit, quam varia literarum transpositio.« (‘A da se Govor ne može uspostaviti bez Premetanja, poučava svakodnevno iskustvo: budući da govor ili besjeda nije ništa drugo nego različit prijemet slova.’) Dakle ni puki, svakodnevni (raz)govor (Saussure bi rekao *parole*), ni ustrojena besjeda (*discours*), strogo uzevši (a *strego* bi ovdje moglo značiti ‘sa stajališta onoga što je stvarno, što se vidljivo, ili opipljivo, ili zamjetljivo zbiva’), nije drugo doli premetanje slova [i opet saussureovski: posrijedi je razina označnika (*signifiant*), dakle »tvarnosti«].⁴⁶ Napisati najdublju filozofsku raspravu znači zapravo na ispravan način posložiti slova, tj. ispravno »anagramirati«. No Celspirius se ne zaustavlja na tome, nego pridodaje i ovo: »Hac igitur ratione Anagrammatismus Deum ipsum habebit auctorem.« (‘Nadalje, zbog toga će razloga biti da je sam Bog tvorac Premetanja.’) Naime Bog je utoliko tvorac »anagramiranja« jer je sam »(iz)anagramirao«, tj. ispravno – zapravo, na »najispravniji« mogući način

⁴³ Vidi općenito o anagramu npr. u: »Anagramm«, *Historisches Wörterbuch der Rhetorik* (Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 1992–2009), herausgegeben von Gert Ueding, sv. 1., cc. 479–482; također *Dizionario di retorica e stilistica* (Torino: UTET Libreria, 2004), pp. 15–16; u nas: Krešimir Bagić, *Rječnik stilskih figura* (Zagreb: Školska knjiga, 2012), pp. 36–42.

⁴⁴ Vidi Celspirius, *De Anagrammatismo*, p. 1.

⁴⁵ Vidi Celspirius, *De Anagrammatismo*, u drugome poglavlju prvoga dijela »Historia Anagrammatismi«, pp. 6–22, na p. 6.

⁴⁶ Poznato je da se u povijesti jezikoslovlja, a i u povijesti filozofije, vrlo često ne razlikuje glas od njegova zapisa – slova. Stroga je provedba toga razlikovanja novijega nadneva.

– posložio slova Staroga zavjeta, a proširi li se ta (u osnovi kabalistička) tvrdnja, i cjelokupne Biblije.⁴⁷ Ali ni to nije sve. Bog nije samo »(iz)anagramirao« tekst Biblije, biblijsko orječje, nego je, u nalici spram toga, »ispravno« posložio i sastojnice svega što jest, svega sūcēga. Sastojnice – to će reći elemente, a poznato je da latinska riječ *elementum*, kao i grčka στοιχεῖον, znači kako ‘počelo’, ‘(temeljna) sastojnica’, tako i ‘slovo’ (označuje zapravo određene gradivne jedinice od kojih je sastavljena neka cjelina). Bog je dakle uspostavio, tj. »posložio«, čitavu zbilju, ili – kako bi to rekao pokojni prof. Marijan Cipra – svekoliku bivstvenu cjelinu. Utoliko *biti* znači zapravo ‘biti anagramiran’. Jer i sama je zbilja, u određenome smislu – tekst.⁴⁸ A shvatiti (ili spoznati) taj tekst, koji nije drugo negoli »anagram«, znači razotkriti »prvopis« te »premetaljke«. I u takvu razumijevanju anagrama valja tražiti razloge zbog kojih je Eisenberner napisao svoju knjigu (nije posrijedi puka »igra«).

Početci se i ujedno izvori toga postupka vezuju obično uz kabalističku predaju, ali se također navodi grčki helenistički pjesnik Likofron iz Halkide (Λυκόφρων ὁ Χαλκιδεύς), koji je živio u 3. stoljeću prije Krista, te je u knjižnici aleksandrijskoga Muzeja (Μουσείον τῆς Ἀλεξανδρείας, upravo ‘Aleksandrijsko sjedište Muza’), u vrijeme Ptolemeja II. Filadelfa (Πτολεμαῖος Φιλάδελφος), radio na razvrstavanju komedija (»Bibliothecarius Alexandrinus«, kako ga zove Z. Celspirius),⁴⁹ s čime je u vezi sastavio i jedno djelo pod naslovom *O komediji* (Περὶ κωμωδίας). Napisao je međutim i ne posve lako razumljiv, »neprozirni« spjev (τὸ σκοτεινὸν ποίημα) *Aleksandra* (Ἀλεξάνδρου), a ono što ga povezuje s početcima anagramiranja (a neki kažu i da je »otkrio« ili »izmislio« anagram), jest to što je u spomenuti spjev unio kako premetaljku Ptolemejeva imena, tj. Πτολεμαῖος : ἀπὸ μέλιτος ‘od meda’, tako i premetaljku imena njegove sestre i žene Arsinoje, tj. Ἀρσινόη : Ἡρᾶς ἴον ‘Herina ljubica’ (potonji primjer ujedno pokazuje i to da se »vrsta« haka pri premetanju ne uzimlje u obzir).⁵⁰

Nemajući namjeru ovdje pobrojiti sve što bi spomenuti pojam mogao obuhvaćati, a ne želeći uspostaviti ni neku »tipologiju anagramiranja«, naznačio bih četiri razine o kojima bi, pri raščlambi toga pojma, trebalo voditi računa:

- svakodnevice – premetaljka u enigmatici
- retorika – anagram kao stilska figura

⁴⁷ Uočiti je određenu bliskost takva pristupa s onim što je promicao Jacques Derrida, tj. s gramatologijom (ili »pismoslovljem«, ili pak – ako se tako hoće – »slovoslovljem«).

⁴⁸ Valja pri tome u svijest prizvati stajališta i pristupe današnjih semiotičara, kao što su Юрий Михайлович Лотман ili Umberto Eco. Ali ovdje nije moguće o tome potanje raspravljati.

⁴⁹ Vidi Celspirius, *De Anagrammatismo*, p. 17.

⁵⁰ Kao i mnogi drugi, i Celspirius u svojoj knjizi *De Anagrammatismo* navodi i te dvije premetaljke, na p. 18.

- Ferdinand de Saussure – »anagramiranje« kao postupak u indoeuropskome (a posebice u latinskome) pjesništvu
- kabalistička predaja – »metafizika anagramiranja«.

Ostavimo li po strani enigmatiku, evo kako anagram kao stilsku figuru godine 1880. u nas određuje Luka Zima:⁵¹ »Ovamo računamo taj slučaj, kad se po dvie i više rieči sastoje iz istih slova ali u promijenjenom redu.« Primijetiti je da Zima također govori o slovima (ne recimo o glasovima; anagram se inače u retorici svrstava među figure dikcije), govori dakle o zapisu određene riječi (navodi pri tome latinski primjer *laudator* 'hvalitelj' : *adulator* 'laskavac'). To da su slova ona kojima se mijenja poredak, povezuje do određene mjere taj Zimin »pristup« (vjerojatno ne posve svjesno) s kabalističkom predajom.

3.2. Ferdinand de Saussure

Na osobit se je način potkraj svoga života pojmom »anagramiranja« bavio Ferdinand de Saussure.⁵² O tome nikada nije objavio ni jedan jedini članak, ali je u njegovoj ostavštini pronađeno 8 kartonskih kutija različitih bilježaka, nacрта i zapisa, što samo po sebi svjedoči o gotovo »opsesivnome« proučavanju te pojave (neki su to stoga nazvali i *la folie de Saussure*). Čini se da je na tome počeo raditi u svibnju 1906., dakle nekoliko mjeseci prije negoli je započeo s prvim nizom predavanja na temelju kojih će poslije nastati *Tečaj općega jezikoslovlja*.⁵³ Njegova je namjera bila uspostaviti opću teoriju pjesništva, prije svega indoeuropskoga pjesništva. Proučavajući saturnijski stih u rimskoj književnosti, uočio je određena glasovna ponavljanja (*répétition*),⁵⁴ te je pretpostavio da je

⁵¹ Vidi Luka Zima, *Figure u našem narodnom pjesništvu s njihovom teorijom* (U Zagrebu: Na sviet izdala Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1880), p. 288. Anagram se obrađuje unutar sedmoga dijela »Fonetične figure«, pp. 263–320; o samome anagramu na pp. 288–289.

⁵² Vidi Jonathan Culler, *Ferdinand de Saussure*, revised edition (Ithaca – New York: Cornell University Press, 1986), pp. 123–134, u poglavlju »Anagrams and Logocentrism«; Peter Wunderli, »Saussure's Anagrams and the Analysis of Literary Texts«, u zborniku: Carol Sanders (ed.), *The Cambridge Companion to Saussure*, pp. 174–185.

⁵³ Vidi Wunderli, »Saussure's Anagrams and the Analysis of Literary Texts«, p. 174. Poznato je da je Saussure ukupno održao tri niza predavanja: prvi, od 16. siječnja 1907. do 3. srpnja 1907.; drugi, od prvoga tjedna u studenome 1908. do 24. lipnja 1909.; i treći, od 28. listopada 1910. do 4. srpnja 1911. Četvrti je niz trebao započeti u jesen 1912., no ljeti se je razbolio te nije mogao nastaviti s predavanjima. Umro je iduće godine, 22. veljače 1913. Vidi o tome u pogovoru: Tullio De Mauro, »Biografske i kritičke crtice o Ferdinandu de Saussureu«, u: Ferdinand de Saussure, *Tečaj opće lingvistike*, prev. Vojmir Vinja (Zagreb: ArTresor naklada – Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, 2000), pp. 374–381.

⁵⁴ I Лотман je primjerice smatrao da je načelo ponavljanja temeljno za stih, kao i to da u određenoj kulturi stih prethodi prozi. Vidi Jurij Mihajlovič Lotman, *Struktura umjetničkog*

posrijedi nešto što je zajedničko cijeloj indoeuropskoj književnosti, upravo nešto što je »trag« te indoeuropske predaje (a potvrde je za to pronalazio i u sanskrtskoj, i u grčkoj, i u starogermskoj književnosti).⁵⁵ Pri tome je utvrdio tri sastavnice, ili tri uvjeta koja moraju biti ispunjena u svakome (indoeuropskome) stihu: prvi se tiče pojedinih glasova [*éléments phoniques (monophones)*], drugi skupova glasova [*groupes phoniques (diphones, triphones, polyphones)*], a treći opstojnosti anagrama, tj. »anagramiranja« (»L'anagramme peut se dérouler soit sur un nom qui figure dans le texte, soit sur un nom qui n'est pas prononcé du tout, mais se présente naturellement à l'esprit par le contexte.«).⁵⁶ Tako je primjerice u 13 početnih redaka Lukrecijeva (Titus Lucretius Carus) spjeva *De rerum natura*, u kojima se zazivlje Venera (*Venus*), pronašao tri premetaljke imena *Afrodita* (Ἀφροδίτη), što je grčko ime iste božice.⁵⁷ Uočiti je međutim da se Saussureov pojam »anagramiranja« tiče izgovorne, a ne pismenē razine (tiče se zapravo pojedinih razlikovnih jedinica, tj. fonema), što znači da ono što se »anagramira« nisu slova, nego glasovi.

U takvu su Saussureovu pristupu mnogi vidjeli napuštanje njegove vlastite zamisli, vlastitoga poimanja znaka kao dvostrane pojavnosti, nečega što se može usporediti s listom papira. Ako doista jest riječ o napuštanju vlastitoga stajališta, ono bi bilo utoliko zanimljivije jer bi se odvijalo istodobno s njegovim predavanjima na kojima je upravo iznosio, ili izgrađivao navedeni pojam znaka. U ovakvu se međutim pristupu »lomi« spomenuta dvostranost, pa razina označnika (*signifiant*) biva važnijom od razine označenika (*signifié*), tako reći – zvuk se osamostaljuje i »ide prije« značenja, ili drugačije – iz zvuka se »odčitava« značenje. I dok su jedni, poput Romana Jakobsona, tomu prigovorili, drugi su,

teksta, prev. Sanja Veršić (Zagreb: Alfa, 2001), u poglavlju »Elementi i razine paradigmatske umjetničkoga teksta«, pp. 129–266. Isp. npr. ovu rečenicu na p. 137: »Dakle, *umjetnička proza nastala je na pozadini određenog pjesničkog sustava kao njegova negacija*.«

⁵⁵ Ta je svoja otkrića, ili tu svoju »teoriju«, potanko iznio u pismu Antoineu Meilletu od 23. rujna 1907. Vidi Émile Benveniste, »Lettres de Ferdinand de Saussure à Antoine Meillet«, *Cahiers Ferdinand de Saussure* 21 (1964), pp. 107–115. Benveniste je objavio 18 pisama što ih je Saussure uputio Meilletu u razdoblju od 4. siječnja 1894. do 17. travnja 1911. te jednu kratku poruku s dopisnice poslana 11. listopada 1911. Tomu je pridodao i pismo Saussureove supruge Marie de Saussure upućeno Antoineu Meilletu 25. svibnja 1913. Vidi o tome i Wunderli, »Saussure's Anagrams and the Analysis of Literary Texts«, p. 175.

⁵⁶ Vidi Benveniste, »Lettres de Ferdinand de Saussure à Antoine Meillet«, p. 111.

⁵⁷ Vidi Jean Starobinski, *Les mots sous les mots: Les anagrammes de Ferdinand de Saussure* (Paris: Gallimard, 1971), pp. 79–100. Zanimljivo je da je Starobinski, koji je prvi objavio Saussureove bilješke o »anagramiranju« u (indoeuropskome) pjesništvu, svoju knjigu o tome nazvao *Riječi ispod riječi*, premda bi se, uzme li se za značenje grčke riječi ἀνάγραμμα doslovno, prije očekivalo *Riječi iznad riječi*.

poput Jacquesa Derridaa i općenito francuskih poststrukturalista, takav pristup u potpunosti prihvatili.

3.3. »Metafizika anagramiranja«

Napokon, temeljno bi se obilježje kabalističke predaje moglo označiti kao »metafizika anagramiranja«. Štoviše, kako u naslovu svoje knjige kaže humanist i filolog Erycius Puteanus, »anagramiranje« upravo pripada toj predaji, ono je njezin dio. Riječ je o knjizi *De Anagrammatismo, quae Cabalae pars est, diatriba*, a objelodanjena je 70 godina prije Celspiriusove, tj. 1643. Odmah na njezinu početku Puteanus »anagramiranje« određuje slično kao i Celspirius:⁵⁸ »Cryptographiam propriè in Commutatione esse, Anagrammatismum in Transpositione.« Dakle i Puteanus veli da se anagramiranje osniva na prijemetu (a kriptografija, iliti kritoslovlje,⁵⁹ na zamjeni).

Govorim ovdje »kabalistička predaja«, premda već sama hebrejska riječ קַבָּלָה, tj. *qābbālā(h)*,⁶⁰ znači upravo 'primitak', 'prihvataj', 'predaja', 'produžnost', a u vezi je s glagolom קָבַל, tj. *qāḅal*, 'primiti', 'prihvatiti', 'dobiti'. Ili, kako to kaže španjolski filozof, matematičar i pisac Juan Caramuel y Lobkowitz u dodatku spomenutoj Puteanusovoj knjizi, u dodatku pod naslovom *Cabalae totius brevissimum specimen*:⁶¹ »Theologia igitur Hebraea קַבָּלָה CABALA dicitur à verbo קָבַל CABAL, *Accipere, auscultare*.«

⁵⁸ Vidi Erycius Puteanus, *De Anagrammatismo, quae Cabalae pars est, diatriba* (Bruxellae: Typis Ioan. Mommarti, 1643), p. 9. Puteanus je rođen godine 1574. u Nizozemskoj, u gradu koji se zove Venlo, a umro je 1646. u Leuvenu, u Belgiji. Puni je naslov knjige ovaj: *Eryci Puteani de anagrammatismo, quae Cabalae pars est, diatriba, amoenitatis caussa scripta, utilitatis edita; accedit Io. Caramuellis Lobkowitzi Brevissimum totius Cabalae specimen*.

⁵⁹ Za prijevod *kritoslovlje* vidi Bulcsú László, »Pabirci redničnoga i obavještničkôga pojmovlja oko razumnih sustava«, u: (Slavko Tkalac – Miroslav Tudman) *Obrada jezika i prikaz znanja* (Zagreb: Zavod za informacijske studije, 1993), pp. 28–29. Isp. npr. ovaj ulomak na p. 28: »Najviši se stupanj zaštite dataka postiže primjenom kritoslovlja. Kritoslovlje je (cryptology) nauka o kritosústavima. Dieli se na kritôpis (cryptography), koji se bavi oblikovanjem kritosústava (cryptosystems) i na kriterorázglobu (cryptanalysis), koja se bavi razgónetbôm, probijânjem kritosústava.«

⁶⁰ Hebrejska pismena נ ו ה, kada su u dočetnome položaju zapisana (ה na kraju riječi, a נ na kraju sloga ili riječi), ali se ne izgovaraju, navodim u oblim zagradama. Za takav postupak u prijeslovu vidi Lutz Edzard, »Biblical Hebrew«, u: *The Semitic Languages: An International Handbook*, ed. by Stefan Weninger (Berlin – Boston: Walter de Gruyter – Mouton, 2011), pp. 480–514. Isp. ovu rečenicu na p. 484: »Syllable- and word-final ⟨נ⟩ as well as word final ⟨ה⟩ will be noted in parentheses, e.g., נׁ לֹ(ׁ) 'not' or הׁ זֶ(ׁ) 'this' (m.).«

⁶¹ Vidi Puteanus, *De Anagrammatismo, quae Cabalae pars est, diatriba*, p. 68. Caramuel y Lobkowitz rođen je godine 1606. u Madridu, a umro je 1682. u Vigevanu, u Italiji.

Kako se pak postupa u toj »kabalističkoj predaji«, dobro se vidi iz jednoga primjera što ga je u svome djelu *Heptaplus* (prema grčkome ἑπταπλοῦς ‘sedmostruk’) iznio Giovanni Pico della Mirandola (1463. – 1494.). To se njegovo djelo, u skladu s naslovom, sastoji od sedam knjiga, a svaka se knjiga sastoji od sedam poglavlja, pri čem šest poglavlja (sva osim prvoga) imaju i proslav (prooemium). Na kraju se knjige donosi svojevrsan dodatak pod naslovom *Expositio primae dictionis, id est, In principio*. A u tome se dodatku (kabalistički) tumači sam početak Biblije, tj. prva »riječ«, latinski *In principio*, hrvatski *U početku*.

Da bi se međutim doista vidjelo kako Pico postupa, potrebno je imati uvid u latinski izvornik, i to prije svega zbog hebrejskoga zapisa. Primjerice, jedan ulomak iz toga dodatka navodi u svojoj knjizi *U potrazi za savršenim jezikom* i Umberto Eco.⁶² No u hrvatskome (ali ni u talijanskome) prijevodu latinskoga izvornika, ako nema hebrejskoga zapisa, nije moguće razabrati što upravo Pico »radi«. Tako se u hrvatskome prijevodu polazi od (latiničnoga) zapisa te hebrejske »riječi«, te »začetnice«, tj. od *bereshit*, a zatim se u prijevodu navodi ova Picova rečenica:⁶³ »Ako pridružimo treće slovo prvom, ispada ab.« Tkogod bi sada mogao postaviti bezazlen upit: »A gdje je u zapisu *bereshit* slovo *a*?« Dakako da ga nema, pa se doimlje ili da Pico ne zna što »radi«, ili da je riječ o posvemnoj samovolji. Nije međutim posrijedi ni jedno ni drugo. Donosim stoga ovdje jedan malo veći ulomak iz spomenutoga Picova djela, tj. iz toga dodatka, najprije u latinskome izvorniku, a zatim i u hrvatskome prijevodu:⁶⁴

Libuit periclitari in prima operis dictione, quae apud Hebraeos Bresit, apud nos In principio legitur, an ego quoque usus regulis antiquorum, eruere in lucem inde cognitu dignum aliquid possem. Igitur praeter spem meam, praeter opinionem inveni, quod neque inveniens ipse credebam, neque credere alii facile potuerunt, universam de mundi rerumque omnium creatione rationem, in una ea dictione, apertam & explicatam. Rem dico mirabilem inauditam & incredibilem, sed mox credetis, si attenderitis, & res ipsa verum me demonstrabit. Dictio illa apud Hebraeos hoc modo scribitur בְּרֵאשִׁית. Ex hac igitur, si tertiam literam primae coniungamus, fit dictio אב id est, ab: si geminatè primae secundam addamus fit בְּבֵר id est, bebar: si praeter primam omnes legamus fit אֲבִיבֵר id

⁶² Vidi Umberto Eco, *U potrazi za savršenim jezikom*, prev. Ita Kovač (Zagreb: HENA COM, 2004), pp. 112–113.

⁶³ Vidi u spomenutoj Ecovoj knjizi p. 113.

⁶⁴ Latinski izvornik navodim prema izdanju: Giovanni Pico della Mirandola, *Opera omnia* (Basileae: s. n., [1557]). U tome se izdanju »Heptaplus« nalazi na pp. 1–62, dodatak »Expositio primae dictionis, id est, In principio« na pp. 59–62, a navedeni ulomak na pp. 60–61. U Ecovoj se knjizi kaže da se taj ulomak nalazi »u šestom poglavlju Trećeg Izlaganja (O Andeoskom i Nevidljivom Svijetu)«, ali bit će da je posrijedi kakva zabuna. Općenito o Picu vidi npr. Mihaela Girardi Karšulin, »Giovanni Pico della Mirandola«, u: Erna Banić-Pajnić, *Filozofija renesanse*, Hrestomatija filozofije 3 (Zagreb: Školska knjiga, 1996), pp. 189–203.

est, resit: si quartam primae & ultimae connectamus, fit שבת id est, sciabat: si tres primas quo iacent ordine statuamus, fit ברא id est, bara: si prima omissa tres sequentes, fit ראש id est, rosc: si omissis prima & secunda duas sequentes, fit אש id est, es: si tribus primis omissis, quartam ultimae copulemus, fit שת id est, seth: rursus si secundam primae, fit רב id est, rab: si post tertiam quintam tum quartam statuamus, fit אש id est, hisc: si primas duas ultimis coagmentemus, fit ברית id est, berith: si ultimam primae, fit ultima dictio & duodecima quae est תב id est, thob verso: quod frequentissimum apud Hebraeos thau in thet elementum. Videamus autem quid primo haec Latine significant, tum quae per ea, non ignaris philosophiae, de tota natura mysteria revelentur. Ab, patrem significat. Bebar in filio & per filium (utrunque enim significat beth praepositio). Resit, principium. Sabbath, quietem & finem. Bara, creavit. Ros, caput. Es, ignem. Seth, fundamentum. Rab, magni. Hisc, hominis. Berith, foedere. Tob, bono. Et totam si ordine consequenti orationem texamus erit huius modi. Pater in filio, & per filium principium & finem, sive quietem creavit, caput, ignem & fundamentum magni hominis, foedere bono: haec tota oratio ex prima illius Dictionis resolutione & compositione dissultat, cuius quam altus quam plenus omni doctrina sit sensus, haud palam esse omnibus potest.

A evo i prijevoda. Pripomenuo bih samo unaprijed da latinsku riječ *dictio* prevodim hrvatskom riječju *riječ*. Naravno, taj početak Biblije, hebrejski בְּרֵאשִׁית, tj. *bərēʕšīt*, nije zapravo riječ (zato sam dosad riječ *riječ*, kada se je ticala toga početka, pisao u navodnicima), nego recimo prijedložna sveza, prijedlog + imenica, a taj se prijedlog u hebrejskome vezuje s imenicom uz koju stoji, pa se oboje piše sastavljeno. Riječ bi se *dictio* mogla prevoditi i kao *izraz*, možda i *izričaj*, svakako kao (*iz*)*rijek* [‘ono što se (iz)rekne od muka do muka’], a vjerojatno bi najbolji prijevod bio *začetnica*, ili *načetnica* (tj. ono čime se nešto začinje ili načinje, u ovome slučaju Biblija, a da se pri tome ne kaže što je to nešto).⁶⁵ Ostajem međutim pri prijevodu *riječ* jer je samomu Picu, kao što će se vidjeti, stalo do toga da pokaže kako iz te jedne (jedine) »riječi« proistječe sve ostalo (a važna je k tomu i povezanost s početkom *Evandjelja po Ivanu*, kao i s grčkom riječju λόγος). S druge opet strane, sa svakodnevnoga se, recimo izvanjezikoslovnoga stajališta riječju obično smatra ono što je napisano između dviju bjelina, a to se slaže s hebrejskim zapisom. Ali evo prijevoda:

Htio sam iskušati na prvoj riječi toga djela,⁶⁶ koja u Hebreja glasi *Bresit*, a u nas *In principio*, bih li i ja mogao, posluživši se pravilima starih, izvući iz nje na svjetlo štogod dostojno spoznaje. I tada sam razotkrio, mimo svoga očekivanja, mimo onoga što sam bio predmnijevao – jer ni sam, dok sam to razotkrivao, nisam vjerovao, a ni drugi nisu mogli lako povjerovati – sveopći razlog stvaranja svijeta

⁶⁵ Slično kao što je u nas začetnica sveza *Lijepa naša*, koja se k tomu može rabiti i kao naslov te pjesme (a obično se i rabi).

⁶⁶ Tj. *Knjige Postanka*.

i svih stvari, u toj jednoj riječi očevidan i obrazložen. Iznosim stvar čudesnu, nečuvenu i nevjerovatnu, no ubrzo ćete uzvjerovati ako obratite pozornost, pa će me zapravo razjasniti sama stvar. Ta se riječ u Hebreja piše na ovaj način **בראשית**. Iz nje potom, ako treće slovo pridružimo prvomu, nastaje riječ **אב**, to jest *ab*; ako udvojenomu prvomu pridodamo drugo, nastaje riječ **בבר**, to jest *bebar*; ako čitamo sve osim prvoga, nastaje **ראשית**, to jest *resit*; ako četvrto priključimo prvomu i posljednjemu, nastaje **תשב**, to jest *sciabat*; ako prva tri stavimo redom kojim su smještena, nastaje **ברא**, to jest *bara*; ako ispustivši prvo, stavimo tri sljedeća, nastaje **ראש**, to jest *rosc*; ako ispustivši prvo i drugo, stavimo dva sljedeća, nastaje **שש**, to jest *es*; ako ispustivši prva tri, četvrto pripojimo posljednjemu, nastaje **תש**, to jest *seth*; naprotiv, ako drugo pripojimo prvomu, nastaje **רב**, to jest *rab*; ako nakon trećega stavimo peto pa četvrto, nastaje **איש**, to jest *hisc*; ako prva dva primetnemo posljednjima, nastaje **ברית**, to jest *berith*; ako posljednje primetnemo prvomu, nastaje posljednja i ujedno dvanaesta riječ, a to je **תב**, to jest *thob* s izmijenjenim zapisom; jer u Hebreja bude vrlo često *thau* na mjestu pismena *teth*. No pogledajmo prvo što bi to značilo latinski, a zatim koja bi se tajna o čitavoj prirodi time objavila, pa i upućenima u filozofiju. *Ab* znači 'otac'. *Bebar* 'u sinu' i 'po sinu' (naime prijedlog *beth* znači jedno i drugo).⁶⁷ *Resit* 'početak'. *Sabath* 'smir' i 'svršetak'. *Bara* 'stvori'. *Ros* 'glava'. *Es* 'vatra'. *Seth* 'temelj'. *Rab* 'velikoga'. *Hisc* 'čovjeka'. *Foedere* 'pogodbom'. *Tob* 'dobrom'. Pa ako bismo čitavu besjedu posložili odgovarajućim poretkom, bit će ovako. Otac po sinu i u sinu, početak i svršetak ili smir, stvori glavu, vatru i temelj velikoga čovjeka dobrom pogodbom; čitava ova besjeda izbija iz prvotne rastavljanjem i spajanjem one riječi, kojoj smisao, toliko dubok i toliko ispunjen svakim naukom, ne može biti svima posve očigledan.

Prije svega, valja uočiti da Pico navodi hebrejski zapis **בראשית**, dakle bez »podslovaka«, tj. bez podslovnih znakova, kojima se bilježe samoglasnici, a tako se je izvorno i pisalo. To ipak ne znači da samoglasnika uopće nema, jer ׀ neće biti polusamoglasnik *ĭ*, nego zapis dugoga *ī* (veli se da je u takvu slučaju ׀ *mater lectionis*).⁶⁸ Pico također ne označuje ni razliku između ׀ i ׀, nego ima jedinstven zapis ׀, neovisno o izgovoru *š* ili *ś*.⁶⁹ Stoga, ako bismo u latinicu

⁶⁷ Pico kaže »beth praepositio«, što prevodim 'prijedlog *beth*'. Dakako, *beth* je (tj. *bēṭ*) ime slova **ב** (*b*), a samo je to slovo ujedno i prijedlog u značenju 'u', 'po', 's, sa', no tada bude u zapisu **ב** (tj. *bə*). U takvu slučaju bilježim u prijeslovu poluglas, koji se u izgovoru »čuje« nakon suglasnika, kako bih ga razlikovao od pukoga slova (premda se u izgovoru i tada »čuje« poluglas). Taj se prijedlog vezuje uz riječ s kojom čini (prijedložnu) svezu, pa bi se, ako se želi posve »prati« Picov izvornik, moglo prevesti i 'beth stavljen ispred', ili možda 'beth, kada je prijedlog'.

⁶⁸ Polusamoglasnike ׀ i ׀ bilježim kao *ĭ* i *ū*, premda se vrlo često, posebice u anglosaksonskome svijetu, navode kao *y* i *w*, a u nas opet nerijetko kao *j* i *v*.

⁶⁹ U prijeslovu razlikujem ׀ i ׀ kao *š* i *ś*. O razvoju i mijeni tih glasova (kao i glasa *s*) u hebrejskome i uopće u semitskim jezicima (od prasemitskoga) vidi preglednice koje donose: Carl Brockelmann, *Kurzgefasste vergleichende Grammatik der semitischen Sprachen: Elemente der Laut- und Formenlehre* (Berlin: Verlag von Reuther & Reichard, 1908), p. 50; te

prepisali niz hebrejskih slova בְּרֵאשִׁית, dobili bismo *br[?]š/s i/ī t* [[?] je tzv. grleni zatvor, engleski *glottal stop*, ili grkljanski (grleni) zatvornik, engleski *laryngeal (glottal) plosive*].⁷⁰ To je ono što piše, i to je ujedno ono što se premeće, što se »anagramira« (u hebrejskome je dakako poredak zdesna nalijevo). Kao što je već navedeno, puni bi zapis bio בְּרֵאשִׁית, tj. *berēʔšīṭ* 'u početku', što znači da se samoglasnici *a*, *ē*, a ujedno i *ī* (u izgovoru) moraju pretkazati. No Picov je latinični zapis *Bresit*, odakle se vidi da ne bilježi poluglas *a*, ali ni neki »puni« glas na tome mjestu, npr. *e*, pa izgleda kao da »riječ« ima dva sloga, premda ima tri. Na samoglasnicima *e* i *i* ne označuje duljinu (što u to doba, doduše, nije ni bio običaj), ali ש prepisuje kao *s*, a ne recimo kao *sc*, kako gdjekada ima, a ת opet kao *t*, a ne recimo kao *th* (da bi označio tjesnačni izgovor zatvornoga suglasnika *t* na kraju »riječi«), što također gdjegdje ima.

I zatim Pico iz navedene nizanice, koja se sastoji od šest slova, pri čem dva mogu imati različit izgovor, uspostavlja dvanaest novih zapisa, tj. dvanaest novih hebrejskih riječi (od kojih sve i nisu zapravo riječi, npr. בְּרֵאשִׁית je prijedložna sveza), te navodi njihov latinični zapis, kao i njihov latinski prijevod. Evo kako to izgleda u preglednici:

Бенцион Меерович Гранде, *Введение в сравнительное изучение семитских языков* (Москва: Издательство «Наука», 1972), p. 59. U vezi s razlikom između *š* i *s* Гранде na p. 58 kaže ovako: »Звук [sʰ] средний между [s] и [š]. Полагают, что такой звук имелся в древнейшие времена в древнееврейском языке в ряде слов, но затем сменился звуком [s].« U ugaritskome jeziku ima i poseban znak, posebno pisme za *š*, naime אֶשׁ. Zanimljivo je i južnoarabijski (sabejski), gdje dolazi do »trostrukoga pomaka« u odnosu na sjeverozapadne semitske jezike (a ujedno i na prasemitski): *s* bude *š*, *š* je *š*, a *š* je *s* (vidi Peter Stein, »Ancient South Arabian«, u: *The Semitic Languages: An International Handbook*, ed. by Stefan Weninger, pp. 1042–1072, posebice preglednicu na p. 1048).

⁷⁰ Zanimljivo je kako u svojoj slovnici hebrejskoga jezika taj glas tumači Spinoza: »Nulla alterius linguae Europaeae litera potest explicari. Significat, uti diximus, apertionem gutturis. Eius nomen est Alef.« ('*š* se ne može razjasniti ni jednim slovom drugoga europskoga jezika. Označuje, kako rekosmo, grleni otvor. Njegovo je ime Alef.') Dakle grleni se zatvor ovdje nazivlje »grlenim otvorom« (jer se nakon zatvora grlo mora i otvoriti). Moglo bi se reći da je posrijedi »obrnuto shvaćanje« od onoga koje se daje odčitati iz latinskoga nazivka *consonans muta* ('nijemi suglasnik', 'bezglasni suglasnik') za zatvorni glas (okluziv). To se na prvi pogled doimlje protusmisleno, tj. da ima takvih glasova koji su »bezglasni«. No riječ je o tome da pri tvorbi zatvornika zračna struja (negdje) u usnoj šupljini naide na zaprjeku, na zatvor, pa u samome trenutku zatvora (što traje toliko kratko da se jedva daje zamijetiti) nastane muk (nakon čega se, zbog prodora zračne struje, dogodi prasak). Primijetiti je nadalje da i Spinoza rabi riječ *litera* 'slovo', premda zapravo govori o glasu. Navodim prema izdanju *Benedicti de Spinoza opera quae supersunt omnia*, vol. 3. *Tractatus theologico-politicus – Compendium grammatices linguae Hebraeae* (Lipsiae: Typis et sumtibus Bernh. Tauchnitz Jun., 1846), p. 279.

PICOV HEBREJSKI ZAPIS	PICOV LATINIČNI ZAPIS	PICOV LATINSKI PRIJEVOD
בראשית	bresit	<i>in principio</i>
אב	ab	<i>pater</i>
בבר	bebar	<i>in filio & per filium</i>
ראשית	resit	<i>principium</i>
שבת	sciabat (sabbath)	<i>quies & finis</i>
ברא	bara	<i>creavit</i>
ראש	rosc (ros)	<i>caput</i>
אש	es	<i>ignis</i>
שת	seth	<i>fundamentum</i>
רב	rab	<i>magni</i>
איש	hisc	<i>hominis</i>
ברית	berith	<i>foedere</i>
תב	thob (tob)	<i>bono</i>

Pico dakle na osnovi navedenih dvanaest zapisa mora »odčitati«, ili »pretkazati« dvanaest hebrejskih riječi. Pri tome (svi) samoglasnici iz temeljne »riječi« בְּרֵאשִׁית, tj. kada se ta prijedložna sveza izgovori, ne ulaze u premetanje: primjerice *e* se (tj. *ē*) može pojaviti u nekoj od novih riječi, ali i ne mora (to je ta bitna razlika prema Saussureu: »anagramiraju« se slova iz hebrejskoga zapisa, a ne ono što se izgovori, tj. svi *éléments phoniques*). S druge strane, u nekoj se od tih novih riječi može pojaviti i neki novi samoglasnik kojega u izvornoj prijedložnoj svezi nije bilo. Primjerice, u zapisu ראש, tj. *r[?]š/š*, što u punome zapisu bude ראש, tj. *ro[?]š* 'glava', javlja se samoglasnik *o*, premda ga izvorno nije bilo (javlja se dakako u izgovoru, ne u hebrejskome zapisu).

Tako iz zapisa אב Pico »odčitava« riječ אב, tj. *ab* 'otac', te navodi latinični prijepis *ab*. Pri tome grkljanski zatvornik (א, tj. *ʔ*) ne prepisuje, ali ne navodi ni neki drugi zapis, neko drugo slovo, koje bi, recimo, na razini izgovora bilo »slično«, npr. *h*, kao što to čini u primjeru איש, u punome zapisu איש, tj. *ʔš* 'čovjek',

‘muž’, gdje u latinici ima *hisc* (a ne čini također ni u primjeru וָשׁ, u punome zapisu וָשׁ, tj. *ʔēš* ‘vatra’, ‘oganj’, nego navodi *es*). Nadalje, ne označuje tjesnačni izgovor zvučnoga (dvo)usnenoga zatvornika *b* na kraju riječi, recimo kao *v* (kako je i danas običaj), nego ostavlja *b* (kao što i Juan Caramuel y Lobkowitz glagol וָבַב, tj. *qābal*, navodi u latiničnome zapisu CABAL, a ne recimo CAVAL, da time naznači tjesnačni izgovor suglasnika *b* između dvaju samoglasnika).⁷¹ Ispustivši dakle prvi suglasnik, tj. וָשׁ, Pico zapisuje hebrejsku riječ s početnim samoglasnikom *a*, koji je prethodno pretkazao (tj. *ā*), kako bi dobio »značljivi« zapis, naime upravo riječ (otuda i onaj *ab* u hrvatskome prijevodu Ecove knjige *U potrazi za savršenim jezikom*, tj. u prijevodu ulomka iz Picova djela *Heptaplus*, koji Eco navodi). No zapis *ab* proturječi ustroju hebrejskih (i uopće semitskih) riječi, jer nijedna hebrejska riječ nema na svome početku samoglasnik.

Spomenuo sam već da nizanica וָבַב, u punome zapisu וָבַב, tj. *bābar* ‘u sinu’, ‘po sinu’, ‘sa sinom’, nije zapravo riječ, nego prijedložna sveza poput וָרֵשִׁית. No Pico navodi i samu riječ וָרֵשִׁית, tj. *rēšit* ‘početak’,⁷² i to u hebrejskome zapisu וָרֵשִׁית, i u latiničnome prijepisu *resit*. Samoglasnike i ovdje valja »pretkazati« (također u slučaju וָבַב). To je redovit postupak. Iz latiničnoga se pismenōga lika *resit* vidi da i ovaj put jedinstveni zapis וָ Pico prenosi kao *s* (kako je to učinio i pri zapisu וָרֵשִׁית). Tako još postupa s dvama hebrejskim dvoslovnim nizovima: וָשׁ, tj. *es*, i וָשׁ, tj. *seth*, premda bi u svima navedenim slučajevima trebalo »odčitati« *š*, u Picovu zapisu *sc* ili *sci* [puni su zapisi וָשׁ (*ʔēš*) ‘vatra’, ‘oganj’, te וָשׁ (*šāl*) ‘temelj’, ‘osnova’]. No *š* (*sc*, *sci*) ipak »odčitava« u ovim primjerima: וָשַׁבַּת, jednom ima *sciabat*, a drugi put *sabath* (dakle opet *s*), u punome zapisu וָשַׁבַּת, tj. *šābat* ‘prestatí’, ‘završiti’, ‘odmoriti se’, ‘biti u miru’, ‘smiriti se’; וָרֹס, jednom ima *rosc*, a drugi put *ros*

⁷¹ Poznato je da zatvorni suglasnici *k*, *g*, *p*, *b*, *t* i *d* [tj. bezvučni i zvučni mekonepčani zatvornik, bezvučni i zvučni (dvo)usneni zatvornik, te bezvučni i zvučni zubni zatvornik] u hebrejskome u određenim položajima imaju tjesnačni izgovor. Taj tjesnačni izgovor bilježim u prijeslovu vodoravnom crtom ispod suglasnika, ili iznad njega, tj. *k̄*, *ḡ*, *p̄*, *b̄*, *t̄*, *d̄*, premda se često označuje i ovako: *k^h*, *g^h*, *p^h*, *b^h*, *t^h* i *d^h*, ili pak ovako: *kh* (*h*), *gh*, *ph* (*f*), *bh* (*v*), *th* i *dh* [vidi o tome u Geseniusovoj slovnici hebrejskoga (*Gesenius' Hebrew grammar*), posebice preglednicu na p. 26]. Kada se hebrejski uči u školi, a tako je i danas u Izraelu, *k̄* se izgovara kao *h*, *p̄* kao *f*, *b̄* kao *v*, dočim se *ḡ*, *t̄* i *d̄* izgovaraju kao *g*, *t* i *d*. Budući da je taj tjesnačni izgovor pretkažljiv, jer zavisi od okoline – to biva uvijek kada tim suglasnicima prethodi samoglasnik [*Gesenius' Hebrew grammar* (p. 34): »The weaker pronunciation appears as soon as a vowel sound immediately precedes.«], što znači nikada na početku riječi – valja govoriti o inačicama razlikovnih jedinica /k/, /g/, /p/, /b/, /t/ i /d/. Strogi bi zapis prema pravilima International Phonetic Association (IPA) bio ovaj: [x], [ɣ], [ɸ], [β], [θ] i [ɗ].

⁷² U hebrejskome zapisu וָרֵשִׁית pisme וָ nije *mater lectionis*, jer je izvorno bilo וָרֵשִׁית*, tj. **rēšit*. Vidi Heinrich Friedrich Wilhelm Gesenius, *A Hebrew and English Lexicon of the Old Testament* (Oxford: Clarendon Press, 1907), p. 912.

(i opet *s*), u punome zapisu רֹאֵשׁ (*roʹš*); te אִישׁ, tj. *hisc* (dva puta), u punome zapisu אִישִׁ (*ʹiš*).

Slično vrijedi i za naznaku tjesnačnoga izgovora zatvornih suglasnika. Likove בְּרִית, ראשית, בְּבַר, אֵב, בְּרִישׁית prenosi u latinicu kao *bresit*, *ab*, *bebar*, *resit*, *sciabat* (jednom *sabath*) i *rab* (u punome zapisu רַב, tj. *rab* ‘velik’, ‘mnogi’, ‘mного’), a ne recimo *bresith*, *av*, *bevar*, *resith*, *sciavath* i *rav*. No hebrejske likove שֵׁת בְּרִית navodi u latinici kao *seth* i *berith* (u punome zapisu בְּרִית, tj. *bərīt* ‘pogodba’, ‘ugovor’, ‘savez’, ‘zavjet’), a jednom ima i *sabath*.

Osobit je primjer dvoslovni hebrejski niz תב, koji Pico u latinici jednom navodi kao *thob*, a drugi put kao *tob*. Puni je zapis te hebrejske riječi תֹב, tj. *tōb* ‘dobar’, dakle s faringaliziranim *t*, u hebrejskome zapisu ט, u prijeslovu *t* (u zapisu IPA: [tʰ]), što znači da se pri izgovoru suglasnika *t* jezik »povlači« prema ždrijelu, a ne *s* »običnim« *t*, u hebrejskome zapisu ת, u prijeslovu *t*. Pico međutim mijenja hebrejski zapis, tj. umjesto ט uzimlje ת, tvrdeći da je takva zamjena – ת umjesto ט – u Hebreja česta. Potom pak taj ת navodi u latinici jednom kao *th*, što sigurno nije dobro jer je tu ת na početku riječi, pa ne može imati tjesnačni izgovor (kada bi ta riječ sadržavala ת, puni bi zapis bio תֹב*), a drugi put kao *t*. No nijednom ne označuje tjesnačni izgovor suglasnika *b*, recimo *tov* (ili pak *thov*). Primijetiti je k tomu da se u hebrejskome zapisu dugo *ō* bilježi polusamoglasnikom ו, tj. danas ו, što bi značilo da je Picov zapis trebao biti תֹב, gdje bi ו bio *mater lectionis* (slično kao ו u zapisu בְּרִישׁית), pa bi ga u tome slučaju valjalo uzeti u obzir pri »anagramiranju«, ali dakako prvotna »riječ« בְּרִישׁית ne sadržava slovo ו. Istina, zapis תב*, a zapravo טב, nije nemoguć, ali je vrlo rijedak. Tu se međutim vidi da je Pico katkada ipak prisiljen nešto prilagoditi, da bi dobio ono što mu je potrebno, što mu odgovara, u ovome primjeru ispustiti ו, te izmijeniti ט u ת.

No možda su još zanimljiviji oni primjeri gdje je na osnovi hebrejskoga zapisa moguće »odčitati« i neku drugu riječ, tj. »pretkazati« drugačiji raspored samoglasnika. Primjerice, zapis בְּרִית (bez samoglasnika) imala bi i imenica בְּרִית, tj. *borīt* ‘lug’, ‘lužina’, ‘cijed’, zapis בְּרִישׁ imao bi i glagol בְּרִישׁ, tj. *bērē(ʹ)* ‘posjeći’, ‘pokositi’ [a ne samo glagol בְּרִישׁ, tj. *bārā(ʹ)* ‘stvoriti’],⁷³ a drugi dio prijedložne sveze בְּבַר ne bi morao biti בְּבַר, tj. *bar* ‘sin’, nego i בְּבַר, tj. *bār* ‘polje’, ili בְּבַר, tj. *bor* ‘lug’, ‘lužina’, ‘cijed’, ili pak בְּבַר, tj. *bor* ‘čistoća’, ‘neukaljanost’. Potonji primjer pokazuje još nešto, naime to da i onda kada se ispravno »pretkazu« samoglasnici, još uvijek nije izbjegnuta opasnost od istopisnica.⁷⁴ Stoga, pođe

⁷³ Vidi *The Signet Hebrew/English, English/Hebrew Dictionary*, ed. by Dov Ben Abba (New York: The New American Library, 1977), p. 28 (*Hebrew/English Dictionary*).

⁷⁴ Isp. בְּבַר (*bor*) ‘lug’, ‘lužina’, ‘cijed’, i בְּבַר (*bor*) ‘čistoća’, ‘neukaljanost’ (i jedno i drugo muškoga roda).

li se od zapisa בר, najprije valja birati između בַּר (*bār*), בָּר (*bar*) i בּוֹר (*bor*). Pošto se odabere בָּר (*bar*), tada valja birati između triju (mogućih) riječi: imenice koja znači ‘sin’, pridjeva koji znači ‘čist’, ‘neukaljan’, i imenice koja znači ‘žito’, ‘pšenica’. Dakle, ne samo da Pico mora odabrati raspored samoglasnika, nego nakon što je to odabrao, mora birati i »pravu« riječ, a to će reći »pravo« značenje, tj. ono značenje koje mu odgovara.

I upravo to da se bira, naime da se mora birati, upućuje sa svoje strane na moguću »proizvoljnost« pri samome odabiru. Jer dakako, bira se ono što se uklapa, a ono što se ne uklapa, to se odbacuje. No moglo bi se reći i ovako: Pico vidi ono što hoće vidjeti, poimlje ono što želi pojmiti (recimo u zapisu בר »odčitava« značenje ‘sin’, a ne značenje ‘žito’). A to opet pokazuje da u takvu postupku ima udjela i ono što su Grci zvali φαντασία.

Štoviše, i ja sam mjestimice slično postupao. Recimo, u zapisu שבת uzeo sam da je posrijedi glagol שָׁבַת, tj. *šābat* ‘prestati’, ‘završiti’, ‘odmoriti se’, ‘biti u miru’, ‘smiriti se’, a ne imenica שַׁבָּת, tj. *šabbāt* ‘odmor’, ‘spokoj’, ‘smir’, ‘dan odmora’, ‘subota’. To pak zato da bi se izbjeglo moguće pitanje (upućeno Pico) gdje je u zapisu בראשית drugo *b*, kada već navedena imenica שַׁבָּת (*šabbāt*) sadržava udvojeni suglasnik *b*.

Donosim sada preglednicu, koja je usporedna prethodnoj, ali ovdje navodim (uspostavljeni) puni hebrejski zapis svih Picovih primjera, kako prvotne »riječi«, tako i preostalih dvanaest, zatim njihov latinični prijeslov, te napokon njihov hrvatski prijevod.

HEBREJSKI ZAPIS	LATINIČNI PRIJESLOV	HRVATSKI PRIJEVOD
בְּ + רֵאשִׁית] בְּרֵאשִׁית	bəreʔšit̪ [bə + reʔšit̪]	u početku [u + početak]
אָב	ʔāb	otac
בְּ + בָּר] בְּבָר	bəbar [bə + bar]	u sinu, po sinu, sa sinom [u, po, sa + sin]
רֵאשִׁית	reʔšit̪	početak
שָׁבַת	šābat	prestati, završiti, odmoriti se, biti u miru, smiriti se
בָּרָא	bārā(?)	stvoriti
רֵאשׁ	roʔš	glava

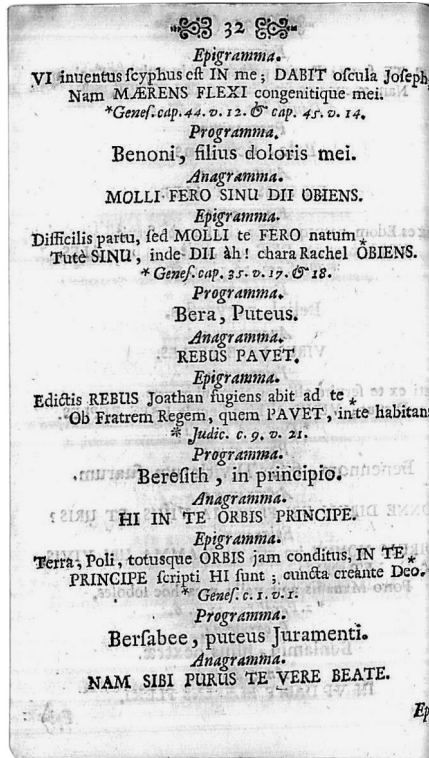
אֵשׁ	ʔēš	vatra, oganj
שֵׁת	šāṭ	temelj, osnova
רַב	rab	velik, mnogi, mnogo
אִישׁ	ʔiš	čovjek, muž
בְּרִית	bərīt	pogodba, ugovor, savez, zavjet
טוֹב	tōb	dobar

Prema tome, Pico iz jedne, prvotne »riječi« izvodi, ili uspostavlja, ili tvori dvanaest novih riječi, koje potom čine rečenicu, a ta je rečenica istodobno i besjeda, tj. ustrojena nadrečenična cjelina, ili pak cjelovit diskurs (naime sve ono što se je upravo i htjelo reći). Zato sam latinsku riječ *oratio* prevodio hrvatskom riječju *besjeda*. Jer *besjeda* u nas može značiti i 'riječ', i 'rečenica', i '(ustrojeni) govor'. Tako reći, iz (jedne) besjede proistječe (čitava) besjeda (ili malo strože: iz besjede proistječe besjeda, koja je besjeda).

Pri tome međutim valja uočiti da ta dobivena rečenica nije uspostavljena u hebrejskome jeziku. Što se tiče hebrejskoga, tu su samo odabrane riječi, da tako kažem – odsjecci, »komadi« jedne moguće rečenice, ali prava je rečenica, pošto su spomenuti odsjecci prevedeni na latinski, sastavljena i ustrojena istom u latinskome jeziku: »Pater in filio, & per filium principium & finem, sivè quietem creavit, caput, ignem & fundamentum magni hominis, foedere bono.« ('Otac po sinu i u sinu, početak i svršetak ili smir, stvori glavu, vatru i temelj velikoga čovjeka dobrom pogodbom.') To se jasno vidi po tome kako Pico pojedine hebrejske riječi prevodi na latinski, npr. רַב – *magni*, אִישׁ – *hominis*, בְּרִית – *foedere*, תּוֹב – *bono*, dakle u padežu, »pripremajući« već time buduću (latinsku) rečenicu (premda bi mogao prevesti i ovako: רַב – *magnus*, אִישׁ – *homo*, בְּרִית – *foedus*, תּוֹב – *bonus*).

Napokon, taj isti primjer בְּרִיתֵי אֵשׁ, samo u latiničnome zapisu *Beresith*, navodi i Eisenberner u svojoj knjizi (slika 15.),⁷⁵ a u istome ga zapisu prenosi i Vitezović u četvrtome dodatku u *Lexiconu* (slika 16.). Evo kako to izgleda u Vitezovića i u Eisenbernera (navodim također čitavu prvu rečenicu u hebrejskome izvorniku, a zanimljivo je pogledati i kako taj znameniti početak prevode

⁷⁵ Vidi Eisenberner, *Programmata scripturistica*, p. 32.

Slika 15. Članak *Beresith* u Eisenbernerovoj knjizi

Septuaginta i *Vulgata*; od hrvatskih prijevoda donosim Katančićev,⁷⁶ Škarićev, kao i prijevod u Bibliji Kršćanske sadašnjosti).

VITEZOVIĆ

Beresith. in principio .. na početku. zpyrvince.

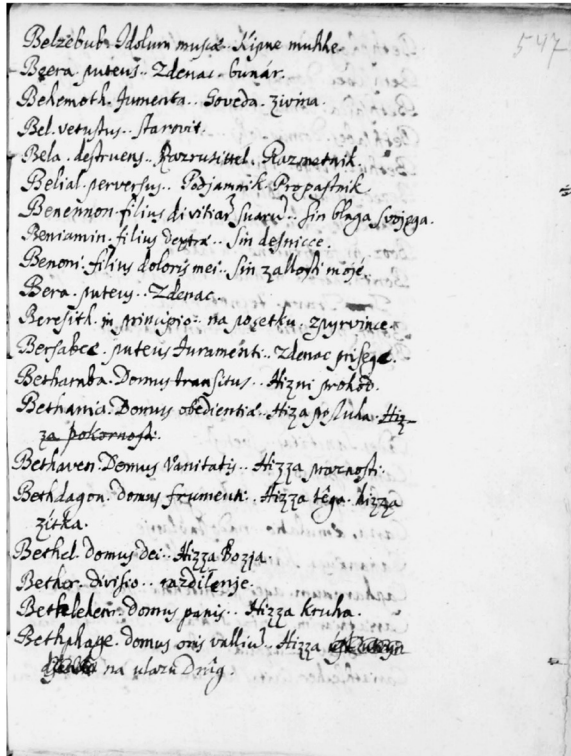
EISENBERNER

Programma.

Beresith, in principio.

Anagramma.

⁷⁶ Vidi *Sveto pismo Starog zakona, Sixta V. p. naredbom prividjeno, i Klementa VIII. pape vlastjom izdano; sada u jezik slavno-illyricski izgovora bosanskog prinesheno; tad ss. otacah i naucsiteľjah tomacsenjem nakitjeno* (U Budimu: Slovima i troshkom Kraljev. mudroskupshatine macxarske, 1831), i to prvi svezak pod naslovom *Knjige: Poroda, Izhoda, Levitika, Brojah, i Pozakonstva.*

Slika 16. Natuknica Beresith u Vitezovićevu četvrtome dodatku

HI IN TE ORBIS PRINCIPE.

Epigramma.

Terra, Poli, totusque ORBIS jam conditus, IN TE*

PRINCIPE scripti HI sunt; cuncta create Deo.

**Genes. c. 1. v. 1.*

HEBREJSKI IZVORNİK

בְּרֵאשִׁית בָּרָא אֱלֹהִים אֶת הַשָּׁמַיִם וְאֶת הָאָרֶץ: (בְּרֵאשִׁית, א, א)
 bəreʔšīt bārā(?) ʔēlohīm ʔēt haššāmaʔim uʔēt hāʔāreš. (bəreʔšīt, 1, 1)⁷⁷

⁷⁷ U načelu navodim prema izdanju: *A Hebrew-English Bible: According to the Masoretic Text and the JPS 1917 edition*, HTML version (Jerusalem: Mechon Mamre, 2005), no redovito uspoređujem s izdanjem *Biblia Hebraica Stuttgartensia*, editio secunda (Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft, 1984). Kako je već rečeno, u prijeslovu ne rabim velika slova.

SEPTUAGINTA

Ἐν ἀρχῇ ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν. (Γένεσις, I. 1)

VULGATA

In principio creavit Deus caelum et terram. (*Genesis*, 1, 1)

SVETO PISMO STAROG' ZAKONA (Katančić, Svezak I., 1831.)

U pocetku stvorih Bog nebo, i zemlju. (*Knjiga Poroda*, I. 1.)

SVETO PISMO STAROGA I NOVOGA UVITA (Škarić, Slog prvi, 1858.)

U početku stvorì Bog nebo i zemlju. (*Prva knjiga Mojsesa*, I. 1)

BIBLIJA KS

U početku stvori Bog nebo i zemlju. (Post 1, 1)

Eisenberner se od Pica razlikuje ne samo po latiničnome zapisu *Beresith* nego i u pogledu »anagramiranja«. On naime »anagramira« čitav zapis, uključujući i samoglasnike *e*, *e* i *i* (a ne samo suglasnike), i to – kako je već rečeno – zajedno s latinskim prijevodom. I to je drugo obilježje Eisenbernerova postupka (što ga udaljuje od »kabalističke predaje«). Stoga prvopis *Beresith*, *in principio* u inopisu bude HI IN TE ORBIS PRINCIPE (u jednome i u drugome slučaju 19 slova).

4. Vitezovićeve napomene na metajezičnoj razini

Budući da se gdjekada pri prijenosu, tj. pri prijepisu hebrejskoga imena u latinicu dogodi da dva različita hebrejska imena, koja se u izvornome hebrejskome zapisu razlikuju, u latinici postanu istopisnice, Vitezović u takvim slučajevima kadšto navodi i kakvu napomenu na metajezičnoj razini kako bi upozorio na osobitost hebrejskoga zapisa. Takve su napomene i različite odrednice na metajezičnoj razini inače vrlo česte u glavnome dijelu rječnika,⁷⁸ ali ih ima i u dodatcima. No sve napomene na metajezičnoj razini koje Vitezović navodi u tome četvrtome dodatku, preuzete su iz Eisenbernerove knjige. Pri tome Vitezović nije propustio ni jednu od njih, što znači da sve što ima Eisen-

⁷⁸ Vidi o tome pitanje u mome predgovoru drugomu svesku Vitezovićeve rječnika, i to poglavlja: »Tri razine«, pp. XXVIII–XXIX, te dva poglavlja *Metajezična razina*, pp. XLV–LI, u vezi s latinskom stranom jednakosti, i pp. CIII–CVI, u vezi s hrvatskom stranom jednakosti. Vidi također Zrnka Meštrović, »Jezikoslovna rasudba Pavla Vitezovića«, *Rasprave Zavoda za hrvatski jezik* 21 (1995), pp. 131–132.

berner, ima i Vitezović. A isto tako nije dodao ni neku svoju napomenu koju Eisenberner ne bi imao. Evo svih primjera iz četvrtoga dodatka koji sadržavaju neko Vitezovićevo tumačenje određenoga hebrejskoga imena:

Abel¹. per Aleph. Luctus .. žaloft. Tuga.

Abel². per He in principio. Vanitas .. Tasćina. Praznoft.

Amasai¹. per Ain. Populi munus .. Puka dâr.

Amasai². per Aleph. Fortis .. Jak. Jaki.

Amos¹. per ain. Oneratus .. Otyrs[e]n. Otyrsenik. Brimenit.

Amos². per aleph. fortis .. Jak. Jaki.

Amri¹. per ain. Manipulus .. Rukovet.

Amri². per aleph. amarus .. zukkah [⇒ zuhkak].

Aser¹. per samech. vincus .. Zvézan. Uznik.

Aser². per sin. beatitudo .. Blaženftvo. Blazenik.

Bala¹. per ain in fine. deglutiens .. pozdirajuća.

Bala². per he in fine. inveterata .. oftarrena.

Core¹. per aleph in fine. legens .. Çtavac. Braç. Berac.

Core². per heth in fine. calvus .. plisiv. Plisivac.

Hebar [⇒ Heber]. per heth in principio. socius .. Tovarîs. Drûg.

Heber¹ → Hebar

Heber². per ain. Transitus .. Prehod.

Jabes¹. per sade in fine. Tristitia .. žaloft. Tuga.

Jabes². per sin in fine. Siccitas .. fûsa.

Jehus¹. per sade. consilians .. fvetujući. fvetovnik.

Jehus². per sin. Tinea corrosus .. od molfa objjiden.

Joas¹. diffidens .. dvoiv. neuffani.

Joas². Domini ignis .. Ogań Gofpodinov.

Joas³. per ain. Tinea corrosus .. od molfa objjiden.

Mosa¹. onus .. tyrh. brimme. tovor.

Mosa². per sade. azymum .. prefnac. pogačica.

Nazareth¹. per s. Sanctificata .. poſvet'ena.

Nazaret[h]². per sade. florida .. cvitna. cvaćuća.

Phares¹. divisi .. razdi'eni.

Phares². per sin. eques .. Końanik. Jezdec.

Saba¹. per samech. Circuitio .. obhajanje. [#obhod.]

Saba². per sin. Conversio .. obrat'enje. obyrenjenje.

Sara¹. per he in fine. Domina .. Gofpá. Gofpoja.

Sara². per het in fine. odorans .. diséća.

Sephora¹. avis .. pticca.

Sephora². per sin. turba .. vnoz. vnostvo. troppa.

Sin¹. per sade. arma .. oruzje.

Sin². per samech. rubus .. Kupińe. Kupińi gyrm. Megina.

Kao što se iz priloženoga popisa vidi, katkada jedna od dviju (ili više) istopisnica ne sadržava nikakvo tumačenje, ali i njih ipak treba navesti da bi se u potpunosti shvatio smisao Vitezovičeva tumačenja one druge (ili treće) istopisnice (npr. *Joas¹* i *Joas²* prema *Joas³*, gdje se kaže *per ain*, također *Nazareth¹*

prema *Nazareth*², uza što se navodi *per sade*, potom *Mosa*¹ prema *Mosa*², uza što se također navodi *per sade*, slično *Phares*¹ prema *Phares*², gdje se veli *per sin*, te *Sephora*¹ prema *Sephora*², gdje se također veli *per sin*).⁷⁹

5. Usporedba navedenih Vitezovićevih primjera s odnosnim člancima iz Eisenbernerove knjige

5.1. Primjeri

Spomenuo sam već da su sve napomene na metajezičnoj razini koje Vitezović navodi u četvrtome dodatku, preuzete iz Eisenbernerove knjige. Da bi se to uvidjelo, potrebno je te Vitezovićeve primjere usporediti s onim člancima iz Eisenbernera u kojima se nalazi dotično ime koje donosi i Vitezović. Ta se usporedba ujedno može shvatiti i kao svojevrsan »ogledni uzorak«, budući da odnosi između Eisenbernerove knjige i Vitezovićeva četvrtoga dodatka u *Lexiconu* koji se mogu razabrati u tome dijelu, u tome jednome odsječku, vrijede zacijelo i na razini cjeline.

Pri tome osim natuknica iz Vitezovićeva četvrtoga dodatka i potpunoga članka iz Eisenbernerove knjige, navodim i mjesto iz Svetoga pisma na koje se Eisenberner pozivlje, i to u načelu prema *Vulgati* i prema hrvatskome prijevodu Biblije u izdanju Kršćanske sadašnjosti, a po potrebi donosim i koji drugi izvor (*Septuaginta*, grčki izvornik Novoga zavjeta, Kašićev, Katančićev ili Škarićev hrvatski prijevod Biblije). U slučajevima u kojima Eisenberner, bilo zabunom, bilo tiskarskom pogriješkom, upućuje na krivo mjesto iz Svetoga pisma [kao u članku *Core (per heth in fine) Calvus*], navodim i samo to mjesto, ali u uglatim zagradama donosim ujedno i pravi redak (ili ulomak). Slično postupam i kada Eisenberner, vjerojatno zabunom, uz nekoliko (istopisnih) parova imena navodi kriva mjesta u Svetome pismu, ali tako da pojedinomu članu u paru pridružuje mjesto koje zapravo pripada onomu drugomu članu. Takva se »zamjena mjesta« dogada u sljedećim trima parovima:

- *Heber (per heth in principio) Socius* i *Heber (per ain) Transitus*

⁷⁹ Valja primijetiti da je u primjerima *Joas*¹ i *Joas*² riječ o istoj osobi, te da je u primjerima *Nazareth*¹ i *Nazaret[h]*² posrijedi isti grad, ali o tome će još biti govora. Oznaka *per s* uz *Nazareth*¹ nije napomena na metajezičnoj razini, nego se njome samo kaže da se ime toga grada uzimlje u zapisu *Nasareth*, dakle sa *s* umjesto sa *z*. To je pak Eisenberner morao naznačiti da bi bilo jasno koja je slova uzeo u obzir pri premetanju, tj. pri »anagramiranju« navedenoga imena. Vitezović je, očevidno zabunom, prenio tu njegovu naznaku kao da je riječ o napomeni na metajezičnoj razini, tj. kao da bi to ime, dotično ta riječ, u hebrejskome bila zapisana sa *s* (pri čem ne bi bilo jasno kojim *s*). Ali i o tome će još biti govora.

- *Jabes (per sade in fine) Tristitia* i *Jabes (per sin in fine) Siccitas*
- *Saba (per samech) circuitio* i *Saba (per sin) Conversio*.

Općenito se može reći da se svi moji zahvati nalaze u uglatim zagradama. Evo te usporedbe.

1. VITEZOVIĆ

Abel¹. per Aleph. Luctus .. žaloft. Tuga.

EISENBERNER

Programma.

Abel (per aleph.) Luctus.

Anagramma.

LUBET LACUS.

Epigramma.

Urbes viginti plagâ percussit Jephthe*

Usque ad te; LUBET an sanguinis indè LACUS?

**Jud. c. 11. v. 32. & 33.*

VULGATA

Transivitque Jephthe ad filios Ammon, ut pugnaret contra eos: quos tradidit Dominus in manus ejus. Percussitque ab Aroër usque dum venias in Mennith, viginti civitates, et usque ad Abel, quae est vineis consita, plaga magna nimis: humiliatique sunt filii Ammon a filiis Israë. (*Judicum*, 11, 32 – 33)

BIBLIJA KS

Jiftah krenu protiv Amonaca da ih napadne, i Jahve ih izruči u njegove ruke. I porazi ih Jiftah od Aroera do blizu Minita – u dvadeset gradova – i sve do Abel Keramima. Bijaše to njihov veliki poraz; i Amonci bijahu poniženi pred Izraelom. (Suci 11, 32 – 33)

2. VITEZOVIĆ

Abel². per He in principio. Vanitas .. Tasćina. Praznoft.

EISENBERNER

Programma.

Abel (per he in Principio) Vanitas.

Anagramma.

IS A NUBE ALTA.

Epigramma.

A primogenitis Domino dùm Sacrificares;*

ALTA IS respexit munera NUBE tua.

**Genes. c. 4. v. 4.*

VULGATA

Abel quoque obtulit de primogenitis gregis sui, et de adipibus eorum: et respexit Dominus ad Abel, et ad munera ejus. (*Genesis*, 4, 4)

BIBLIJA KS

A prinese i Abel od prvine svoje stoke, sve poizbor pretilinu. Jahve milostivo pogleda na Abela i njegovu žrtvu, [...]. (Post 4, 4)

3. VITEZOVIĆ

Amasai¹. per Ain. Populi munus .. Puka dâr.

EISENBERNER

Programma.

Amasai (per ain) populi munus.

Anagramma.

NAM PIUS AMPLIUS OVA.

Epigramma.

Arte tubae coram clangebâs Numinis arcâ;

NAM PIUS AMPLIUS est Ter Deus altus, OVA.*

**1. Paral. c. 15. v. 24.*

VULGATA

Porro Sebenias, et Josaphat, et Nathanaël, et Amasai, et Zacharias, et Banaïas, et Eliezer sacerdotes, clangebant tubis coram arca Dei: et Obededom et Jehias erant janitores arcae. (*Paralipomenon I*, 15, 24)

BIBLIJA KS

Šebanija, Jošafat, Netanel, Amasaj, Zaharija, Benaja i Eliezer, svećenici, trubili su u trube pred Božjim Kovčegom; Obed Edom i Jehija bili su vratari kod Kovčega. (1 Ljet 15, 24)

4. VITEZOVIĆ

Amasai². per Aleph. Fortis .. Jak. Jaki.

EISENBERNER

Programma.

Amasai (per aleph) fortis.

Anagramma.

O SAT FIRMA AIS.

Epigramma.

O David pax, pax tibi SAT Rex undique pax sit;

FIRMA AIS, auxiliis sit paritérque tuis.*

*1. Paral. c. 12. v. 18.

VULGATA

Spiritus vero induit Amasai principem inter triginta, et ait: Tui sumus, o David, et tecum, fili Isai. Pax, pax tibi, et pax adjutoribus tuis: te enim adjuvat Deus tuus. Suscepit ergo eos David, et constituit principes turmae. (*Paralipomenon I*, 12, 18)

BIBLIJA KS

Tada duh obuze Amasaja, vojvodu nad tridesetoricom, i on reče:

»Tebi, Davide!

S tobom sine Jišajev, mir!

Mir s tobom, mir s onim tko ti

pomaže,

jer tvoj pomoćnik jest tvoj Bog!«

Tako ih je David primio i postavio ih među vojvode nad četama. (1 Ljet 12, 19)⁸⁰

5. VITEZOVIĆ

Amos¹. per ain. Oneratus .. Otyrs[e]n. Otyrsenik. Brimenit.

EISENBERNER

Programma.

Amos (per ain) Oneratus.

⁸⁰ Razlika u obrojbi redaka između Eisenbernera i *Vulgate*, s jedne strane, te Biblije Kršćanske sadašnjosti, s druge strane, nastaje u redcima 4–6, koje Eisenberner i *Vulgata* uzimlju kao dva retka, tj. 4 i 5, a Biblija Kršćanske sadašnjosti kao tri, tj. 4, 5 i 6.

Anagramma.

EN TUOS AMAROS.

Epigramma.

Israel tibi crede TUOS praedixit AMAROS *
Caementi apparens EN mihi trulla Dies.

**Amos c. 7. v. 8. & 9.*

VULGATA

Et dixit Dominus ad me: Quid tu vides, Amos? Et dixi: Trullam caementarii. Et dixit Dominus:

Ecce ego ponam trullam in medio populi mei Israël;
non adjiciam ultra superinducere eum.

Et demolientur excelsa idoli,

et sanctificationes Israël desolabuntur,

et consurgam super domum Jeroboam in gladio. (*Amos, 7, 8–9*)

BIBLIJA KS

»Što vidiš, Amose?« upita me Jahve.

»Visak«, rekoš.

Tada Gospod reče:

»Evo, izmjerit ću viskom

svoj narod izraelski;

neću ga više štedjeti.

Razorit će se uzvišice Izakove,

opustjeti svetišta izraelska,

i s mačem ću ustati

na kuću Jeroboamovu.« (*Am 7, 8–9*)

6. VITEZOVIĆ

Amos². per aleph. fortis .. Jak. Jaki.

EISENBERNER

Programma.

Amos (per aleph.) fortis.

Anagramma.

O MORS FATIS.

Epigramma.

O Ezechiae, Isaiaequē mei nati precibus fit; *

Non à FATIS, MORS agminis Assyrii.
*2. *Paral. c. 32. v. 20. & 21.*

VULGATA

Oraverunt igitur Ezechias rex, et Isaias filius Amos prophetae, adversum hanc blasphemiam, ac vociferati sunt usque in caelum. Et misit Dominus angelum, qui percussit omnem virum robustum, et bellatorem, et principem exercitus regis Assyriorum: reversusque est cum ignominia in terram suam. Cumque ingressus esset domum dei sui, filii qui egressi fuerant de utero eius interfecerunt eum gladio. (*Paralipomenon II, 32, 20–21*)

BIBLIJA KS

Stoga se pomoli kralj Ezekija i prorok Izaija, Amosov sin, i zazvaše nebo u pomoć. Tada Jahve posla anđela koji uništi sve hrabre junake, zapovjednike i vojvode u vojsci asirskoga kralja, tako da se vratio posramljen u svoju zemlju. A kad je ušao u hram svoga boga, sasjekli su ga ondje mačem neki koji su se rodili iz njegovih krila. (2 Ljet 32, 20–21)

7. VITEZOVIĆ

Amri¹. per ain. Manipulus .. Rukovet.

EISENBERNER

Programma.

Amri (per ain) Manipulus.

Anagramma.

MIRA PULSI MANU.

Epigramma.

Custodivêrunt tua praecepta Israelite: *

Hinc MIRA PULSI Vindicis aethre MANU.

**Mich. c. 6. v. 16.*

VULGATA

Et custodisti praecepta Amri,
et omne opus domus Achab,
et ambulasti in voluntatibus eorum:
ut darem te in perditionem,
et habitantes in ea in sibilum,
et opprobrium populi mei portabitis. (*Michaea, 6, 16*)

BIBLIJA KS

Držiš se zakona Omrijevih
 i svih djela doma Ahabova,
 živiš po osnovama njihovim:
 učinit ću od tebe pustinju,
 od žitelja tvojih porugu,
 da nosite sramotu mnogih naroda. (Mih 6, 16)

8. VITEZOVIĆ

Amri². per aleph. amarus .. zukkah [⇒ zuhkak].

EISENBERNER

Programma.

Amri (per aleph.) amarus.

Anagramma.

A MURIS ARMA.

Epigramma.

Obsideas quamvis Thersam tu cum Israel omni, *

Ast illa A MURIS ARMA corusca vibrat.

*3. Reg. c. 16. v. 17.

VULGATA

Ascendit ergo Amri, et omnis Israēl cum eo, de Gebbethon, et obsidebant Thersa. (*Regum III*, 16, 17)

BIBLIJA KS

Zatim Omri i sav Izrael s njime odoše od Gibetona i opsjedoše Tarsu. (1 Kr 16, 17)⁸¹

9. VITEZOVIĆ

Aser¹. per samech. vincetus .. Zvézan. Uznik.

⁸¹ U Bibliji Kršćanske sadašnjosti *Prva knjiga o Kraljevima* i *Druga knjiga o Kraljevima* odgovaraju *Trećoj* i *Četvrtoj* u Eisenbernera i u *Vulgati*, budući da se *Prva* i *Druga* iz Eisenbernera i iz *Vulgate* u Bibliji Kršćanske sadašnjosti označuju kao *Prva knjiga o Samuelu* i *Druga knjiga o Samuelu*.

EISENBERNER

Programma.

Aser (per Samech.) Vincetus.

Anagramma.

SERVIS UNCTA.

*Epigramma.*Es de stirpe Caath? templa ergò SERVIS ad UNCTA, *
Et portas onera his in propriis humeris.**Num. c. 7. v. 9.*

VULGATA

Filiis autem Caath non dedit plaustra et boves: quia in sanctuario serviunt,
et onera propriis portant humeris. (*Numeri, 7, 9*)

BIBLIJA KS

Kehatovcima nije dao ništa, jer je njihova zadaća bila nositi posvećene
predmete na ramenima. (Br 7, 9)⁸²

10. VITEZOVIĆ

Aser². per sin. beatitudo .. Blazenftvo. Blazenik.

EISENBERNER

Programma.

Aser (per sin) Beatitudo.

Anagramma.

O DABIT ET VERAS.

Epigramma.

⁸² U *Vulgati* se u *Knjizi Izlaska Korahov* sin navodi kao Aser (»Filiis quoque Core: Aser, et Elcana, et Abiasaph: hae sunt cognationes Coritarum.«, *Exodus*, 6, 24), dočim se u *Prvoj knjizi Ljetopisa* navodi kao Asir (»Filiis Caath: Aminadab filius ejus, Core filius ejus, Asir filius ejus, [...]«, *Paralipomenon I*, 6, 22). Eisenberner ima lik *Aser*, a Biblija Kršćanske sadašnjosti lik *Asir* (Izl 6, 24; 1 Ljet 6, 7), prema hebrejskome אַסִּיר, tj. *ʾassir*. Kao Eisenberner imaju i Katančić (»I sinovi Korea: Aser, i Elkana, i Abiasaf: [...]« : »Sinovi Kaata: Aminadab sin njegov, Kore sin njegov, Asir sin njegov, [...]«), i Škarić (»A sinovi Kore bihu: Aser, i Elkana, i Abiasaf: [...]« : »Kaatovi sinovi bihu: Aminadab, čigov sin bi Kore, čigov sin bi Asir, [...]«), koji se u tome drže *Vulgate*, a i Kašić u *Pismu od ishoda* ima Aser (»Sinovi jošte Kore: Aser i Elkana i Abiasaf.«). Razlika u brojbi redaka između *Vulgate* i Biblije Kršćanske sadašnjosti u *Prvoj knjizi Ljetopisa* nastaje zato što u Bibliji Kršćanske sadašnjosti 15 redaka pripada petomu poglavlju (redci 27–41), a u *Vulgati* šestomu poglavlju (redci 1–15).

Est panis tibi pinguis; Regibus O DABIT iste ET *
 Delicias VERAS; sic benedictus eras.
 **Genes. c. 49. v. 20.*

VULGATA

Aser, pinguis panis ejus,
 et praebebit delicias regibus. (*Genesis, 49, 20*)

BIBLIJA KS

U Ašera bit će hrane,
 poslastica za kraljeve. (Post 49, 20)

11. VITEZOVIĆ

Bala¹. per ain in fine. deglutiens .. pozdirajuća.

EISENBERNER

Programma.

Bala (per ain in fine) deglutiens.

Anagramma.

UNDIS BELLA AGET.

Epigramma.

Non AGET UNDIS, sed Sylvestri in valle tuus Rex *

Contra alios Reges BELLA cruenta nimis.

**Genes. c. 14. v. 2. & 8.*

VULGATA

[...] inirent bellum contra Bara regem Sodomorum, et contra Bersa regem Gomorrhæ, et contra Sennaab regem Adamae, et contra Semeber regem Seboim, contraque regem Balae, ipsa est Segor. [...] Et egressi sunt rex Sodomorum, et rex Gomorrhæ, rexque Adamae, et rex Seboim, necnon et rex Balae, quae est Segor: et direxerunt aciem contra eos in valle Silvestri: [...]. (*Genesis, 14, 2 et 8*)

BIBLIJA KS

[...] povedoše oni rat protiv Bere, kralja Sodome; Birše, kralja Gomore; Šinaba, kralja Adme; Šemebera, kralja Sebojima, i protiv kralja u Beli, to jest Soaru. [...] Zatim istupi kralj Sodome, kralj Gomore, kralj Adme, kralj

Sebojima i kralj Bele, odnosno Soara, te zapodjenu borbu protiv onih u dolini Sidimu: [...]. (Post 14, 2. 8)

12. VITEZOVIĆ

Bala². per he in fine. inveterata .. oftarrena.

EISENBERNER

Programma.

Bala (per he in fine) inveterata.

Anagramma.

E ALBA VENIT ATRA.

Epigramma.

ALBA fronte fuit, dùm tradita serva Racheli;
Ast E concubitu VENIT ea ATRA Ruben. *

**Genes. c. 29. v. 29. & c. 35. v. 22.*

VULGATA

[...] cui pater servam Balam tradiderat. [...] Cumque habitaret in illa regione, abiit Ruben, et dormivit cum Bala concubina patris sui: quod illum minime latuit. Erant autem filii Jacob duodecim. (*Genesis, 29, 29 et 35, 22*)

BIBLIJA KS

Laban dade svoju sluškinju Bilhu svojoj kćeri Raheli za sluškinju. [...] Dok je Izrael boravio u onom kraju, ode Ruben i legne s Bilhom, priležnicom svoga oca. Sazna za to Izrael. Izrael je imao dvanaest sinova. (Post 29, 29; 35, 22)⁸³

13. VITEZOVIĆ

Core¹. per aleph in fine. legens .. Čtavac. Braç. Berac.

EISENBERNER

Programma.

Core (per aleph. in fine) legens.

Anagramma.

GERE COLENS.

⁸³ Eisenberner navodi ime sluškinje prema *Vulgati*, tj. *Bala*. Biblija Kršćanske sadašnjosti ima *Bilha*, prema hebrejskome בִּלְהָהּ, tj. *bilhā(h)*. Izrael je Jakov.

Epigramma.

Ex me sis Sellum genitus, cùm Fratibus aequè *

Facta Ministerii tu GERE cuncta COLENS.

*1. *Paral. cap. 9. v. 19.*

VULGATA

Sellum vero filius Core filii Abiasaph, filii Core, cum fratribus suis, et domo patris sui, hi sunt Coritae super opera ministerii, custodes vestibulorum tabernaculi: et familiae eorum per vices castrorum Domini custodientes introitum. (*Paralipomenon I, 9, 19*)

BIBLIJA KS

Šalum, sin Korea, sina Abjasafa, Korahova sina, sa svojom braćom Korahovcima iz njihove obitelji, bili su odgovorni za bogoslužje; oni su čuvali pragove Šatora, dok su njihovi oci čuvali ulaz u Jahvin tabor. (1 Ljet 9, 19)

14. VITEZOVIĆ

Core². per heth in fine. calvus .. plisiv. Plisivac.

EISENBERNER

Programma.

Core (per heth in fine) Calvus.

Anagramma.

VOCE CLARUS.

Epigramma.

Cùm Sociis surgens contra Mosem, Aaronque *

VOCE, & re CLARUS seditiosus eras.

**Num. c. [1]6. v. 1. 2. & 3.*

VULGATA

Locutusque est Dominus ad Moysen, dicens: Loquere ad filios Israēl, et dices ad eos: Vir, sive mulier, cum fecerint votum ut sanctificentur, et se voluerint Domino consecrare: a vino, et omni quod inebriare potest, abstinebunt. Acetum ex vino, et ex qualibet alia potione, et quidquid de uva exprimitur, non bibent: uvas recentes siccassque non comedent [...]. (*Numeri, 6, 1–3*)

BIBLIJA KS

Jahve reče Mojsiju: »Govori Izraelcima i reci im: Ako tko, bilo čovjek ili žena, položi nazirejski zavjet te se posveti Jahvi, neka se suzdržava od

vina i svakog opojnog pića. Neka ne pije ni ukiseljena vina niti ukiseljena opojnog pića; a niti kakva soka od grožđa neka ne pije; neka ne jede grožđa, ni svježa ni suha. [...]« (Br 6, 1–3)

[VULGATA]

[Ecce autem Core filius Isaac, filii Caath, filii Levi, et Dathan atque Abiron filii Eliab, Hon quoque filius Pheleth de filiis Ruben, surrexerunt contra Moysen, aliique filiorum Israel ducenti quinquaginta viri proceres synagogae, et qui tempore concilii per nomina vocabantur. Cumque stetissent adversum Moysen et Aaron, dixerunt: Sufficiat vobis, quia omnis multitudo sanctorum est, et in ipsis est Dominus: cur elevamini super populum Domini? (*Numeri*, 16, 1–3)]

[BIBLIJA KS]

[Korah, sin Jisharov, sin Kehatov, sin Levijev, pa Datan i Abiram, sinovi Eliabovi, i On, sin Peletov – potomci Rubenovi – ustanu protiv Mojsija zajedno sa dvjesta pedeset Izraelaca, glavara zajednice, uglednih na skupštini i ljudi na glasu. Oni se sjate oko Mojsija i Arona govoreći im: »Vi prelazite mjeru! Sva je zajednica, svi njezini članovi, posvećena, i među njima je Jahve. Zašto se onda uzvisujete iznad zajednice Jahvine!« (Br 16, 1–3)]

15. VITEZOVIĆ

Hebar [⇒ **Heber**]. *per heth in principio. socius* .. Tovararis. Drûg.
Heber¹ → **Hebar**

EISENBERNER

Programma.

Heber (per heth in principio) Socius.

Anagramma.

ES VERBIS HOC.

Epigramma.

Es Sale ortus; vixisti triginta, quaterque *

Centum Annis: VERBIS Afferit HOC Genesis.

**Genes. cap. 11. v. 14. & 17. [*Num. cap. 26. v. 45.]*

VULGATA

Sale quoque vixit triginta annis, et genuit Heber. [...] Et vixit Heber postquam genuit Phaleg, quadringentis triginta annis: et genuit filios et filias. (*Genesis*, 11, 14 et 17)

BIBLIJA KS

Kad je Šelahu bilo trideset godina, rodi mu se Eber. [...] Po rođenju Pelegovu Eber je živio četiri stotine i trideset godina, te mu se rodilo još sinova i kćeri. (Post 11, 14. 17)

[VULGATA]

[Fili Brie: Heber, a quo familia Heberitarum: et Melchiel, a quo familia Melchielitarum. (*Numeri*, 26, 45)]

[BIBLIJA KS]

[Od sinova Berijinih: od Hebera rod Heberovaca i od Malkiela rod Malkielovaca. (Br 26, 45)]

16. VITEZOVIĆ

Heber². per ain. Transitus .. Prehod.

EISENBERNER

Programma.

Heber (per ain) Transitus.

Anagramma.

TER HABENS RITUS.

Epigramma.

Est Heberitarum orta à me cognatio tota;*

Illorum RITUS sum TER HABENSque colens.

**Num. cap. 26. v. 45. [*Genes. cap. 11. v. 14. & 17.]*

VULGATA

Fili Brie: Heber, a quo familia Heberitarum: et Melchiel, a quo familia Melchielitarum. (*Numeri*, 26, 45)

BIBLIJA KS

Od sinova Berijinih: od Hebera rod Heberovaca i od Malkiela rod Malkielovaca. (Br 26, 45)

[VULGATA]

[Sale quoque vixit triginta annis, et genuit Heber. [...] Et vixit Heber postquam genuit Phaleg, quadringentis triginta annis: et genuit filios et filias. (*Genesis*, 11, 14 et 17)]

[BIBLIJA KS]

[Kad je Šelahu bilo trideset godina, rodi mu se Eber. [...] Po rođenju Pelegovu Eber je živio četiri stotine i trideset godina, te mu se rodilo još sinova i kćeri. (Post 11, 14. 17)]

17. VITEZOVIĆ

Jabes¹. per sade in fine. Tristitia .. žalofst. Tuga.

EISENBERNER

Programma.

Jabes (per sade in fine) Tristitia.

Anagramma.

IRA TIBI SAT SIT E.

Epigramma.

IRA Naas SAT SIT TIBI, sic dixêre Viri E me: *

Da faedus, quivis serviet indè tibi.

**1. Reg. cap. 11. v. 1. [*1. Paral. cap. 4. v. 9.]*

VULGATA

Et factum est quasi post mensem, ascendit Naas Ammonites, et pugnare coepit adversum Jabes Galaad. Dixeruntque omnes viri Jabes ad Naas: Habeto nos foederatos, et serviemus tibi. (*Regum I, 11, 1*)

BIBLIJA KS

Otrprilike poslije mjesec dana dođe Amanac Nahaš i utabori se kod Jabeša Gileadskog. Svi Jabešani poručiše Nahašu: »Sklopi savez s nama, pa ćemo ti se pokoriti.« (1 Sam 11, 1)⁸⁴

[VULGATA]

[Fuit autem Jabes inclytus prae fratribus suis, et mater ejus vocavit nomen illius Jabes, dicens: Quia peperit eum in dolore. (*Paralipomenon I, 4, 9*)]

[BIBLIJA KS]

[Jabes je bio izvrsniji među braćom, i mati mu je nadjela ime Jabes govoreći: »Rodila sam ga s bolom.« (1 Ljet 4, 9)]

⁸⁴ I ovdje vrijedi ono što je već spomenuto, naime da u Bibliji Kršćanske sadašnjosti *Prva knjiga o Kraljevima* i *Druga knjiga o Kraljevima* odgovaraju *Trećoj* i *Četvrtoj* u Eisenbernera i u *Vulgati*, budući da se *Prva* i *Druga* iz Eisenbernera i iz *Vulgate* u Bibliji Kršćanske sadašnjosti označuju kao *Prva knjiga o Samuelu* i *Druga knjiga o Samuelu*.

18. VITEZOVIĆ

Jabes². per sin in fine. Siccitas .. fúsa.

EISENBERNER

Programma.

Jabes (per sin in fine) Siccitas.

Anagramma.

SIC SIC TE BASIA.

Epigramma.

BASIA SIC mater tibi dat, SIC TEquè vocavit; *

Hunc quia ego peperit pressa dolore, refert.

**1. Paral. cap. 4. v. 9. [*1. Reg. cap. 11. v. 1.]*

VULGATA

Fuit autem Jabes inclytus prae fratribus suis, et mater ejus vocavit nomen illius Jabes, dicens: Quia peperit eum in dolore. (*Paralipomenon I, 4, 9*)

BIBLIJA KS

Jabes je bio izvrsniji među braćom, i mati mu je nadjela ime Jabes govoreći:
»Rodila sam ga s bolom.« (1 Ljet 4, 9)

[VULGATA]

[Et factum est quasi post mensem, ascendit Naas Ammonites, et pugnare coepit adversum Jabes Galaad. Dixeruntque omnes viri Jabes ad Naas: Habeto nos foederatos, et serviemus tibi. (*Regum I, 11, 1*)]

[BIBLIJA KS]

[Otprilike poslije mjesec dana dođe Amanac Nahaš i utabori se kod Jabeša Gileadskog. Svi Jabešani poručise Nahašu: »Sklopi savez s nama, pa ćemo ti se pokoriti.« (1 Sam 11, 1)⁸⁵]

19. VITEZOVIĆ

Jehus¹. per sade. consilians .. fvetujući. fvettovník.

⁸⁵ [I ovdje vrijedi ono što je već spomenuto, naime da u Bibliji Kršćanske sadašnjosti *Prva knjiga o Kraljevima* i *Druga knjiga o Kraljevima* odgovaraju *Trećoj* i *Četvrtoj* u Eisenbernera i u *Vulgati*, budući da se *Prva* i *Druga* iz Eisenbernera i iz *Vulgate* u Bibliji Kršćanske sadašnjosti označuju kao *Prva knjiga o Samuelu* i *Druga knjiga o Samuelu*.]

EISENBERNER

Programma.

Jehus (per sade) Consilians.

Anagramma.

SILEAS IN HOC SINU.

Epigramma.

Si genitrix non chara fuisset Hodes, (SILEAS) tu *
Nec genitus fueras matris IN HOCque SINU.

*1. *Paral. cap. 8. v. 9. & 10.*

VULGATA

Genuit autem de Hodes uxore sua Jobab, et Sebia, et Mosa, et Molchom, Jehus quoque, et Sechia, et Marma: hi sunt filii ejus principes in familiis suis. (*Paralipomenon I, 8, 9–10*)

BIBLIJA KS

[...] sa svojom ženom Hodešom imao je sinove Jobaba, Sibju, Mešu, Malkama, Jeusa, Sakju i Mirmu; to su bili njegovi sinovi, obiteljski glavari. (1 Ljet 8, 9–10)

20. VITEZOVIĆ

Jehus². per sin. Tinea corrosus .. od mol'pa objidden.

EISENBERNER

Programma.

Jehus (per sin) Tinea corrosus.

Anagramma.

NOVI HISCE ORTUS ERAS.

Epigramma.

Esauus accipiens uxorem Oolibama duxit*

Hoc NOVI à binis HISCE quod ORTUS ERAS.

**Genes. cap. 36. v. 2. & 5.*

VULGATA

Esau accepit uxores de filiabus Chanaan: Ada filiam Elon Hethaei, et Oolibama filiam Anae filiae Sebeon Hevaei: [...] Oolibama genuit Jehus et Ihelon et Core. Hi filii Esau qui nati sunt ei in terra Chanaan. (*Genesis, 36, 2 et 5*)

BIBLIJA KS

Ezav je uzeo sebi žene od kanaanskih djevojaka: Adu, kćer Hetita Elona; Oholibamu, kćer Ane, unuku Sibeona Horijca; [...] Oholibama rodi Jeuša, Jalama i Koraha. To su Ezavovi sinovi koji se rodiše u zemlji kanaanskoj. (Post 36, 2. 5)

21. VITEZOVIĆ

Joas¹. diffidens .. dvoiv. neuffani.

EISENBERNER

Programma.

Joas, Diffidens.

Anagramma.

SANIS FIDO FIDE.

Epigramma.

SANIS FIDO FIDE; in Domino egi recta diebus
Cunctis, Mysta quibus Joiada me docuit. *

*4. Reg. cap. 12. v. 2.

VULGATA

Fecitque Joas rectum coram Domino cunctis diebus quibus docuit eum
Jojada sacerdos. (*Regum IV*, 12, 2)

BIBLIJA KS

Joas je činio što je pravo u očima Jahve svega svog vijeka, jer ga je poučavao svećenik Jojada. (2 Kr 12, 3)⁸⁶

22. VITEZOVIĆ

Joas². Domini ignis .. Ogañ Gofpodinov.

⁸⁶ Ovdje također vrijedi ono što je već rečeno, tj. da u Bibliji Kršćanske sadašnjosti *Prva knjiga o Kraljevima* i *Druga knjiga o Kraljevima* odgovaraju *Trećoj* i *Četvrtoj* u Eisenbernera i u *Vulgati*, budući da se *Prva* i *Druga* iz Eisenbernera i iz *Vulgate* u Bibliji Kršćanske sadašnjosti označuju kao *Prva knjiga o Samuelu* i *Druga knjiga o Samuelu*. Razlika u obrojbi redaka između Eisenbernera i *Vulgate*, s jedne strane, te Biblije Kršćanske sadašnjosti, s druge strane, nastaje zato što prvi redak dvanaestoga poglavlja iz Biblije Kršćanske sadašnjosti, tj. »Joašu je bilo sedam godina kad se zakraljio.« (2 Kr 12, 1), Eisenberner i *Vulgata* navode kao dvadeset prvi redak jedanaestoga poglavlja, tj. »Septemque annorum erat Joas, cum regnare coepisset.« (*Regum IV*, 11, 21).

EISENBERNER

Programma.

Joas, Domini ignis.

Anagramma.

O DII ANIMO SIGNIS.

Epigramma.

O Septennis eras ANIMO dùm regna capessis; *

Sic SIGNIS Regis te coluere DII.

*4. Reg. cap. 11. v. 21.

VULGATA

Septemque annorum erat Joas, cum regnare coepisset. (*Regum IV*, 11, 21)

BIBLIJA KS

Jošu je bilo sedam godina kad se zakraljio. (2 Kr 12, 1)⁸⁷

23. VITEZOVIĆ

Joas³. per ain. Tinea corrosus .. od mo'la objjiden.

EISENBERNER

Programma.

Joas (per ain) Tinea corrosus.

Anagramma.

O VIS O NECTAR A ROSIS.

Epigramma.

O positus fueras olei curare apothecas; *

O tua VIS parat A NECTAR, opesque ROSIS.

*1. Paral. cap. 27. v. 28.

VULGATA

Nam super oliveta et ficeta quae erant in campestribus, Balanam Gederites: super apothecas autem olei, Joas. (*Paralipomenon I*, 27, 28)

⁸⁷ I ovdje ponovno vrijedi ono što je već rečeno, tj. da u Bibliji Kršćanske sadašnjosti *Prva knjiga o Kraljevima* i *Druga knjiga o Kraljevima* odgovaraju *Trećoj* i *Četvrtoj* u Eisenbernera i u *Vulgati*, budući da se *Prva* i *Druga* iz Eisenbernera i iz *Vulgate* u Bibliji Kršćanske sadašnjosti označuju kao *Prva knjiga o Samuelu* i *Druga knjiga o Samuelu*. Što se tiče obrojbe, isp. bilj. 86.

BIBLIJA KS

Nadstojnik nad maslinama i dudovima što su po Šefeli bio je Gederac Hanan; nadstojnik nad skladištima ulja Joaš. (1 Ljet 27, 28)

24. VITEZOVIĆ

Mosa¹. onus .. tyrh. brimme. tovor.

EISENBERNER

Programma.

Mosa, onus.

Anagramma.

O SANUM OS.

Epigramma.

En uxore suâ ex Hode Saharaim genuit me: *

Is dedit O SANUM hinc OS, humerosque mihi.

*1. *Paral. cap. 8. v. 8. & 9.*

VULGATA

Porro Saharaim genuit in regione Moab, postquam dimisit Husim et Bara uxores suas. Genuit autem de Hodes uxore sua Jobab, et Sebia, et Mosa, et Molchom, [...]. (*Paralipomenon I*, 8, 8–9)

BIBLIJA KS

Šaharajim, pošto je otpustio žene Hušimu i Baru, dobio je sinove u Moapskom polju: sa svojom ženom Hodešom imao je sinove Jobaba, Sibju, Mešu, Malkama, [...]. (1 Ljet 8, 8–9)

25. VITEZOVIĆ

Mosa². per sade. azymum .. pefnac. pogačca.

EISENBERNER

Programma.

Mosa (per sade) azymum.

Per S. & I.

Anagramma.

O SIM A SUMMA.

Epigramma.

O infami A thalamo ortus SIM! est ingloria SUMMA:

Concuba nam Epha Caleb, haec mea Mater erat.*

**1. Paral. cap. 2. v. 46.*

VULGATA

Epha autem concubina Caleb peperit Haran, et Mosa, et Gezez. Porro Haran genuit Gezez. (*Paralipomenon I, 2, 46*)

BIBLIJA KS

Efa, Kalebova inoča, rodila je Harana, Mosu i Gazeza; Haran je rodio Gazeza. (1 Ljet 2, 46)

26. VITEZOVIĆ

Nazareth¹. per s. Sanctificata .. posvećena.

EISENBERNER

Programma.

Nazareth, Sanctificata.

Per S.

Anagramma.

HAC A TE IS INTRANS FACTA.

Epigramma.

HAC A TE venit Jordanem *JESUS* IS INTRANS; *

Baptizatio ubi FACTA Joanne fuit.

**Marc. cap. 1. v. 9.*

Η ΚΑΙΝΗ ΔΙΑΘΗΚΗ

Καὶ ἐγένετο ἐν ἐκείναις ταῖς ἡμέραις ἦλθεν Ἰησοῦς ἀπὸ Ναζαρεθ τῆς Γαλιλαίας καὶ ἐβαπτίσθη εἰς τὸν Ἰορδάνην ὑπὸ Ἰωάννου. (Κατὰ Μάρκον, 1, 9)

VULGATA

Et factum est: in diebus illis venit Jesus a Nazareth Galilaeae: et baptizatus est a Joanne in Jordane. (*Marcus, 1, 9*)

BIBLIJA KS

U ono vrijeme dođe Isus iz Nazareta u Galileji, te ga Ivan krsti u Jordanu. (Mk 1, 9)

27. VITEZOVIĆ

Nazaret[h]². per sade. florida .. cvitna. cvatuća.

EISENBERNER

Programma.

Nazaret (per sade) florida.

Anagramma.

ARRIDES A FLATO.

Epigramma.

Angelum es ARRIDES, in te qui A Numine missus *

Virginem ad; haec FLATO plena fit indè Sacro.

**Luc. cap. 1. v. 26. 27. & 35.*

Η ΚΑΙΝΗ ΔΙΑΘΗΚΗ

Ἐν δὲ τῷ μηνὶ τῷ ἕκτῳ ἀπεστάλη ὁ ἄγγελος Γαβριηλ ἀπὸ τοῦ Θεοῦ εἰς πόλιν τῆς Γαλιλαίας ἣ ὄνομα Ναζαρεθ, πρὸς παρθένον ἐμνηστευμένην ἀνδρὶ ᾧ ὄνομα Ἰωσηφ, ἐξ οἴκου Δαυειδ, καὶ τὸ ὄνομα τῆς παρθένου Μαριαμ. [...] καὶ ἀποκριθεὶς ὁ ἄγγελος εἶπεν αὐτῇ, Πνεῦμα Ἅγιον ἐπελεύσεται ἐπὶ σέ, καὶ δύναμις Ὑψίστου ἐπισκιάσει σοι· διὸ καὶ τὸ γεννώμενον ἅγιον κληθήσεται Υἱὸς Θεοῦ. (Κατὰ Λουκᾶν, 1. 26–27, 35)

VULGATA

In mense autem sexto, missus est angelus Gabriel a Deo in civitatem Galilaeae, cui nomen Nazareth, ad virginem desponsatam viro, cui nomen erat Joseph, de domo David: et nomen virginis Maria. [...] Et respondens angelus dixit ei: Spiritus Sanctus superveniet in te, et virtus Altissimi obumbrabit tibi. Ideoque et quod nascetur ex te sanctum, vocabitur Filius Dei. (*Lucas*, 1, 26–27 et 35)

BIBLIJA KS

Poslije šest mjeseci posla Bog anđela Gabriela u galilejski grad imenom Nazaret, k djevici zaručenoj s mužem iz Davidove kuće, komu je bilo ime Josip. A djevici bijaše ime Marija. [...] »Duh Sveti sići će na te – odgovori joj anđeo – sila Previšnjega zasjenit će te; zato će se dijete koje ćeš roditi zvati svetim, Sinom Božjim. [...]« (Lk 1, 26–27. 35)

28. VITEZOVIĆ

Phares¹. divisi .. razdišeni.

EISENBERNER

Programma.

Phares, Divisi.

Anagramma.

HIS VIDI PARES.

Epigramma.

Nota Thamar Judae fit, âb HIS mea lumina caepi; *

Quêis VIDI Zaram, nos uteroque PARES.

**Matth. cap. 1. v. 3.*

Η ΚΑΙΝΗ ΔΙΑΘΗΚΗ

[...] Ἰούδας δὲ ἐγέννησεν τὸν Φαρες καὶ τὸν Ζαρα ἐκ τῆς Θαμαρ, Φαρες δὲ ἐγέννησεν τὸν Εσρωμ, Εσρωμ δὲ ἐγέννησεν τὸν Αραμ, [...]. (Κατὰ Ματθαῖον, 1. 3)

VULGATA

Judas autem genuit Phares, et Zaram de Thamar. Phares autem genuit Esron. Esron autem genuit Aram. (*Matthaeus*, 1, 3)

BIBLIJA KS

Juda s Tamarom rodi Faresa i Zaru, Fares rodi Esroma, Esrom rodi Arama, [...]. (Mt 1, 3)

29. VITEZOVIĆ

Phares². per sin. eques .. Koňanik. Jezdec.

EISENBERNER

Programma.

Phares, (per sin) eques.

Anagramma.

QUA SPE HERES.

Epigramma.

Quaeris qua sim matre HERES? tibi dico Maachâ; *

Machiar erat genitor: SPE meâ utrosque alui.

**1. Paral. cap. 7. v. 16.*

VULGATA

Et peperit Maacha uxor Machir filium, vocavitque nomen ejus Phares: porro nomen fratris ejus, Sares: et filii ejus, Ulam, et Recen. (*Paralipomenon I*, 7, 16)

BIBLIJA KS

Makirova žena Maaka rodila je sina, komu je nadjela ime Pereš. Bratu mu je dala ime Šareš, a njegovi su sinovi bili Ulam i Rakem. (1 Ljet 7, 16)

30. VITEZOVIĆ

Saba¹. per samech. Circuitio .. obhajanje. [# obhod.]

EISENBERNER

Programma.

Saba (per samech) circuitio.

Anagramma.

IBAT AIS CUI COR.

Epigramma.

IBAT AIS Regina tua ad Regem Salomonem, *

Vastu amplo: CUI offert omnia, CORque loquens.

*3. *Reg. c. 10. v. 1. & 2. [*1. Paral. c. 1. v. 9.]*

VULGATA

Sed et regina Saba, audita fama Salomonis in nomine Domini, venit tentare eum in aenigmatibus. Et ingressa Jerusalem multo cum comitatu et divitiis, camelis portantibus aromata, et aurum infinitum nimis, et gemmas pretiosas, venit ad regem Salomonem, et locuta est ei universa quae habebat in corde suo. (*Regum III, 10, 1–2*)

BIBLIJA KS

Glas koji je u Jahvinu Imenu stekao Salomon dopro je do kraljice od Sabe; zato ona dođe da Salomona iskuša zagonetkama. Došla je u Jeruzalem s golemom pratnjom, s devama koje su nosile mirise, neprojeno zlato i drago kamenje. Došavši k Salomonu, porazgovori se s njim o svemu što joj bijaše na srcu. (1 Kr 10, 1–2)⁸⁸

[VULGATA]

[Filii autem Chus: Saba, et Hevila, Sabatha, et Regma, et Sabathacha. Porro filii Regma: Saba, et Dadan. (*Paralipomenon I, 1, 9*)]

⁸⁸ I ovdje vrijedi ono što je već rečeno, tj. da u Bibliji Kršćanske sadašnjosti *Prva knjiga o Kraljevima* i *Druga knjiga o Kraljevima* odgovaraju *Trećoj* i *Četvrtoj* u Eisenbernera i u *Vulgati*, budući da se *Prva* i *Druga* iz Eisenbernera i iz *Vulgate* u Bibliji Kršćanske sadašnjosti označuju kao *Prva knjiga o Samuelu* i *Druga knjiga o Samuelu*.

[BIBLIJA KS]

[Kuševi sinovi: Seba, Havila, Sabta, Rama i Sabteka; Ramini sinovi: Šeba i Dedan. (1 Ljet 1, 9)]

31. VITEZOVIĆ

Saba². per sin. Conversio .. obraćenje. obyrtjenje.

EISENBERNER

Programma.

Saba (per sin) Conversio.

Anagramma.

VOS CERNO BASIA.

Epigramma.

VOS CERNO Fratres Hevilam, Sabatham, Sabathacham,

Et Regmam; Chus do BASIA chara Patri.*

*1. Paral. c. 1. v. 9. [*3. Reg. c. 10. v. 1. & 2.]

VULGATA

Filii autem Chus: Saba, et Hevila, Sabatha, et Regma, et Sabathacha. Porro filii Regma: Saba, et Dadan. (*Paralipomenon I*, 1, 9)

BIBLIJA KS

Kuševi sinovi: Seba, Havila, Sabta, Rama i Sabteka; Ramini sinovi: Šeba i Dedan. (1 Ljet 1, 9)

[VULGATA]

[Sed et regina Saba, audita fama Salomonis in nomine Domini, venit tentare eum in aenigmatibus. Et ingressa Jerusalem multo cum comitatu et divitiis, camelis portantibus aromata, et aurum infinitum nimis, et gemmas pretiosas, venit ad regem Salomonem, et locuta est ei universa quae habebat in corde suo. (*Regum III*, 10, 1–2)]

[BIBLIJA KS]

[Glas koji je u Jahvinu Imenu stekao Salomon dopro je do kraljice od Sabe; zato ona dođe da Salomona iskuša zagonetkama. Došla je u Jeruzalem s golemom pratnjom, s devama koje su nosile mirise, neprojeno zlato i drago kamenje. Došavši k Salomonu, porazgovori se s njim o svemu što joj bijaše na srcu. (1 Kr 10, 1–2)⁸⁹]

⁸⁹ [I ovdje vrijedi ono što je već rečeno, tj. da u Bibliji Kršćanske sadašnjosti *Prva knjiga o Kraljevima* i *Druga knjiga o Kraljevima* odgovaraju *Trećoj* i *Četvrtoj* u Eisenbernera i u *Vulgati*,

32. VITEZOVIĆ

Sara¹. per he in fine. Domina .. Gofpá. Gofpoja.

EISENBERNER

Programma.

Sara (per he in fine) Domina.

Anagramma.

A MIRA DONAS.

Epigramma.

A partu enixo dixi, Deus ô mihi risum *

Fecisti; DONAS aethere MIRA simul.

**Genes. cap. 21. v. 3. & 6.*

VULGATA

Vocavitque Abraham nomen filii sui, quem genuit ei Sara, Isaac: [...]

Dixitque Sara: Risum fecit mihi Deus: quicumque audierit, corridebit mihi. (*Genesis, 21, 3 et 6*)

BIBLIJA KS

Abraham nadjene ime Izak svome sinu što mu ga Sara rodi. [...] Sara reče: »Dade mi Bog da se nasmijem, i tko god to čuje, nasmijat će mi se.« (*Post 21, 3. 6*)

33. VITEZOVIĆ

Sara². per het in fine. odorans .. diséca.

EISENBERNER

Programma.

Sara (per heth in fine) odorans.

Anagramma.

ROSA DANS ORA.

Epigramma.

Ut ROSA Virgo nites; DANS ORA, manusque Tobiae: *

Cùm quo ter fueras nocte precata Deum.

**Tob. cap. 7. v. 15. & c. 8. v. 4.*

budući da se *Prva* i *Druga* iz Eisenbernera i iz *Vulgate* u Bibliji Kršćanske sadašnjosti označuju kao *Prva knjiga o Samuelu* i *Druga knjiga o Samuelu*.]

SEPTUAGINTA

Καὶ ἐκάλεσεν Ῥαγουὴλ Ἔδναν τὴν γυναῖκα αὐτοῦ, καὶ εἶπεν αὐτῇ, ἀδελφὴ ἐτοίμασον τὸ ἔτερον ταμεῖον, καὶ εἰσάγαγε αὐτήν. [...] Ὡς δὲ συνεκλείσθησαν ἀμφότεροι, ἀνέστη Τωβίας ἀπὸ τῆς κλίνης, καὶ εἶπεν, ἀνάστηθι ἀδελφή, καὶ προσευξώμεθα ἵνα ἐλεήσῃ ἡμᾶς ὁ Κύριος. (Τωβίτ [Τωβίας], VII. 16, VIII. 4)

VULGATA

Et apprehendens dexteram filiae suae, dexterae Tobiae tradidit, dicens: Deus Abraham, et Deus Isaac, et Deus Jacob vobiscum sit, et ipse conjungat vos, impleatque benedictionem suam in vobis. [...] Tunc hortatus est virginem Tobias, dixitque ei: Sara, exsurge, et deprecemur Deum hodie, et cras, et secundum cras: quia his tribus noctibus Deo jungimur; tertia autem transacta nocte, in nostro erimus conjugio. (*Tobiae*, 7, 15 et 8, 4)

BIBLIA SACRA (Kašić, 1625. [1999.])

I uhitivšu desnici kćere svoje, desnici Tobijinoj prida, govoreći: Bog Abrahamov i Bog Isakov i Bog Jakobov bio s vami i on vas sdužio i ispunio blagosov svoj u vas. [...] Tada nagovara dievicu Tobia i reče njoj: Sara, ustani i molimo Boga danas i zautra i ondan: ere se ove tri noći k Bogu pritieskamo: a prošadši noć treća, biti ćemo u našem sdužen'ju. (*Pismo Tobie*, 7, 15; 8, 4)⁹⁰

SVETO PISMO STAROG' ZAKONA (Katančić, Svezak III., 1831.)

I lativ' desnu kchere svoje, desnoj Tobie dade, rekav': Bog Abrahama, i Bog Isaaka, i Bog Jakoba s'vami budi, i on vas vincsao, i ispunio blagosov svoj u vami. [...] Tad ponukovah divicu Tobia, i recse njoj: Sara, ustani, i pomolimo Boga danas, i sutra, i priko sutra: jerbose ove tri nochi Bogu sdruxujemo: trechu pak noch pribaviv', u nashoj budemo xenitbi. (*Knjiga Tobie*, VII. 15., VIII. 4.)

SVETO PISMO STAROGA I NOVOGA UVITA (Škarić, Slog četvrti, 1859.)

I uhvati on desnu ruku svoje kćeri i sklopì-ju desnom Tobiinom rukom, i reče: Bog Abrahamov, Bog Isaakov, i Bog Jakovljevo bio s vami, i on-vas

⁹⁰ Navodim prema izdanju *Biblia Sacra: Versio Illyrica selecta, seu declaratio Vulgatae Editionis Latinae Bartholomaei Cassij Curictensis e Societate Iesu Professi, ac sacerdotis theologi, ex mandato Sacrae Congregationis de propag. fide, anno 1625*, ediderunt Hans Rothe et Christian Hannick, e codicibus manuscriptis transtulerunt Petar Bašić et Julije Derossi et Zlata Derossi, curis elaboravit atque apparatu critico instruxit Petar Bašić, sv. 1. (Paderborn – München – Wien – Zürich: Ferdinand Schöningh, 1999).

sdužio i izpunio svoj blagoslov na vami. [...] A Tobia počè nagovarati divicu ovimi ričmi: ustani Sara, činimo molitvu prid Bogom danas, i sutra, i prikosutra, jer-se mi ove tri noći imamo sdužiti s Bogom. Kad pak mine treća noć, onda-ćemo početi naše ženidbeno stanje. (*Knjiga Tobie*, VII. 15, VIII. 4)

BIBLIJA KS

Nakon toga pozva Raguel Ednu, ženu svoju, i reče joj: »Sestro, pripremi drugu sobu i uvedi je.« [...] Kako su se zatvorili u sobu, Tobija ustade s postelje i reče: »Ustaj, sestro, molimo se da nam se Bog smiluje.« (Tob 7, 15; 8, 4)⁹¹

34. VITEZOVIĆ

Sephora¹. avis .. pticca.

EISENBERNER

Programma.

Sephora, avis.

Anagramma.

PER ES OVI HAS.

Epigramma.

Te Moses accepit in uxorem sibi mitem: *

⁹¹ Budući da *Knjiga o Tobiji* nije očuvana ni u hebrejskome, a ni u aramejskome izvorniku, Biblija se Kršćanske sadašnjosti oslanja na već spominjani tzv. *Prijevod Sedamdesetorice* (*Septuaginta*), tj. na grčki prijevod Staroga zavjeta. No kako je u osnovi *Vulgate* prijevod sv. Jeronima, a njemu je bio dostupan aramejski izvornik (?), ili aramejski prijevod (?), razlike su između *Prijevida Sedamdesetorice* i *Vulgate* prilično velike. Stoga navodim ovdje i tri hrvatska prijevoda *Knjige o Tobiji* prema *Vulgati* (Kašićev, Katančićev i Škarićev), pa je lako vidjeti da se potonji slažu s *Vulgatom*, a prijevod koji ima Biblija Kršćanske sadašnjosti – sa *Sedamdesetoricom*. Razlika pak u brojbi redaka između *Prijevida Sedamdesetorice* i Biblije Kršćanske sadašnjosti nastaje u redcima 14–16, koje Biblija Kršćanske sadašnjosti uzimlje kao dva retka, tj. 14 i 15, a *Septuaginta* kao tri, tj. 14, 15 i 16 (15. je »Καὶ ἦρξατο ἐσθίειν.«, tj. »Potom počèše blagovati.«). Bila bi sada ujedno i prigoda usporediti navedena četiri hrvatska prijevoda, ali ovdje se na žalost time ne mogu baviti. Spomenuo bih samo da je vrijedno uočiti zapis *dievicu* u Kašićevu prijevodu, gdje se sljednik jata (i) u kratkome slogu bilježi dvoslovom *ie*, što znači da se dvoglas *ie*, dakle razlikovna jedinica /ie/, zapisuje (posvuda) dvoslovom ⟨ie⟩, kao i činjenicu da su sva tri starija hrvatska prijevoda pisana tvorbenim pravopisom (osim gdje gdje, iznimno), te k tomu i porabu starih (a uistinu pravih) padežnih likova u množini, poput instrumentala *s vami* (u svima trima prijevodima, u Katančićevu zapisu *s'vami*), ili pak *ovimi ričmi* u Škarićevu prijevodu, koji je inače objelodanjen u prekrasnome dvanaestosvezačnome izdanju.

PER ES OVI, dotes HAS genitore geris.

**Exod. cap. 2. v. 21.*

VULGATA

Juravit ergo Moyses quod habitaret cum eo. Accepitque Sephoram filiam ejus uxorem: [...]. (*Exodus*, 2, 21)

BIBLIJA KS

Mojsije pristane da ostane kod tog čovjeka. On oženi Mojsija svojom kćeri Siporom. (Izl 2, 21)

35. VITEZOVIĆ

Sephora². per sin. turba .. vnoz. vnostvo. troppa.

EISENBERNER

Programma.

Sephora (per sin) tuba.

Anagramma.

PARTUS HABEO.

Epigramma.

Sum sorte Hebraeis ex Obstetricibus una: *

Hinc charos PARTUS ventre levans HABEO.

**Exod. cap. 1. v. 15.*

VULGATA

Dixit autem rex Aegypti obstetricibus Hebraeorum, quarum una vocabatur Sephora, altera Phua, [...]. (*Exodus*, 1, 15)

BIBLIJA KS

Egipatski se kralj obrati i na hebrejske babice, od kojih jednoj bijaše ime Šifra, a drugoj Pua, [...]. (Izl 1, 15)

36. VITEZOVIĆ

Sin¹. per sade. arma .. oruzje.

EISENBERNER

Programma.

Sin (per sade) arma.

Anagramma.

AN RAMIS.

Epigramma.

Est in me Dominus RAMIS offensus, AN armis?, *

Non; ast adversae plebis in ore sibi.

**Num. cap. 27. v. 14.*

VULGATA

[...] quia offendistis me in deserto Sin in contradictione multitudinis, nec sanctificare me voluistis coram ea super aquas. Hae sunt aquae contradictionis in Cades deserti Sin. (*Numeri, 27, 14*)

BIBLIJA KS

»[...] Jer ste se u pobuni zajednice u pustinji Sin usprotivili mojim ustima umjesto da vodom očitujete moju svetost pred njihovim očima.« (To su Meripske vode kod Kadeša u Sinskoj pustinji.) (Br 27, 14)

37. VITEZOVIĆ

Sin². per samech. rubus .. Kupiñe. Kupiñi gym. Megina.

EISENBERNER

Programma.

Sin (per samech) rubus.

Anagramma.

URBS SINU.

Epigramma.

Est ad te Israelitica turma profecta nec URBS es, *

Vastum desertum sed geris inque SINU.

**Exod. cap. 16. v. 1.*

VULGATA

Profectique sunt de Elim, et venit omnis multitudo filiorum Israël in desertum Sin, quod est inter Elim et Sinai, quintodecimo die mensis secundi, postquam egressi sunt de terra Aegypti. (*Exodus, 16, 1*)

BIBLIJA KS

Potom krenu iz Elima, i sva izraelska zajednica dođe u pustinju Sin, koja je između Elima i Sinaja, petnaestog dana drugoga mjeseca nakon odlaska iz zemlje egipatske. (Iz 16, 1)

Sada je potrebno utvrditi dvoje: ponajprije, stoje li te Vitezovićeve napomene na metajezicičkoj razini, i drugo, odgovara li navedeno značenje u latinskome (i u hrvatskome) značenju pojedinoga hebrejskoga imena. Budući da Vitezović i tumačenja pojedinih hebrejskih imena i njihova latinska značenja prenosi iz Eisenbernerove knjige, oboje se zapravo tiče prije svega samoga Eisenbernera. A budući da su posrijedi dva pitanja, koja se odnose na dvije različite razine – tumačenja uz pojedina imena na izraznu razinu, na lik riječi, ili (saussureovski rečeno) na označnik (*signifiant*), a prijevodi na latinski (i ujedno na hrvatski u Vitezovića) na sadržajnu iliti na znadžbenu razinu, na značenje riječi, ili (saussureovski rečeno) na označenik (*signifié*) – da bismo dospjeli do valjanih odgovora, obje navedene razine treba razmotriti odvojeno.

5.2. Izrazna razina – označnik (*signifiant*)

U vezi s prvim pitanjem moguće je sastaviti sljedeću preglednicu. U njoj se u prvome stupcu nalazi Vitezovićev latinični zapis pojedinoga hebrejskoga imena, u drugome njegovo tumačenje na metajezicičkoj razini, u trećem izvorni hebrejski zapis toga imena, a u četvrtome latinični prijeslov. Pri tome se u dvama posljednjim stupcima u oblim zagradama upozorava na (još jedan) mogući lik iste riječi (ako ga ima, te ako se on više »slaže« s Vitezovićem), dočim se u uglatim zagradama navodi »ispravan« lik, tj. lik koji se očekuje prema Vitezovićevu, dotično Eisenbernerovu zapisu.

VITEZOVIĆEV ZAPIS	TUMAČENJE	IZVORNI ZAPIS	LATINIČNI PRIJESLOV
Abel ¹	<i>per Aleph</i>	אַבֶּל	?ābēl
Abel ²	<i>per He in principio</i>	הֶבֶל (הָבֶל)	hebel (hābel)
Amasai ¹	<i>per Ain</i>	עַמְשֵׁי	ʿāmāšaj
Amasai ²	<i>per Aleph</i>	עַמְשֵׁי [אַמְשֵׁי]	ʿāmāšaj [ʔamšī]
Amos ¹	<i>per ain</i>	עַמּוֹס	ʿāmōs
Amos ²	<i>per aleph</i>	אַמּוֹן	?āmōš
Amri ¹	<i>per ain</i>	עַמְרִי	ʿāmri

Amri ²	<i>per aleph</i>	אַמְרִי [אַמְרִי]	ʿāmri [ʔimri]
Aser ¹	<i>per samech</i>	אַסִּיר	ʔassīr
Aser ²	<i>per sin</i>	אַשֶׁר	ʔāšēr
Bala ¹	<i>per ain in fine</i>	בַּלַּע	belaʿ
Bala ²	<i>per he in fine</i>	בִּלְהָה	bilhā(h)
Core ¹	<i>per aleph in fine</i>	קֹרַא	qōrē(?)
Core ²	<i>per heth in fine</i>	קָרַח	qorah
Heber ¹	<i>per heth in principio</i>	חֶבֶר (חֶבֶר)	ḥeber (hēber)
Heber ²	<i>per ain</i>	עֵבֶר	ʿēber
Jabes ¹	<i>per sade in fine</i>	יַעֲבֵץ	jaʿbēš
Jabes ²	<i>per sin in fine</i>	יַאֲבֵשׁ	jaḇēš
Jehus ¹	<i>per sade</i>	יַעֲוֵץ	jaʿūš
Jehus ²	<i>per sin</i>	יַאֲוֵשׁ	jaʿūš
Joas ¹	–	יְהוֹאָשׁ (יֹאָשׁ)	jaḥōʔāš (jōʔāš)
Joas ²	–	יְהוֹאָשׁ (יֹאָשׁ)	jaḥōʔāš (jōʔāš)
Joas ³	<i>per ain</i>	יֹאֲשׁ	jaʿāš
Mosa ¹	–	מֹשֶׁא	mēšā(?)
Mosa ²	<i>per sade</i>	מוֹצָא	mōšā(?)
Nazareth ¹	–	נַצְרַת	nāšrat
Nazaret[h] ²	<i>per sade</i>	נַצְרַת	nāšrat
Phares ¹	–	פָּרֵץ (פָּרִץ)	pereš (pāreš)

Phares ²	<i>per sin</i>	פָּרֶשׁ	pereš
Saba ¹	<i>per samech</i>	סָבָא	sabā(?)
Saba ²	<i>per sin</i>	שָׁבָא	šabā(?)
Sara ¹	<i>per he in fine</i>	שָׂרָה	šārā(h)
Sara ²	<i>per het in fine</i>	שֶׂרַח (שָׂרַח)	šeraḥ (šārah)
Sephora ¹	–	שִׁפּוֹרָה	šipporā(h)
Sephora ²	<i>per sin</i>	שִׁפְרָה	šiprā(h)
Sin ¹	<i>per sade</i>	שֵׁן	šin
Sin ²	<i>per samech</i>	סִין	sīn

Eisenberner, a za njim i Vitezović, likove pojedinih riječi, tj. imena navodi redovito prema *Vulgati*. Tako primjerice ima lik *Abel* (tj. *Abel²*) kao i *Vulgata*, a tako imaju i *Sedamdesetorica* (Αβελ) te također u nas Biblija Kršćanske sadašnjosti, premda se, uz הָבֵל, tj. *hābel*, u izvorniku javlja i lik הֶבֶל, tj. *hebel* (štoviše, od ukupno 8 mjesta na kojima se spominje ta osoba, lik se הָבֵל javlja 7 puta, pa tako i na mjestu u *Knjizi Postanka* koje navodi sam Eisenberner).

Što se tiče para imena *Heber* (*per heth in principio*) *Socius* i *Heber* (*per ain*) *Transitus*, spomenuto je već da je Eisenberner »zamijenio mjesta«, tako da se *Heber* (*per heth in principio*) *Socius* nalazi zapravo u *Knjizi Brojeva*, a *Heber* (*per ain*) *Transitus* u *Knjizi Postanka*. Pri tome se ime הֶבֶר, tj. *heber* (kako je na navedenu mjestu), javlja još i u liku הֶבֶר, tj. *hēber* s dugim *ē* u prvome slogu zdesna. Vitezović u rukopisu ima lik *Hebar*, što će biti *lapsus calami*, pa je u našem izdanju upozoreno, u uglatim zagradama nakon »dvostruke strjelice« (⇒), da se očekuje lik *Heber*, kako doista i navodi Eisenberner. (To sam učinio prije negoli sam imao prilike provjeriti zapis u Eisenbernerovoj knjizi, jer ne bi imalo nikakva smisla »suprotstavljati« likove *Hebar* i *Heber*, te još navoditi dvije napomene na metajezičnoj razini, budući da bi se ta dva imena razlikovala dvama samoglasnicima, tj. *a* : *e*.) Drugačije je sa zapisom *Nazaret*, kako jedanput ima Vitezović, ali tako (također jedanput) navodi i sam Eisenberner. U našem je izdanju u uglatim zagradama pridodan *h*, tj. *Nazaret[h]*, kao oznaka za tjesnačni izgovor zubnoga zatvornika *t* (neovisno o tome što se u grčkim zapisima javlja

i lik Ναζαρεθ i lik Ναζαρετ;⁹² u ovome se slučaju na obama mjestima nahodi Ναζαρεθ). Tu bi se dakle moglo govoriti o svojevrsnoj »prenesenoj« pogrješci. Takvih pogrješaka ima u glavnome dijelu rječnika, gdje je Vitezović kadšto (nehotice) prenio kakvu pogrješku iz Faberova *Thesaurusa*.⁹³

Prema *Vulgati* Eisenberner navodi dvaput i ime *Joas* (u Bibliji Kršćanske sadašnjosti *Joas*), što bi u hebrejskome zapisu bilo וִשׂוּי, tj. *īṣṣūāš*, premda se ono na obama navedenim mjestima javlja u liku וִשְׁוִי, tj. *īshōʾāš* (no moguća su oba lika). Spomenuto je već da je u jednome i u drugome slučaju riječ o istoj osobi, kao što je i u primjerima *Nazareth*¹ i *Nazaret[h]*² riječ o istome gradu. U našem su izdanju ta imena ipak obrojena, kao da je riječ o (izvorno) različitim imenima, i to zbog toga što Vitezović uz njih navodi različita značenja (povodeći se u tome dakako za Eisenbernerom). Slično je učinjeno s još dvama parovima imena, uz koja se međutim ne navodi nikakva napomena na metajezičnoj razini:

Saul¹. postulatus .. potribovan.

Saul². vulpes .. Ljficca.

Sellum¹. manens .. oftavsi.

Sellum². pacificus .. Mirko. Mirovnik.

Tako je i u Eisenbernera, koji također ne navodi nikakvu napomenu na metajezičnoj razini. No to nije ni potrebno jer je u prvome slučaju riječ o istoj osobi (hebrejski שְׂאוּל, tj. *šāʾūl*), a u drugome o istome imenu (hebrejski שְׁלוּם, tj. *šallūm*). Drugo je pitanje otkuda razlika u značenju (što bi zahtijevalo opsežnije tumačenje). Istini za volju, nije potrebno ni uz *Nazaret[h]*² navoditi *per sade*, jer *per sade* vrijedi i za *Nazareth*¹ [gdje je samo oznaka »Per S.«, tj. da se u premetanju uzimlje *s*, a ne *z*, ali oba se puta uzimlje *s*; usput rečeno, iz prvopisa *Nazaret (per sade) florida* u inopisu ARRIDES A FLATO nije uzet u obzir suglasnik *n*, kao što nije ni *h*, što bi mogao biti razlog zapisa *Nazaret*, a ne *Nazareth*].

Drugačije je s ovim dvama parovima primjera, jer je tu riječ o različitim imenima (i osobama), ali ni Vitezović, a ni Eisenberner ne navode također nikakvu napomenu na metajezičnoj razini. Vitezović ima ovako:

⁹² Za hebrejski lik נִשְׂרָא, tj. *nāšrat*, vidi Ludwig Koehler – Walter Baumgartner, *Hebräisches und aramäisches Lexikon zum Alten Testament*, B. 1. (Leiden – Boston: Brill, 2004), p. 678 (»Nazareth [...], Ναζαρέα, Ναζαρέτ/θ, Ναζαρενός: נִשְׂרָא [...]«). U vezi sa zapisom *ā* u prijeslovu (IPA: [ɔ], ili možda [ɒ]) vidi Lutz Edzard, »Biblical Hebrew«, u: *The Semitic Languages: An International Handbook*, ed. by Stefan Weninger, p. 484 (posebice preglednicu).

⁹³ Vidi o tome u mojoj knjizi *Značenje nadslovaka u Vitezovićevu Lexiconu*, sv. I, u poglavlju »'Prenesene' pogrješke«, pp. 171–188.

Semei¹. nomen meum .. moje Imme.

Semei². obediens .. poslušan.

Sion¹. acervus .. kùp. ztòg.

Sion². Strepitus .. stropot. zvekket.

U prvome paru imamo שְׁמַעִי, tj. *šim^sī* (što je u vezi s glagolom שָׁמַע, tj. *šāma^s* ‘čuti’, ‘slušati’), i שְׂמַעִי, tj. *šamma^s*, a u drugome שִׁיִּיֹּן, tj. *šijjōn*, i שִׁיאִן, tj. *šī²on*. Obroj je tu dakle posve opravdan. Eisenberner dakako imena navodi prema *Vulgati*.

Posve je osobit par *Salem, Pax* i *Sallem, pax*, kako ima Eisenberner, ali je Vitezović ta dva Eisenbernerova članka spojio u jednu natuknicu, tj. ovako:

Salem. Sallem. Pax .. mir.

Ni tu Eisenberner ne navodi nikakvu napomenu na metajezičnoj razini, a Vitezović je ta dva članka spojio očividno zbog istovjetnoga značenja (što u navedenim sličnim slučajevima, zbog različitoga značenja, nije činio). Prvo je međutim שָׁלֵם, tj. *šālēm*, a drugo שְׁלֵם, tj. *šillēm* (oboje u vezi s glagolom שָׁלַם, tj. *šālam* ‘biti u miru’). I opet se imena navode prema *Vulgati*.

Mogući su nadalje i likovi פֶּרֶשׁ, tj. *pereš*, i פֶּרֶשׁ, tj. *pāreš*, kao i שֶׁרַח, tj. *šerah*, i שָׂרַח, tj. *šarah*. Eisenberner ima *Phares* prema *Vulgati* (u Bibliji Kršćanske sadašnjosti *Fares*), a navodi mjesto iz *Evandjelja po Mateju*, gdje je Φαρες. Taj se lik, tj. פֶּרֶשׁ, nalazi npr. u *Knjizi Postanka* (38, 29), no u istoj se knjizi (46, 12) nalazi i lik פֶּרֶשׁ. Slično je i s drugim parom: lik שָׂרַח nalazimo npr. u *Knjizi Postanka* (46, 17), a lik שֶׁרַח u *Knjizi Brojeva* (26, 46). Eisenberner prema *Vulgati* ima *Sara*.

Drugačiji je primjer עֲמָשַׁי, tj. *‘āmāšaj*, za koji Eisenberner navodi jednom *per ain*,⁹⁴ a drugi put *per aleph*, premda se i na jednome i na drugome mjestu javlja isključivo s ע, a nijednom s א, što znači da je posrijedi isto ime (no nadjenuto dvjema različitim osobama). Želi li se pokušati ustanoviti na koje je ime Eisenberner mislio – a koje bi bilo pisano s početnim א, te imalo navedeno značenje – možda bi se moglo pretpostaviti ime עֲמָשַׁי, tj. *‘amšī* (u vezi s glagolom עָמַשׂ, tj. *‘amēš* ‘biti jak’, ‘biti odvažan’; riječ je o korijenu $\sqrt{?mš}$, no on sadržava א umjesto ש). I to se ime, naime ta osoba, spominje u *Prvoj knjizi Ljetopisa* (6, 31). *Vulgata* ima također lik *Amasai* (*Paralipomenon I*, 6, 46), pa je zbog toga možda došlo do zabune [Biblija Kršćanske sadašnjosti

⁹⁴ Posrijedi je zvučni ždrijelni tjesnačnik (engleski *voiced pharyngeal fricative*). U hebrejskome zapisu ⟨ע⟩, u prijelozvu ⟨^h⟩, u zapisu IPA [ʕ].

ima lik *Amsi* (1 Ljet 6, 31)].⁹⁵ Slično je i s primjerom עֲמֵרִי, tj. *ʿāmrī*, za koji Eisenberner također navodi jednom *per ain*, a drugi put *per aleph*, premda se i u ovome slučaju na obama mjestima javlja isključivo s א, a nijednom s א. To također znači da je riječ o istome imenu (koje je nadjenuto dvjema različitim osobama). Ako bi se i ovdje željelo utvrditi na koje je ime Eisenberner mislio – a koje bi bilo pisano s početnim א, te imalo navedeno značenje – možda bi se moglo pretpostaviti ime אִמְרִי, tj. *ʾimrī* (premda nije posve jasna veza na razini značenja). To se ime javlja u *Prvoj knjizi Ljetopisa* (9, 4), odmah nakon još jedne potvrde imena עֲמֵרִי. *Vulgata* navodi lik *Omrai* (*Paralipomenon I*, 9, 4), a Biblija Kršćanske sadašnjosti *Omri* (1 Ljet 9, 4).

Spomenut je već primjer בִּלְהָה, tj. *bilhā(h)*, koji Eisenberner donosi prema *Vulgati*, naime *Bala* (Biblija Kršćanske sadašnjosti ima međutim lik *Bilha*, prema hebrejskome izvorniku). I oba puta lik *Sephora* Eisenberner navodi prema *Vulgati* [u Bibliji Kršćanske sadašnjosti u prvome je slučaju *Sipora*, prema hebrejskome שִׁפּוֹרָה, tj. *šipporā(h)*, a u drugome *Šifra*, prema hebrejskome שִׁפְרָה, tj. *šiprā(h)*].

Napokon, ima primjera gdje bi se na metajezici razini moglo još štogod dodati uz ono što prema Eisenberneru navodi Vitezović. Recimo u primjerima עֲמוֹס, tj. *ʿāmōs*, i אִמּוֹס, tj. *ʾāmōs*, moglo bi se, osim *per ain* i *per aleph*, navesti i ovako: *per ain & per samech*, dotično *per aleph & per sade*. Ali s druge strane, to i nije potrebno jer je dovoljno navesti samo jednu razlikovnu jedinicu na pismenōj razini da bi se uspostavila (najmanja) razlika i tako upozorilo o kojem je imenu u hebrejskome izvorniku riječ. Uočiti je također da se *per sin* odnosi i na ש (š) i na שׁ (š), što znači da se odnosi zapravo na שׁ.

Na kraju se može reći da su Vitezovićeva (tj. Eisenbernerova) tumačenja tih hebrejskih imena najvećim dijelom ispravna. Određena neslaganja između latiničnoga zapisa i hebrejskoga izvornika proistječu uglavnom otuda što se je Eisenberner u potpunosti oslanjao na *Vulgatu*. Ima i nekoliko zabuna, poput »zamjene mjesta« pri navođenju Svetoga pisma, te dva prava propusta (*Amasai*² i *Amri*², gdje se oba puta veli *per aleph*), ali to se može razumjeti uzme li se u obzir veličina knjige, bolje reći – količina imena koja je Eisenberner u svojoj knjizi »obradio«, tj. »anagramirao«. A što se pak tiče Vitezovića, on je »samo« prenio ono što piše u Eisenbernera.

⁹⁵ Već je spomenuto da razlika u obrojbi redaka između *Vulgate* i Biblije Kršćanske sadašnjosti u *Prvoj knjizi Ljetopisa* nastaje zato što u Bibliji Kršćanske sadašnjosti 15 redaka pripada petomu poglavlju (redci 27–41), a u *Vulgati* šestomu poglavlju (redci 1–15). U tome Biblija Kršćanske sadašnjosti slijedi hebrejski izvornik.

5.3. Znadžbena razina – označenik (signifié)

Sa značenjem je međutim malo zamršenije. Tu ima više neslaganja pa je potreban obilniji »komentar«. U vezi je s time također moguće sastaviti jednu preglednicu. I u njoj se u prvome stupcu nalazi Vitezovićev latinični zapis pojedinoga hebrejskoga imena, no u drugome se donosi njegov hrvatski prijevod istoga imena, u trećem temeljni oblik ili temeljna riječ s kojom je to hebrejsko ime povezano (u izvornome zapisu i u prijeslovu), te u četvrtome hrvatsko značenje navedenoga temeljnoga oblika ili temeljne riječi. Pri tome je poraba obliha zagrada istovjetna onoj u prethodnoj preglednici, a uglatih zagrada ovdje nema.

Vitezović je prevodio s latinskoga, i ti prijevodi na hrvatski uglavnom nisu prijeporni (premda ima gdje koji upitan, a i jedna zabuna pri »odčitavanju«, ili pri »prijenosu«, ili pri »prijepisu« Eisenbernerova latinskoga prijevoda). No budući da je latinske prijevode prenosio iz Eisenbernera, razmatranje se Vitezovićevih prijevoda na hrvatski jezik velikim dijelom svodi zapravo na pitanje kako je Eisenberner značenja pojedinih hebrejskih imena prevodio na latinski.

Kada je štogod dvojbeno, navodim u preglednici uz pojedino hebrejsko ime više redaka. Primjerice, za *Abel'* Vitezović donosi dvije otpovjednice: *zalloft* i *Tuga*. Posrijedi je ime jednoga naseljenoga mjesta, a *Enciclopedia Cattolica* (= EC) i Geseniusov *A Hebrew and English Lexicon of the Old Testament* navode pet različitih naselja s tim imenom, ali svako od njih ima obično i neki »dodatak«. ⁹⁶ *Encyclopaedia Judaica* (= EJ) kaže pak ovako: ⁹⁷ »Name, appearing either alone or with the addition of a further indicative place-name, of many places in Erez [= Ereš] Israel and Syria.« Tako je ovdje riječ o naselju koje se zove כְּרָמִים אֲבֵל, tj. *ʔāḇēl kārāmīm*, ili »vineyard-meadow«, kako Gesenius prevodi njegovo ime אֲבֵל (בָּל), tj. *ʔāḇēl* 'livada', 'tratina', od korijena אָבַל, tj. *ʔbl* 'zelenjeti', i כֶּרֶם, tj. *kerem* 'vinograd'). U EC se za אֲבֵל kaže »prato«, a u EJ »place of abundant water«. U nas Rudolf Amerl u svome *Hebrejsko-hrvatskome rječniku* ima 'livada'. ⁹⁸ To se ne slaže s Vitezovićevim hrvatskim prijevodom (a ni s

⁹⁶ Vidi *Enciclopedia Cattolica*, Tomo I. (Città del Vaticano: Ente per l'Enciclopedia Cattolica e per il libro cattolico, 1948–1954), cc. 59–60, u c. 59: »Nome di cinque località palestinesi o transgiordaniche.«; Heinrich Friedrich Wilhelm Gesenius, *A Hebrew and English Lexicon of the Old Testament*, pp. 5–6.

⁹⁷ Vidi *Encyclopaedia Judaica*, Vol. 1 (Detroit – New York – San Francisco – New Haven, Conn. – Waterville, Maine – London: Thomson Gale, 2007), p. 245.

⁹⁸ Vidi Rudolf Amerl, *Hebrejsko-hrvatski rječnik* (Zagreb: Kršćanska sadašnjost, 1997), p. 411. Na kraju se Amerlova rječnika nalaze dva važna i vrlo korisna dodatka: »Popis vlastitih imena Staroga zavjeta«, pp. 359–407; »Popis zemljopisnih imena i pojmova Staroga zavjeta«, pp. 409–439. Prijevod se *livada* nalazi dakle u (drugome) dodatku. U glavnome se dijelu rječnika za opću imenicu אֲבֵל veli 'travnata dolina', 'ravnicu', 'pašnjak'.

Eisenbernerovim latinskim), a to opet stoga što Eisenberner polazi od hebrejske riječi אָבֵל, tj. *ʔēbel* ‘tuga’, ‘žalost’, koja je u vezi s glagolom אָבַל, tj. *ʔābal* ‘tugovati’, ‘žaliti’. No taj je glagol, gleda li se samo korijen (אָבֵל, tj. *ʔbl*), po liku istovjetan prethodnomu (pri tome su i imenice אָבֵל i אָבֵל bliskozvučne, a ima i pridjev אָבֵל ‘tužan’, ‘žalostan’, koji je istozvučan s imenicom אָבֵל). Posrijedi je dakle »prijeklop« na izraznoj razini zbog istovjetnosti (ili bliske sličnosti) dvaju označnika. Takvih »zamjena« na izraznoj razini ima nekoliko. Valja ipak pripomenuti kako određen broj starijih priručnika također navodi da אָבֵל, zapravo korijen אָבֵל, znači ‘tuga’, ‘žalost’.

Spomenuto je već da je Eisenberner dvama različitim imenima, *Amasai¹* i *Amasai²*, »prijelicio« istovjetan lik, tj. אֲמָסַי (*ʔāmāsai*), koji je u vezi s glagolom אָמַס, tj. *ʔāmas* (ili pak אָמַשׁ, tj. *ʔāmaš*) ‘natovariti’, ‘(pod)nositi brjeme’. Vitezovićev doslovni prijevod *Puka dār* Eisenbernerova latinskoga prijevoda *populi munus*, kako navodi uz *Amasai¹*, nije posve jasan, ali možda genitiv jednine *populi* u svezi *populi munus* ne bi trebalo shvatiti kao posvojni genitiv, dotično kao *genitivus subiectivus*, nego kao *genitivus obiectivus*, dakle kao ‘dužnost spram puka’, ‘obveza prema puku’, ‘rad za puk’, pa utoliko i ‘dar za puk’, kao kada se kaže *munus rei publicae* ‘obveza prema državi’, ‘rad za državu’ (recimo, ‘državni posao’, ali ne njezin posao, nego posao za nju). Nije dakle da puk daruje, nego da se puk daruje, da je darovan, u smislu u kojem kaže Gesenius za glagol אָמַס (אֲמָסַי) »carry a load (for his people)«. ⁹⁹ Što se tiče imena *Amasai²*, već je rečeno da je tu prenesen lik imena *Amasai¹*, dakle אֲמָסַי, ali da je uzeto značenje glagola אָמַס, tj. *ʔāmēš* ‘biti jak’, ‘biti odvažan’. S druge strane, taj je odnos različitih likova i različitoga značenja dobro očuvan u paru *Amos¹* i *Amos²*, jer je ime אָמוֹס (*ʔāmōs*) u vezi s glagolom אָמַס (*ʔāmas*) ili pak אָמַשׁ (*ʔāmaš*) ‘natovariti’, ‘(pod)nositi brjeme’, dočim je ime אָמוֹץ (*ʔāmōš*) u vezi s glagolom אָמַץ (*ʔāmēš*) ‘biti jak’, ‘biti odvažan’.

Kao i *Amasai¹* i *Amasai²*, tako i *Amri¹* i *Amri²* imaju istovjetan lik, naime אֲמָרִי (*ʔāmri*), koji može biti u vezi s jednim od dvaju korijena אָמַר (*ʔmr*). Prvi znači ‘gomilati’, ‘obilovati’, ‘nadmašivati’, a drugi ‘štovati kao božanstvo’ (također ‘dugo živjeti’). Gesenius ime אֲמָרִי izvodi iz drugoga korijena (to je u Geseniusovu rječniku zapravo treći korijen אָמַר), tako da bi ono značilo ‘štovatelj božanstva’ (vjerojatno ne znači ‘koji dugo živi’), ¹⁰⁰ no Amerl navodi glagol אָמַר (*ʔamar*) ‘vezivati žito’, ‘vezivati snoplje’, ¹⁰¹ što je »sprega kal«,

⁹⁹ Vidi Gesenius, *A Hebrew and English Lexicon of the Old Testament*, p. 770.

¹⁰⁰ Vidi Gesenius, *A Hebrew and English Lexicon of the Old Testament*, p. 771.

¹⁰¹ Vidi Amerl, *Hebrejsko-hrvatski rječnik*, p. 207.

kako ju zove Juraj Dočkal,¹⁰² izvedena iz prvoga korijena, a taj bi se slagao s Vitezovićevim prijevodom *Rukovet*, jer k tomu još pripadaju i imenice עֲוֹמֵר (‘omer) ‘snop žita’, ‘svežanj’ i עֲמִיר (‘āmīr) ‘otkos žita’, ‘sijeno’. Nije međutim jasan prijevod *zuhkak* (Vitezović ga navodi u liku *zukkah*, što će biti *lapsus calami*) za *Amri*² (zato ga u preglednici pišem masnim pismenima). Naime glagol koji je vjerojatno u vezi s tim imenom (*per aleph*), jest אָמַר (‘āmar) ‘reći’, ‘govoriti’, a samo bi ime tada glasilo אֲמִירִי (‘āmīrī), no značilo bi ‘koji tečno govori’, ‘rječit’, a ne ‘gorak’ (Eisenberner ima *amarus*). Moglo bi se naravno ustvrditi da je onaj tko je rječit, vrlo često i oštar, zajedljiv, neugodan, uvrijedljiv (kaže se kadšto *sermo amarus*), pa utoliko i »gorak«, no čini se da bi uspostava takva »znadžbenoga luka« bila ipak pomalo pretjerana.

Zanimljiv je primjer ime *Jabes*¹, u hebrejskome izvorniku יַעֲבֵשׁ (‘iā‘bēš), za koje Eisenberner navodi latinski prijevod *tristitia*, a Vitezović to prevodi na hrvatski dvjema otpovjednicama: *zalloft* i *Tuga*. Hebrejsko pak ime Gesenius izvodi iz korijena עָבַשׁ (‘ābš), za koji kaže »meaning unknown«. ¹⁰³ No latinski je prijevod *tristitia* načinjen na temelju onoga što se kaže na tome mjestu u Starome zavjetu, koje u prijevodu Biblije Kršćanske sadašnjosti glasi ovako (1 Ljet 4, 9): »Jabes je bio izvrsniji među braćom, i mati mu je nadjela ime Jabes govoreći: ‘Rodila sam ga s bolom.’« To »s bolom« na hebrejskome se veli בַּעֲשֵׁב (‘bā‘ešēb) ‘u boli’, ‘u mucu’, ‘u patnji’ (pa donekle i ‘u žalosti’), što znači da se korijen עָבַשׁ (‘ābš) povezuje s korijenom עָשַׁב (‘āšab), tj. izvodi se iz njega (dakle je i ovdje riječ o svojevrsnome »premetanju«, tj. o »anagramiranju«). A budući da su s tim korijenom u vezi kako glagol עָשַׁב (‘āšab) ‘ozlijediti’, ‘povrijediti’, ‘boljeti’, ‘ražalostiti’, tako i imenice עֵשֶׁב (‘ēšēb) ‘bol’, ‘muka’, ‘patnja’ i עֲשֵׁב (‘ešēb) ‘bol’, ‘muka’, ‘patnja’, ‘porođajni bolovi’, Eisenberner »prenosi« to značenje i na »izvedeno« ime יַעֲבֵשׁ. U tome ga dakako slijedi i Vitezović, no i Amerl uz ime יַעֲבֵשׁ navodi značenje ‘žalost’.¹⁰⁴

Dva su imena povezana s hebrejskim glagolom עָרַשׁ (‘āš) ‘žuriti’, ‘pružiti pomoć’, ‘priteći u pomoć’: *Jehus*² i *Joas*³. Oba ta imena Eisenberner prevodi na latinski svezom *tinea corrosus*, a Vitezović, povodeći se za njim, navodi hrvatski prijevod *od moll’a objidden* (drugi put u zapisu *od mol’a objidden*). No ime *Jehus*², u hebrejskome izvorniku יְהוּשׁ (‘iā‘šūš), značilo bi ‘koji dolazi u pomoć’, ‘koji se žuri pomoći’, dočim bi značenje imena *Joas*³, hebrejski יְהוֹאָשׁ (‘iā‘šāš), bilo ‘Jahve je pomogao’. Odakle onda *tinea corrosus*? Bit će da je Eisenberner oba imena povezao s hebrejskom imenicom עָשׂ (‘āš) ‘moljac’,

¹⁰² Vidi Juraj Dočkal, *Slovnica hebrejskoga jezika* (U Zagrebu: Tisak Ign. Granitza, 1893), u poglavlju »Sprege«, pp. 43–46, npr. na p. 43.

¹⁰³ Vidi Gesenius, *A Hebrew and English Lexicon of the Old Testament*, p. 716.

¹⁰⁴ Vidi Amerl, *Hebrejsko-hrvatski rječnik*, p. 382.

‘grizlica’, ‘rasipnik’, ‘trošitelj’ [i s glagolom עָשָׂה (*ʿāšēš*) ‘rasipati’, ‘propadati’], u čem ga je Vitezović slijedio.

S druge strane, imena *Joas*¹ i *Joas*² samo su prividno dva različita imena. Uistinu je riječ o jednome imenu koje se tiče jedne te iste osobe. Ono se u hebrejskome javlja u dvama likovima: יְהוֹאָשׁ (*īḥōšāš*) i יִשָּׁשׁ (*īšōšāš*), a njegov je prvi dio u vezi s glagolom יָרַד , tj. *hāyā(h)* ‘postati’, ‘biti’, od kojega je izvedeno Božje ime *Jahve* [יְהוָה , tj. *īḥūe(h)* ‘onaj koji privodi u bitak’, ‘izručitelj opstojnosti’, ‘davatelj života’, ‘tvorac’ (ako je posrijedi sprega *Hip̄s̄il*, kojoj je temeljno značenje ‘činiti da bude’), ili pak ‘onaj koji jest’, upravo – ‘jest’ (ako je jednostavno riječ o osnovnoj sprezi *Qal*)].¹⁰⁵ Drugi je dio toga imena moguće povezati ili s korijenom יָסַס (*īšš*) [i u liku יָסַס (*īšš*)] ‘biti jak’, ‘biti moćan’, ili s imenicom דָּרַן , tj. *īšše(h)* ‘žrtva’, ‘dar’ (tj. ono čime se uspostavlja »priateljjski« odnos između Boga i čovjeka: ako je od čovjeka, posrijedi je žrtva; ako je od Boga, posrijedi je dar), pa bi ime u cjelini značilo ‘Jahve je jak’, ‘Jahve je moćan’, ili pak ‘Jahvin dar’ (Amerl kaže ‘od Gospodina darovan’, Gesenius »[יְהוֹאָשׁ] hath bestowed«).¹⁰⁶ Eisenberner međutim navodi za *Joas*¹ latinski *diffidens* (što Vitezović na hrvatski prevodi dvjema otpovjednicama: *dvoiv* i *neuffani*), a za *Joas*² latinski *Domini ignis* (što Vitezović prevodi svezom *Ogañ Gofpodinov*). I u ovome će slučaju biti da je Eisenberner taj drugi dio imena povezoao s dvjema različitim hebrejskim riječima (ali pri tome ga nije povezoao i s maloprije navedenima): jedanput s glagolom אָסַף (*īššāš*) ‘očajavati’, ‘izgubiti nadu’, ‘biti bez nade’, a drugi put s imenicom עֵשׂ (*ʿēš*) ‘vatra’, ‘oganj’, u čem ga je također Vitezović slijedio.

O nekoj se vrsti »prijeklopa« likova može govoriti i u primjerima *Mosa*¹ i *Mosa*². Naime uz ta imena Eisenberner navodi *onus* i *azymum*, a Vitezović te njegove latinske prijevode prevodi potom na hrvatski, pa uz *Mosa*¹ donosi tri otpovjednice, *tyrh*, *brimme* i *tovor*, a uz *Mosa*² navodi dvije, *prefnac* i *pogačca*. No ime je *Mosa*¹, hebrejski מֵשָׁא [*mēšā*(?)] vjerojatno u vezi s glagolom יָשַׁע (*īšāš*) ‘izručiti’, ‘spasiti’, ‘osloboditi’, kao i ime moapskoga kralja Meše (2 Kr 3, 4), naime מֵשָׁא (*mēšā*),¹⁰⁷ pa bi מֵשָׁא (kao i יָשַׁע) značilo ‘izruka’, ‘spas’, ‘stanje slobode’ (*Sedamdesetorica* za מֵשָׁא imaju *Μισά*, a za יָשַׁע *Μωσά*;

¹⁰⁵ Vidi o toj razlici: Gesenius, *A Hebrew and English Lexicon of the Old Testament*, p. 218.

¹⁰⁶ Vidi Amerl, *Hebrejsko-hrvatski rječnik*, p. 380; Gesenius, *A Hebrew and English Lexicon of the Old Testament*, p. 219.

¹⁰⁷ Za ime מֵשָׁא Koehler i Baumgartner kažu »? Kf. [= Kurzform] v. [= von] יָשַׁע / יָשַׁע + n.d. [= nomen dei, deae]« (vidi Ludwig Koehler – Walter Baumgartner, *Hebräisches und aramäisches Lexikon zum Alten Testament*, B. 1., p. 547; o povezanosti imena יָשַׁע s glagolom יָשַׁע vidi na p. 548). No Gesenius מֵשָׁא ne povezuje s glagolom יָשַׁע (vidi Gesenius, *A Hebrew and English Lexicon of the Old Testament*, pp. 568 i 446–448).

Amerl pak za מְשִׁיבָה kaže ‘sloboda’, a za מְשִׁיעַ ‘oslobođenje’),¹⁰⁸ dočim je ime *Mosa*², hebrejski מוֹשֶׁה [mōšā(?)], u vezi s glagolom יָצָא [iāšā(?)] ‘izlaziti’, tako da bi mu značenje bilo ‘izlazak’, ‘izvor’. Bit će međutim da je Eisenberner ime *Mosa*¹ povezao, po sličnosti lika, s imenicom מְשִׁיבָה [maššā(?)] ‘dizanje’, ‘nošenje’, ‘tovar’, ‘brjeme’, koja je u vezi s glagolom נָשָׂא [nāšā(?)] ‘dizati’, ‘nositi’, ‘uzeti’, a ime *Mosa*² s imenicom מַצָּה [maššā(h)] ‘beskvasan kruh’, koja je opet u vezi s glagolima מָשָׂה [māšā(h)] ‘isušiti’, ‘iscrpsiti’, ‘iscijediti’, ‘isprazniti’ i מָשַׁשׁ (māšas) ‘isušiti’, ‘isisati’, ‘istisnuti’.

Rečeno je već da se oba lika, *Nazareth*¹ i *Nazaret[h]*², kao i oba pripadna značenja odnose na isti grad. Vitezović uz *Nazareth*¹ navodi hrvatski prijevod *pošvećena* (prema Eisenbernerovu latinskome prijevodu *sanctificata*), a uz *Nazaret[h]*² donosi dvije otpovjednice, *cvitna* i *cvatuća* (prema Eisenbernerovu *florida*). Koehler i Baumgartner navode dva korijena נָצַר (√nšr), jedan u značenju ‘čuvati’, ‘štiti’ [otuda glagol נָצַר (nāšar)], a drugi u značenju ‘biti svijetao’, ‘zelenjeti se’, pri čem ime grada vezuju uz prvo značenje.¹⁰⁹ Slično navodi i EC, ali upozorava i na prošireno značenje grčke imenice Ναζωραῖος, koja može značiti i ‘kršćanin’,¹¹⁰ a slično i Ναζαραῖος, kao što i latinski pridjevi *Nazarēnus*, *Nazarēus* i *Nazārus* mogu (kada su poimeničeni) značiti ‘kršćanin’. Naime i danas u (novo)hebrejskome glagol נָצַר (*našēr*) znači ‘(po)kristiti’ [također נִישֶׁר (*niššēr*)], a imenice נִישְׂרִיּוֹת (*našrūt*) i נִישְׂרִי (*nošrī*) ‘kršćanstvo’ i ‘kršćanin’.¹¹¹ Potonje bi moglo objasniti prijevod *pošvećena* (no možda i sam »kontekst« u Novome zavjetu, budući da se na navedenome mjestu u *Evandjelju po Marku* govori o tome kako Ivan krsti Isusa iz Nazareta u rijeci Jordan), dočim bi se drugim korijenom נָצַר, koji je pak u vezi s imenicom נִישֶׁר (*nēšer*) ‘klica’, ‘mladica’, ‘izbojak’, ‘izdanak’, mogli protumačiti prijevodi *cvitna* i *cvatuća*.

Neobično je zanimljiv par *Saba*¹ i *Saba*². Za *Saba*¹ Eisenberner navodi *circuitio*, a Vitezović prevodi *obhajanje* i *obhod* (potonje je poslije precrtao), dočim za *Saba*² Eisenberner kaže *conversio*, a Vitezović donosi dvije ot-

¹⁰⁸ Vidi Amerl, *Hebrejsko-hrvatski rječnik*, p. 388.

¹⁰⁹ Vidi Ludwig Koehler – Walter Baumgartner, *Hebräisches und aramäisches Lexikon zum Alten Testament*, B. 1., p. 678. Za prvi korijen kažu »Wacht halten, bewachen, behüten«, a za drugi »glänzen, grünen«.

¹¹⁰ Vidi *Enciclopedia Cattolica*, Tomo VIII., c. 1702. Isp. npr. ovaj ulomak: »Il nome è variamente scritto e interpretato. Νάζαρεθ o Νάζαρετ, che corrisponde al siriano Nāšrat e all’ ebr. Našreth, sembra significare ‘vedetta, guardia’. S. Girolamo da *nēšer* interpreta ‘fiore, germoglio’. La forma Ναζαρα (Lc. 4, 15; Mt. 4, 13) sembra ellenizzazione come Ναζωραῖος, nome che si dava ai cristiani, non senza disprezzo.«

¹¹¹ Vidi *The Signet Hebrew/English, English/Hebrew Dictionary*, ed. by Dov Ben Abba, p. 234 (*Hebrew/English Dictionary*) i p. 53 (*English/Hebrew Dictionary*); također Amerl, *Hebrejsko-hrvatski rječnik*, p. 181.

povjednice, *obraćenje* i *obyrnjenje*. Gesenius *Saba*¹, hebrejski שָׁבָא [šəbā^(?)], povezuje s glagolom שָׁבָא [šābā^(?)] ‘piti’, ‘lokati’, kao i Amerl, koji za vlastito ime kaže ‘ti piješ’, a za zemlju ‘tvoje piće’.¹¹² No lik se שָׁבָא javlja i u zapisu שְׁבָא [šəbā^(?)], što se tada »preklapa« s likom hebrejskoga imena *Saba*², koje je opet u vezi s glagolom שָׁבָא (šāb) ‘okretati’, ‘obrtati’,¹¹³ pa Amerl za שָׁבָא veli ‘obraćenje’. Ali s druge strane, i ime se *Saba*² javlja također u liku שָׁבָא. Potonje je zapravo hebrejski zapis (ili »prijepis«) južnoarabijskoga (sabejskoga) lika שָׁבָא (ovdje zdesna nalijevo, inače je posrijedi »zavojito pismo«, jer se piše βουστροφῆδόν, naime ‘kako volovi oru’), tj. *sb*² [za odnosni južnoarabijski (sabejski) glagol Gesenius navodi značenje »make campaign or expedition«].¹¹⁴ Prema tome, u hebrejskome se javljaju dva lika, ili dva zapisa te zemlje, odakle potječe znamenita kraljica: jedanput prema južnoarabijskome (sabejskome) zapisu, tj. שָׁבָא, a drugi put prema (hebrejskome) izgovoru, tj. שָׁבָא, budući da južnoarabijsko (sabejsko) *s* u hebrejskome bude *š*.¹¹⁵ To »brkanje« likova povratno utječe i na ime *Saba*¹, gdje još valja imati na umu i moguću »naslon« na glagol שָׁבָא (šābāb) ‘ići naokolo’, ‘opkoliti’ (a treba podsjetiti i na to da se u *Prijevodu Sedamdesetorice* oba imena navode u liku Σαβᾶ). Utoliko bi potonje zacijelo moglo objasniti Eisenbernerov latinski (i Vitezovićev hrvatski) prijevod imena *Saba*¹.

Nije posve jasno zašto Eisenberner navodi latinski prijevod *odorans* (što Vitezović prevodi *diséca*) za ime *Sara*². Amerl kaže da to ime znači ‘princeza’, a i Gesenius hebrejsko ime שָׂרָה (*šerah*), koje se javlja i u liku שָׂרָה (*šārah*), navodi nakon korijena שָׂרָה (šr) ‘vladati’, ‘upravljati’, koji je opet u vezi s korijenom שָׂרָר (šrr) ‘uspinjati se u sjaju’, ‘vladati’, ‘upravljati’ (ako nije i njegova inačica), od čega שָׂרָר (*šar*) ‘vladar’, ‘gospodar’, i שָׂרָרָה [šārā(h)] ‘vladarica’, ‘gospodarica’, ‘gospoda’ (tj. ime *Sara*¹; za שָׂרָרָה Amerl veli ‘plemkinja’).¹¹⁶ Latinski bi se Eisenbernerov prijevod *odorans*, tj. ‘mirisna’, ali i ‘ona koja vonja’, mogao možda protumačiti »kontekstualno« (poput primjera *Nazareth*¹), naime iz onoga što se na dotičnome mjestu u Starome zavjetu kaže u vezi s tom osobom (Tob 8, 2 – 3): »On se [tj. Tobija], ulazeći k njoj, sjeti Rafaelovih riječi: uze tamjanova pepela, metnu na nj riblje srce i jetru i okadi. Tek što demon oćutje

¹¹² Vidi Amerl, *Hebrejsko-hrvatski rječnik*, pp. 392 i 429.

¹¹³ O značenju toga glagola u (novo)hebrejskome vidi *The Signet Hebrew/English, English/Hebrew Dictionary*, ed. by Dov Ben Abba, p. 303 (*Hebrew/English Dictionary*). Tu se, među ostalim, kaže »return; revert; repeat; become«.

¹¹⁴ Vidi Gesenius, *A Hebrew and English Lexicon of the Old Testament*, p. 985.

¹¹⁵ Isp. u vezi s time bilj. 69.

¹¹⁶ Vidi Amerl, *Hebrejsko-hrvatski rječnik*, p. 405; Gesenius, *A Hebrew and English Lexicon of the Old Testament*, p. 976.

vonj, pobježe u Gornji Egipat, a andeo ga ondje okova.« No usprkos tomu, u preglednici sam Vitezovićeov prijevod *diséca* obilježio masnim pismenima.

Latinsku imenicu *tuba*, koju Eisenberner navodi za *Sephora*², Vitezović krivo »odčitava« kao *turba*, te potom prevodi na hrvatski trima otpovjednicama: *vnoz*, *vnostvo* i *troppa*. No za oba se latinska prijevoda, i za Eisenbernerov *tuba*, i za Vitezovićeov *turba*, može reći da je posrijedi povezivanje s pogrješnim likom. Naime hebrejsko ime שִׁפְרָה [šīp̄rā(h)] znači ‘ljepota’, ‘vedrina’, a izvedeno je od glagola שָׁפַר (šāp̄ar) ‘biti lijep’, ‘biti vedar’, no Eisenberner ga povezuje s imenicom שֹׁפָר (šōp̄ār) [i u liku שׁוֹפָר (šōp̄ār)] ‘rog’, ‘trublja’, a Vitezović (nehotice) s korijenom שָׁפַע (šāp̄ā) ‘obilovati’, odakle je pak izvedena imenica שִׁפְעָה [šīp̄ā(h)] ‘obilje’, ‘mnoštvo’.

Evo kako bi se cjelokupna razgloba mogla znatno sažetije prikazati u jednoj mogućoj preglednici:

VITEZOVIĆEV ZAPIS	VITEZOVIĆEV PRIJEVOD	TEMELJNI HEBREJSKI OBLIK	OSNOVNO ZNAČENJE
Abel ¹	zalloft. Tuga.	אָבֵל √ʔbl	zelenjeti
		אָבֵל ʔābēl	livada, tratina
		אָבַל ʔābal	tugovati, žaliti
		אָבֵל ʔēbel	tuga, žalost
Abel ²	Tascina. Praznoft.	הָבַל hābal	dahnuti, biti prazan
		הָבֵל hebel	dah, isparina
Amasai ¹	Puka dâr.	עָמַס (עֲמֹשׁ) ʕāmas (ʕāmaš)	natovariti, (pod)nositi brjeme
Amasai ²	Jak. Jaki.	עָמַס (עֲמֹשׁ) ʕāmas (ʕāmaš)	natovariti, (pod)nositi brjeme
		אָמַשׁ ʔāmēš	biti jak, biti odvažan
Amos ¹	Otyrs[e]n. Otyrsenik. Brimenit.	עָמַס (עֲמֹשׁ) ʕāmas (ʕāmaš)	natovariti, (pod)nositi brjeme

Amos ²	Jak. Jaki.	אָמֵשׁ ?āmēš	biti jak, biti odvažan
Amri ¹	Rukovet.	עֲמֹרִי √ʕmr ¹	gomilati, obilovati, nadmašivati
		עָמַר √āmar	vezivati žito, vezivati snoplje
		עֹמֶר √omer	snop žita, svežanj
		עֲמִיר √āmīr	otkos žita, sijeno
		עֲמֹרֵי √ʕmr ²	štovati kao božanstvo
		עֲמִירִי √āmīrī	štovatelj božanstva
Amri ²	zukkah [⇒ zuhkak].	עֲמֹרִי √ʕmr ¹	obilovati, nadmašivati
		עָמַר √āmar	vezivati žito, vezivati snoplje
		עֹמֶר √omer	snop žita, svežanj
		עֲמִיר √āmīr	otkos žita, sijeno
		עֲמֹרֵי √ʕmr ²	štovati kao božanstvo
		עֲמִירִי √āmīrī	štovatelj božanstva
		אָמַר ?āmar	reći, govoriti
		אִמְרִי ?imrī	koji tečno govori, rječit
Aser ¹	Zvézan. Uznik.	אָסַר ?āsar	vezati, okovati, utamničiti
Aser ²	Blazenstvo. Blazenik.	אָשַׁר ?āšar	biti sretan, biti blažen
Bala ¹	pozdirajuća.	בָּלַע bāla ^ʕ	progutati, proždrijeti

Bala ²	oftarrena.	בָּלָה <i>bālā(h)</i>	(o)starjeti
Core ¹	Çtavac. Braç. Berac.	קָרָא <i>qārā(?)</i>	čitati
Core ²	plisiv. Plisivac.	קָרַח <i>qārah</i>	šišati, učiniti élavim, oćelaviti (koga)
Heber ¹	Tovaris. Drûg.	חָבַר <i>hābar</i>	ujediniti, spojiti, biti povezan
Heber ²	Prehod.	עָבַר <i>ʿābar</i>	prelaziti, prolaziti
Jabes ¹	zalloft. Tuga.	עָבַץ <i>ʿabš</i>	? (Gesenius)
		עָשַׁב <i>ʿāšab</i>	ozlijediti, povrijediti, boljeti, ražalostiti
		עֶשֶׁב <i>ʿešeb</i>	bol, muka, patnja
		עֹשֶׁב <i>ʿošeb</i>	bol, muka, patnja, porođajni bolovi
		יַעֲבֹשׁ <i>jaʿbēš</i>	žalost (Amerl)
Jabes ²	ŕusa.	יָבֵשׁ <i>ġābēš</i>	biti suh, osušiti, odvoditi vodu
Jehus ¹	ŕvetujući. ŕvettovnik.	יָעַץ <i>ġāʿaš</i>	svjetovati
Jehus ²	od mol'ŕa objidden.	עוֹשׂ <i>ʿūš</i>	žuriti, pružiti pomoć, priteći u pomoć
		יְעוֹשׂ <i>ġəʿūš</i>	koji dolazi u pomoć, koji se žuri pomoći
		עָשַׁשׁ <i>ʿāšēš</i>	rasipati, propadati
		עָשׂ <i>ʿāš</i>	moljac, grizlica, rasipnik, trošitelj
Joas ¹	dvoiv. neuffani.	חָוָה <i>hāuā(h)</i>	postati, biti

		יְהוָה jahue(h)	Jahve
		אִישׁ (אִישׁ) √ʔiš (√ʔuš)	biti jak, biti moćan
		אִשָּׁה ʔišše(h)	žrtva, dar
		יְהוָה אִישׁ (יְהוָה) jahōʔāš (jōʔāš)	Jahve je jak, Jahve je moćan, Jahvin dar
		אִישׁ יָאֵשׁ jāʔaš	očajavati, izgubiti nadu, biti bez nade
Joas ²	Ogañ Gofpodinov.	הָיָה hāyā(h)	postati, biti
		יְהוָה jahue(h)	Jahve
		אִישׁ (אִישׁ) √ʔiš (√ʔuš)	biti jak, biti moćan
		אִשָּׁה ʔišše(h)	žrtva, dar
		יְהוָה אִישׁ (יְהוָה) jahōʔāš (jōʔāš)	Jahve je jak, Jahve je moćan, Jahvin dar
		אֵשׁ ʔēš	vatra, oganj
Joas ³	od mo'la objidden.	עָשָׂה ʕāš	žuriti, pružiti pomoć, priteći u pomoć
		עָשָׂה יְהוָה ʕāš jahue(h)	Jahve je pomogao
		עָשָׂה עָשָׂה ʕāšēš	rasipati, propadati
		עָשָׂה ʕāš	moljac, grizlica, rasipnik, trošitelj
Mosa ¹	tyrh. brimme. tovor.	יָשָׁע jāšaʕ	izručiti, spasiti, osloboditi
		מִשָּׁע mešāʕ	izruka, spas, stanje slobode

		מִשָּׂא mēšā(?)	izruka, spas, stanje slobode
		נָשָׂא nāšā(?)	dizati, nositi, uzeti
		מַשָּׂא maššā(?)	dizanje, nošenje, tovar, brjeme
Mosa ²	pořnac. pogačča.	יָצָא iāšā(?)	izlaziti
		מוֹשָׂא mōšā(?)	izlazak, izvor
		מִשָּׂה māšā(h)	isušiti, iscrpsti, iscijediti, isprazniti
		מִשָּׂשׁ māššāš	isušiti, isisati, istisnuti
		מַשָּׂה maššā(h)	beskvasan kruh
Nazareth ¹	pořvet'ena.	נָשָׂר nāšar	čuvati, štititi
		נִשֵּׂר našēr	krstiti
		נִשְׂרֻת našrūt	kršćanstvo
		נוֹשְׂרִי nošrī	kršćanin
Nazaret[h] ²	cvitna. cvatuća.	נָשָׂר nāšar	čuvati, štititi
		נִשֵּׂר √nšr	biti svjež, biti svijetao, zelenjeti se, nicati
		נִשֵּׂר nēšer	klica, mladica, izbojak, izdanak
Phares ¹	razdi'eni.	פָּרַשׁ pāraš	prodrijeti, probiti se, rastaviti na dijelove
Phares ²	Koňanik. Jezdec.	פָּרָשׁ pārāš	jahač, konjanik

		פָּרַשׁ √prš ¹	razderati trbuh i porazbacati sadržaj
		פֶּרֶשׁ pereš	ostatci mesa pri rezanju trbuha, nečist
		פָּרַשׁ ² √prš ²	konj koji udara o tlo, konj koji lomi zemlju
Saba ¹	obhajanje. [# obhod.]	סָבָא sābā(?)	piti, lokati
		סָבַב sābāb	ići naokolo, opkoliti
		שָׁב šāb	okretati, obrtati
Saba ²	obraćenje. obyrtjenje.	שָׁב šāb	okretati, obrtati
		שָׁבָא šəbā(?)	preokret, obrat
Sara ¹	Гофпа. Гофпоја.	שָׂרָה √śrh	vladati, upravljati
		שָׂרַר √śrr	uspinjati se u sjaju, vladati, upravljati
		שָׂר śar	vladar, gospodar
		שָׂרָה śārā(h)	vladarica, gospodarica, gospođa
Sara ²	diséca.	שָׂרָה √śrh	vladati, upravljati
		שָׂרָח (שָׂרַח) śerah (śārah)	kneginja
Sephora ¹	ptica.	צִפּוֹר √špr	cvrkatati, cijukatati, zviždukati
		צִפּוֹר (צִפּוֹר) šippōr (šippor)	ptica
Sephora ²	vnoz. vnostvo. troppa.	שָׂפָר šāpār	biti lijep, biti vedar

		שִׁפְרָה šiprā(h)	ljepota, vedrina
		שׁוֹפָר (שׁוֹפָר) šopār (šōpār)	rog, trublja
		שֶׁבַע √špʿ	obilovati
		שִׁפְעָה šipʿā(h)	obilje, mnoštvo
Sin ¹	oružje.	צֶנַח √šnn	? (Gesenius)
		שָׁנַן šānan	biti oštar, biti hladan, biti ohlađen (Amerl)
		שֵׁן šēn	bodlja, trn, koplje
		שִׁנְיָה šinnā(h)	trn, bodlja, kuka, koplje, štit
Sin ²	Kupiñe. Kupiñi gyrm. Međina.	סֵנֶה sene(h)	bodljikavo grmlje, kupina
		סִין sīn	trn, bodlja, bodljikavo grmlje

Eisenberner dakle pokazuje znatnu nesigurnost pri prijevodu hebrejskih imena na latinski. Vitezović ga pak, prevodeći s latinskoga na hrvatski, u tome slijedi, pa se može zaključiti da ondje gdje griješi Eisenberner, griješi i sam Vitezović. Pri tome je moguće govoriti o nekoj vrsti »stupnjevitosti«, ili o određenome rasponu u pogledu »ispravnosti« prijevoda. Spomenutih bi se stupnjeva moglo navesti nekoliko, ali recimo da se na jednoj strani nalaze posve dobri prijevodi (npr. *Aser*² – *beatitudo* – *Blazenstvo*, *Blazenik*), a na drugoj oni koji zahtijevaju podosta veliko (a kadšto i pomalo nategnuto) tumačenje (kao što je *Amri*² – *amarus* – *zukkah* [= *zuhkak*]). Između tih dviju skrajnosti nahode se različiti primjeri, poredani prema »opsegu« tumačenja koji je potreban da bi se objasnio njihov otklon od onoga što se očekuje na osnovi hebrejskoga izvornika.

6. Zaključak

U dodatku pod naslovom *Nomina Sacrae Scripturae interpretata, ex P[at]re Amando Ejsenberner Benedictino*, koji je četvrti po redu u našem izdanju *Lexi-*

cona, Vitezović tumači imena iz Svetoga pisma, ponajviše iz Staroga zavjeta, tj. uglavnom hebrejska imena. Dodatna je zanimljivost toga četvrtoga dodatka – toga maloga rječnika hebrejskih imena, moglo bi se reći – da uz neka od tih imena navodi i različite napomene na metajezicičkoj razini, napomene koje se tiču izvornoga hebrejskoga zapisa dotičnoga imena, a to znači i samoga hebrejskoga jezika. Stoga je ovo istraživanje započelo od pitanja koliko je Vitezović znao hebrejskoga. Da bi se na to pitanje odgovorilo, valjalo je taj četvrti dodatak usporediti s Vitezovićevim predloškom, naime s knjigom Amanda Eisenbernera *Programmata scripturistica sive nomina Scripturae Sacrae*, objavljenom godine 1699., kako bi se vidjelo u kojoj se je mjeri Vitezović na nju oslonio. Doduše, na osnovi činjenice da se sam Vitezović u naslovu toga dodatka izriječno pozivlje na Eisenbernera, do neke je mjere i unaprijed bilo jasno da će taj oslon biti znatan. Jer, primjerice, Vitezović u glavnome dijelu rječnika nigdje ne spominje Faberov rječnik *Thesaurus eruditionis scholasticae*, od godine 1572., pa ipak se je na nj u velikoj mjeri oslonio, posebice pri unosu grecizama, te pri obilježavanju duljine i kračine pojedinih slogova u latinskim riječima, osobito preposljednjega sloga, budući da o tome je li taj slog dug ili kratak, ovisi mjesto naglaska u latinskome.¹¹⁷

Istraživanje je pokazalo da Vitezović iz spomenute Eisenbernerove knjige nije samo prenio sve napomene na metajezicičkoj razini nego da je iz nje preuzeo i sva (hebrejska) imena, oslonivši se na nju u potpunosti (a ako već ne u potpunosti, onda svakako u znatno većoj mjeri nego na Faberov *Thesaurus* u glavnome dijelu rječnika). Pri tome nije prenosio čitav Eisenbernerov članak, nego samo njegov (manji) dio, budući da Eisenberner uza svako ime redovito navodi i premetaljku (anagram) toga hebrejskoga imena u latiničnu zapisu i njegova prijevoda na latinski, potom pripis (epigram), u kojem se dodatno tumači značenje premetaljke, te napokon »vezu« sa Svetim pismom. Taj Eisenbernerov postupak valja razumjeti u sklopu određene »tradicije« koja se je začela u »učenoj« Europi krajem petnaestoga stoljeća, kada su se europski učenjaci, filolozi i filozofi, susreli s hebrejskim jezikom i posebice s kabalističkom predajom. Stoga pojam »anagramiranja« valja razumjeti u znatno širem rasponu. Nije svagda riječ o pukoj »igri«: u tome se postupku mogu kadšto skrivati i dublji slojevi. A Vitezović, koji je i sam volio »anagramirati«, pripada također toj »tradiciji«.

¹¹⁷ Vidi o tome četvrti prilog »Popis svih latinskih riječi razlikovnica s nadslovkom uz pridodana tumačenja (abecedni poredak)« u prvome svesku moje knjige *Značenje nadslovaka u Vitezovićevu Lexiconu*, pp. 426–703, gdje su navedene i protumačene sve latinske riječi s nekim nadslovkom u Vitezovićevu rječniku.

S druge strane, budući da se gdjekada pri prijenosu, tj. pri prijepisu hebrejskoga imena u latinicu dogodi da dva različita hebrejska imena, koja se u izvornome hebrejskome zapisu razlikuju, u latinici postanu istopisnice, spomenute su napomene na metajezličnoj razini neobično važne, jer se pri navedenu gubitku raznolikosti u latinskoj prilagodbi, tj. u latiničnome zapisu, gubi ujedno i razlika u značenju dvaju izvorno različitih hebrejskih imena. Zato je Eisenberner, koji je očevidno dobro poznao hebrejski, mjestimice takve napomene unosio, a Vitezović ga je u tome slijedio, tj. prenosio ih je u svoj četvrti dodatak. Pri tome je Eisenberner gdjekada učinio i kakav propust, rjeđe na izraznoj, a češće na znadžbenoj razini. Činjenica pak da takve propuste Vitezović nije uočavao, da ih nije »ispravljao«, nego da ih je svagda preuzimao, kazuje sama sobom u kojoj je mjeri Vitezović uistinu poznao hebrejski.

Popis uporabljenih djela

- A Hebrew-English Bible : according to the Masoretic Text and the JPS 1917 edition.* HTML version. [Jerusalem] : Mechon Mamre, 2005.
- Allgemeine deutsche Biographie / auf Veranlassung und mit Unterschätzung Seiner Majestaet des Königs von Bayern Maximilian II ; herausgegeben durch die historische Commission bei der königl. Akademie der Wissenschaften.* Leipzig : Verlag von Duncker & Humblot, 1875–1912. 56 sv.
- Amerl, Rudolf. *Hebrejsko-hrvatski rječnik = קרוואטי - מולון עברי*. Zagreb : Kršćanska sadašnjost, 1997.
- Amerl, Rudolf. *Grčko-hrvatski rječnik Novoga zavjeta*. Zagreb : Hrvatsko ekumensko biblijsko društvo, 2000.
- Bagić, Krešimir. *Rječnik stilskih figura*. Zagreb : Školska knjiga, 2012.
- Bauer, Hans ; Leander, Pontus. *Historische Grammatik der hebräischen Sprache des Alten Testaments / von Hans Bauer und Pontus Leander.* Halle a. S. : Verlag von Max Niemeyer, 1922. Band 1: Einleitung, Schriftlehre, Laut- und Formenlehre : mit einem Beitrag (§§ 6–9) von Paul Kahle und einem Anhang: Verbparadigmen. [Pretisak. Hildesheim ; Zürich ; New York : Georg Olms Verlag, 1991. Treći otisak.]
- Belostenec, Ivan. *Gazophylacium, seu Latino-Illyricorum onomatium aerarium : selectioribus synonymis, phraseologiis, verborum constructionibus, metaphoris, adagiis, abundantissime locupletatum / admodum reverendi patris Joannis Bellosttēncz, e sacra D. Pauli primi Eremitae religione.* Zagrabiae : Typis Joannis Baptistae Weitz, 1740. [Pretisak. Zagreb : Liber ; Mladost, 1972. 2 sv.]
- Benveniste, Émile. *Documents pour l'histoire de quelques notions saussuriennes / réunis et présentés par E. Benveniste.* // Cahiers Ferdinand de Saussure. God. 21 (1964) ; str. 131–135.

- [Benveniste, Émile.] *Lettres de Ferdinand de Saussure à Antoine Meillet*. // Cahiers Ferdinand de Saussure. God. 21 (1964) ; str. 89–130.
- Biblia Hebraica Stuttgartensia* / quae antea cooperantibus A. Alt, O. Eißfeldt, P. Kahle ediderat R. Kittel. Ed. 2. Stuttgart : Deutsche Bibelgesellschaft, 1984.
- Biblia Sacra : versio Illyrica selecta, seu declaratio Vulgatae Editionis Latinae* / Bartholomaei Cassij Curictensis e Societate Iesu Professi, ac sacerdotis theologi, ex mandato Sacrae Congregationis de propag. fide, anno 1625 ; ediderunt Hans Rothe et Christian Hannick ; e codicibus manuscriptis transtulerunt Petar Bašić et Julije Derossi et Zlata Derossi ; curis elaboravit atque apparatu critico instruxit Petar Bašić. Paderborn ; München ; Wien ; Zürich : Ferdinand Schöningh, 1999. [Biblia Slavica : Serie 4: Südslavische Bibeln ; Band 2, 1.]
- Biblia Sacra : versio Illyrica selecta, seu declaratio Vulgatae Editionis Latinae* / Bartholomaei Cassij Curictensis e Societate Iesu Professi, ac sacerdotis theologi, ex mandato Sacrae Congregationis de propag. fide, anno 1625 ; ediderunt Hans Rothe et Christian Hannick ; e codicibus manuscriptis transtulerunt Petar Bašić et Julije Derossi et Zlata Derossi ; curis elaboravit atque apparatu critico instruxit Petar Bašić. Paderborn ; München ; Wien ; Zürich : Ferdinand Schöningh, 2000. [Band 2:] Kommentare ; Wörterverzeichnis. [Biblia Slavica : Serie 4: Südslavische Bibeln ; Band 2, 2.]
- Biblia Sacra iuxta Vulgatam Clementinam* / plurimis consultis editionibus diligenter praeparata a Michaele Tvvedale. Editio electronica. Londini : The Clementine text project, 2005.
- Biblija : Stari i Novi zavjet* / [glavni urednici dr Jure Kaštelan, književnik , dr Bonaventura Duda, bibličar ; urednici Josip Tabak, književnik , dr Jerko Fućak, bibličar]. Zagreb : Kršćanska sadašnjost, 1996.
- Brockelmann, Carl. *Kurzgefasste vergleichende Grammatik der semitischen Sprachen : Elemente der Laut- und Formenlehre* / von Carl Brockelmann. Berlin : Verlag von Reuther & Reichard, 1908. [Porta linguarum orientalium : Sammlung von Lehrbüchern für das Studium der orientalischen Sprachen ; Band 21.]
- Celspirius, Z. Z. *Celspirii de anagrammatismo libri II. quorum prior theoriam, posterior anagrammatographos celebriores, cum appendice selectorum anagrammatum, exhibet*. Ratisponae : Sumptibus Joh. Zachariae Seidelii, 1713.
- Culler, Jonathan. *Ferdinand de Saussure*. Revised ed. Ithaca, New York : Cornell University Press, 1986.
- Curtius, Ernst Robert. *Evropska književnost i latinsko srednjovjekovlje* / s njemačkoga preveo Stjepan Markuš ; s izvornikom usporedio i redigirao Tomislav Ladan. Zagreb : Matica hrvatska, 1971. [»Prometej«, knjižnica temeljnih djela o civilizaciji, kulturi i umjetnosti.]
- Divković, Mirko. *Latinsko-hrvatski rječnik za škole* / priredio Mirko Divković , ravnatelj kralj. gornjogradske gimnazije zagrebačke. 2. izd. U Zagrebu : Troškom i

- nakladom kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinske zemaljske vlade, 1900. [Pretisak. Zagreb : ITRO »Naprijed«, 1980.]
- Dizionario di retorica e stilistica*. Torino : UTET Libreria, 2004. [Pretisak. 2008.]
- Dočkal, Juraj. *Slovnica hebrejskoga jezika = תורת לשון עברית* / napisao Dr. Juraj Dočkal, kr. j. izv. sveučilišni profesor. U Zagrebu : Tisak Ign. Granitzza, 1893.
- Du Cange, Charles du Fresne. *Glossarium mediae et infimae Latinitatis* / conditum a Carolo du Fresne domino Du Cange, auctum a monachis ordinis S. Benedicti cum supplementis integris D. P. Carpenterii, Adelungii, aliorum, suisque digessit G. A. L. Henschel; sequuntur glossarium Gallicum, tabulae, indices auctorum et rerum, dissertationes. Ed. nova aucta pluribus verbis aliorum scriptorum a Léopold Favre. Niort : L. Favre, imprimeur-éditeur, 1883–1887. 10 sv.
- Du Ménil, Édélestand. *Poésies inédites du moyen âge : précédées d'une histoire de la fable ésoyrique* / par M. Édélestand Du Ménil. Paris : Librairie Franck, 1854.
- Eco, Umberto. *U potrazi za savršenim jezikom* / prevela s talijanskoga Ita Kovač. Zagreb : HENA COM, 2004.
- Eisenberner, Amand. *Programmata scripturistica sive nomina Scripturae Sacrae cum suis interpretationibus anagrammatico-epigrammatice, in sensu historico libris, capitibus, & versibus citatis; ac quibusdam sacris sentiitiis adjunctis: ordine alphabetico succinctissime exposita* / opera P. Amandi Eisenberner, ord. S. Benedicti, celeberrimi monasterii B. M. V. Viennae, vulgo ad Scotos professi senioris, & p. t. vicarii ad S. Vitum infra Pisenberg. Viennae Austriae : Typis Leopoldi Voigt, Universit. Typogr., 1699.
- Enciclopedia Cattolica*. Città del Vaticano : Ente per l'Enciclopedia Cattolica e per il libro cattolico, 1948–1954. 12 sv.
- Encyclopaedia Judaica* / Fred Skolnik, editor in chief; Michael Berenbaum, executive editor. 2. ed. Detroit ; New York ; San Francisco ; New Haven, Conn. ; Waterville, Maine ; London : Thomson Gale, 2007. 22 sv.
- Estienne, Henri. *Θησαυρὸς τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης = Thesaurus Graecae linguae* / ab Henrico Stephano constructus; post editionem Anglicam novis additamentis auctum, ordineque alphabetico digestum tertio ediderunt Carolus Benedictus Hase, G. R. Lud. de Sinner, Ph. Dr., et Theobaldus Fix. [3. izd.] Parisiis : Excudebat Ambrosius Firmin Didot, Instituti Regii Franciae typographus, 1831–1865. 9 sv.
- Faber, Basilius. *Thesaurus eruditionis scholasticae, sive ratio docendi ac discendi, facili, plana et compendiaria prorsus via: ex optimis quibusque autoribus Graecis et Latinis : et supellex instructissima verborum, locutionum, rerum, sententiarum, exemplorum, eorumque omnium, quae tum docentibus, tum discantibus, adminiculo utilissimo esse, atque ad eruditionem negotio facili & expeditio comparandam facere possunt: cum adiuncta in plerisque locis interpretatione Germanica nota, usitata, accommodata & eleganti: ita omnia de industria collecta atque accommodata, ut & locos communes vocum rerumque multiplicium locupletissimos praestare*

- possint* / a Basilio Fabro Sorano. Lipsiae : Cum Gratia et Privilegio Caes. Maiest. et Ill. Prin. August. Elect. Ducis Saxon., 1572.
- [Faber, Basilius.] *Calepini Dictionarium* [tj. *Thesaurus eruditionis scholasticae*]. [Vitezovićeve predložak. Zagreb : Nacionalna i sveučilišna knjižnica. I 128.]
- Forcellini, Egidio. *Lexicon totius Latinitatis* / ab Aegidio Forcellini, seminarii Patavini alumno, lucubratum; deinde a Iosepho Furlanetto, eiusdem seminarii alumno, emendatum et auctum; nunc vero curantibus Francisco Corradini et Iosepho Perin, seminarii Patavini item alumnis, emendatius et auctius melioremque in formam redactum. Patavii : Typis seminarii, 1940. 6 sv.
- Georges, Karl Ernst. *Ausführliches lateinisch-deutsches Handwörterbuch* / aus den Quellen zusammengetragen und mit besonderer Bezugnahme auf Synonymik und Antiquitäten unter Berücksichtigung der besten Hilfsmittel ausgearbeitet von Karl Ernst Georges. Unveränderter Nachdruck der achten verbesserten und vermehrten Auflage von Heinrich Georges. Darmstadt : Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1995. 2 sv.
- Gesenius, Heinrich Friedrich Wilhelm. *A Hebrew and English lexicon of the Old Testament : with an appendix containing the biblical Aramaic* / based on the lexicon of William Gesenius as translated by Edward Robinson; edited with constant reference to the Thesaurus of Gesenius as completed by E. Rödiger, and with authorized use of the latest German editions of Gesenius's Handwörterbuch über das Alte Testament by Francis Brown with the co-operation of S. R. Driver and Charles A. Briggs. Oxford : Clarendon Press, 1907. [Pretisak s ispravcima. 1972. Treći otisak. 1976.]
- Gesenius, Heinrich Friedrich Wilhelm. *Gesenius' Hebrew grammar* / as edited and enlarged by the late E. Kautzsch, Professor of theology in the University of Halle; second English edition revised in accordance with the twenty-eighth German edition (1909) by A. E. Cowley; with a facsimile of the Siloam inscription by J. Euting, and a Table of Alphabets by M. Lidzbarski. Oxford : Clarendon Press, 1910. [Petnaesti otisak ispravljenoga pretiska. 1980.]
- Girardi Karšulin, Mihaela. *Giovanni Pico della Mirandola*. // Filozofija renesanse / Erna Banić-Pajnić. Zagreb : Školska knjiga, 1996. Str. 189–203. [Hrestomatija filozofije; sv. 3.]
- Glare, P. G. W. *Oxford Latin dictionary* / edited by P. G. W. Glare. Oxford : At the Clarendon Press, 1982. [Pretisak. 1997.]
- Grande, B[encion] M[eerovič]. *Vvedenie v sravnitel'noe izučenie semitskih jazykov* / B. M. Grande. Moskva : Izdatel'stvo »Nauka«, Glavnaja redakcija vostočnoj literatury, 1972. [Ćir.]
- Hauswirth, Ernest. *Abriss einer Geschichte der Benedictiner-Abtei U. L. F. zu den Schotten in Wien* / verfaßt von dem Kapitular-Priester und Archivar Dr. Ernest Hauswirth. Wien : Mechitharisten-Congregations-Buchdruckerei, 1858. [Got.]

- Ἡ κοινὴ διαθήκη. 2. ed., with revised critical apparatus. London : The British and Foreign Bible Society, 1958. [Pretisak. 1975.]
- Historisches Wörterbuch der Rhetorik* / herausgegeben von Gert Ueding. Tübingen : Max Niemeyer Verlag, 1992–2009. 9 sv.
- Historisches Wörterbuch der Rhetorik* / herausgegeben von Gert Ueding. Berlin : Walter de Gruyter, 2012. Band 10: Nachträge A–Z.
- Hübl, Albert. *Geschichte des Unterrichtes im Stifte Schotten in Wien* / von Dr. Albert Hübl, Professor am K. K. Schottengymnasium und Stiftsbibliothekar ; herausgegeben anlässlich der Zentenarfeier des K. K. Schottengymnasiums. Wien : Druck und Verlag der K. U. K. Hof-Buchdruckerei und Hof-Buchhandlung Carl Fromme, 1907.
- Jambrešić, Andrija. *Lexicon Latinum interpretatione Illyrica, Germanica, et Hungarica locuples : in usum potissimum studiosae juventutis* / digestum ab Andrea Jambresich, Societatis JESU sacerdote, Croata Zagoriensi ; [dodatak uredio Antun Šojat]. Zagrabiae : Typis Academicis Societatis JESU, per Adalbertum Wilh. Wesseli, 1742. [Pretisak. Zagreb : Zavod za hrvatski jezik Hrvatskoga filološkog instituta, 1992.] [Posebna izdanja Zavoda za hrvatski jezik ; knj. 1.]
- Junković, Zvonimir. *O jeziku Vitezovićeve Kronike*. // Radovi Slavenskog instituta : posvećeni IV. međunarodnom kongresu slavista u Moskvi u mjesecu rujnu 1958. (1958), knj. 2 ; str. 93–119.
- Jurišić, Blaž. *Pomorski izrazi u Vitezovićeve rječniku* / B. Jurišić. // Anali Jadranskog instituta. (1956), sv. 1 ; str. 297–403.
- Katičić, Radoslav. *Osnovni pojmovi suvremene lingvističke teorije*. Zagreb : Sveučilište u Zagrebu, 1967.
- Katičić, Radoslav. *Jezikoslovni ogledi*. Zagreb : Školska knjiga, 1971.
- Katičić, Radoslav. *Novi jezikoslovni ogledi*. 2., dopunjeno izd. Zagreb : Školska knjiga, 1992.
- Kirsch, Adam Friedrich. *Abundantissimum cornu copiae linguae Latinae et Germanicae selectum : quo continentur vocabula Latina omnis aevi, antiqui, medii ac novi, pariter ac Graeca Latinitate donata, nec non formulae dicendi elegantiores et constructiones verborum; praeterea deorum, dearum, gentium, regnorum, regionum, urbium, marium, fluviorum, insularum, montium, animalium, arborum, herbarum, florum et mineralium nomina; nec non theologorum, iure consultorum, medicorum, philosophorum, philologorum, poëtarum, ac mythicorum, artibus liberalibus, aliisque disciplinis, rei quoque militari ac monetariae verba propria, eorumque significationes et explicationes, syllabarum longitudine vel brevitate signis expressa: cui adiunguntur in fine calendarium romanum, compendia scribendi olim in Latio usitatissima, sive notae et sigla antiquorum; deinde adiecta est tabula alphabetica charact. Latin. in codicibus MStis pro seculorum ratione occurrentium, tum specimen Scripturae veteris, appendix regionum, urbium, montium et fluviorum; et ad postremum consanguinitatis pariter atque affinitatis tabula,*

- nominaque numeralia* / Adami Friderici Kirschii. Editio novissima. Lipsiae : Sumtu Engelharti Beniaminis Svikerti, 1774.
- Klaić, Vjekoslav. *Život i djela Pavla Rittera Vitezovića (1652.–1713.)*. Zagreb : Matica hrvatska, 1914.
- Koehler, Ludwig ; Baumgartner, Walter. *Hebräisches und aramäisches Lexikon zum Alten Testament* / von Ludwig Koehler und Walter Baumgartner ; dritte Auflage neu bearbeitet von Walter Baumgartner, Johann Jakob Stamm und Benedikt Hartmann ; unter mitarbeit von Ze'ev Ben-Hayyim, Eduard Yechezkel Kutscher und Philippe Reymond. Leiden ; Boston : Brill, 2004. 2 sv. [Unveränderter Nachdruck der dritten Auflage (1967–1995).]
- [Kosić, Ivan.] *Pavao Ritter Vitezović u Zbirci rukopisa i starih knjiga Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu : u povodu 300. obljetnice smrti* / [autor dr. sc. Ivan Kosić]. Zagreb : Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu, 2013.
- Krštić, Kruno. *Latinica : kod Hrvata*. // Enciklopedija Jugoslavije. Zagreb : Izdanje i naklada Leksikografskog zavoda FNRJ, 1962. Sv. 5. Str. 476–477.
- Kühner, Raphael ; Holzweissig, Friedrich. *Ausführliche Grammatik der lateinischen Sprache*. Darmstadt : Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1994. Teil 1: Elementar-, Formen- und Wortlehre. [Unveränderter Nachdruck 1994 der 2. Auflage, Hannover 1912.]
- Kühner, Raphael ; Stegmann, Carl. *Ausführliche Grammatik der lateinischen Sprache*. Darmstadt : Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1997. Teil 2: Satzlehre. 2 sv. [Diesem reprografischen Nachdruck wurde die 2., neubearbeitete Auflage, Hannover 1914, zugrunde gelegt, mit den Zusätzen und Berichtigungen zur 3. Auflage 1955 sowie den Berichtigungen zur 4. Auflage 1962 und zur 5. Auflage 1976 von Andreas Thierfelder.]
- László, Bulcsú. *Neka pitanja strojnoga razumijevanja prirodnoga jezika*. // Informacijske znanosti i znanje / uredili Slavko Tkalac , Miroslav Tuđman. Zagreb : Zavod za informacijske studije, 1990. Str. 11–31.
- László, Bulcsú. *Pabirci redničkoga i obavještničkoga pojmovlja oko razumnih sustava*. // Obrada jezika i prikaz znanja / uredili Slavko Tkalac , Miroslav Tuđman. Zagreb : Zavod za informacijske studije, 1993. Str. 11–73.
- László, Bulcsú. *Jèz'ikovnik : rjèčn'ik b'irān'ih rieč'ih*. [Neobjavljeni rukopis.]
- Lausberg, Heinrich. *Handbuch der literarischen Rhetorik : eine Grundlegung der Literaturwissenschaft*. München : Max Hueber Verlag, 1960.
- Lausberg, Heinrich. *Handbuch der literarischen Rhetorik : eine Grundlegung der Literaturwissenschaft : Registerband*. München : Max Hueber Verlag, 1960.
- Lausberg, Heinrich. *Elemente der literarischen Rhetorik : eine Einführung für Studierende der klassischen, romanischen, englischen und deutschen Philologie*. [10. Auflage.] München : Max Hueber Verlag, 1990.

- Lewis, Charlton T[homas] ; [Short, Charles]. *A Latin dictionary : founded on Andrews' edition of Freund's Latin dictionary* / revised, enlarged, and in great part rewritten by Charlton T. Lewis, Ph. D. Oxford : At the Clarendon Press, 1879. [Pretisak. 1996.]
- Liddell, Henry George ; Scott, Robert. *A Greek-English lexicon : with a revised supplement* / compiled by Henry George Liddell and Robert Scott ; revised and augmented throughout by Sir Henry Stuart Jones with the assistance of Roderick McKenzie and with the cooperation of many scholars. Oxford : Clarendon Press, 1996.
- Lisac, Josip. *Hrvatska dijalektologija*. Zagreb : Golden marketing – Tehnička knjiga, 2009. Dio 2: Čakavsko narječje.
- Lopašić, Radoslav. *Pavao Ritter-Vitezović* / napisao Radoslav Lopašić. // Građa za povjest kniževnosti hrvatske / na svijet izdaje Jugoslav. akademija znanosti i umjetnosti ; uredio Milivoj Šrepl. (1897), knj. 1 ; str. 39–55.
- Lotman, Jurij Mihajlovič. *Struktura umjetničkog teksta* / prevela Sanja Veršić. Zagreb : Alfa, 2001. [Scientiae et Artes.]
- Lukežić, Iva. *Čakavski ikavsko-ekavski dijalekt*. Rijeka : Izdavački centar Rijeka, 1990.
- MacBean, Alexander. *A dictionary of ancient geography : explaining the local appellations in Sacred, Grecian, and Roman history; exhibiting the extent of kingdoms, and situations of cities, &c. and illustrating the allusions and epithets in the Greek and Roman poets* / by Alexander MacBean, M. A. London : Printed for G. Robinson, in Pater Noster-Row; and T. Cadell, in the Strand, 1773.
- Marević, Jozo. *Lexicon Croatico-Latinum encyclopaedicum* = [Hrvatsko-latinski enciklopedijski rječnik] / Dr. sci. Iosephus Marevich. Zagrabiae : Školska knjiga, 1997. 2 sv.
- Marević, Jozo. *Latinsko-hrvatski enciklopedijski rječnik* = [Lexicon Latino-Croaticum encyclopaedicum] / Dr. sci. Jozo Marević ; suautorice Katarina Filković , Margareta Gašparović. Velika Gorica : Marka ; Zagreb : Matica hrvatska, 2000. 2 sv.
- Marotti, Bojan. *Kako je priređen prijeslik Vitezovićeva Lexicona*. // Lexicon Latino-Illyricum / Pavao Ritter Vitezović. Zagreb : ArTresor naklada, 2000. Sv. 1: Prijeslik rukopisa / priredio i pogovor o prijesliku napisao Bojan Marotti. Str. 1173–1181. [Ožvljena baština ; knj. 4, sv. 1.]
- Marotti, Bojan. *Dativ, lokativ i instrumental množine u pripovijetkama Stjepana Zlatovića : prinos razumijevanju pojma književnoga jezika*. // Zbornik o Stjepanu Zlatoviću : zbornik radova sa znanstvenoga skupa »Fra Stjepan Zlatović«, Šibenik – Skradin – Visovac, 26.–27. X. 2007. / [glavni urednik Pavao Knezović ; izvršni urednik Marinko Šišak]. Zagreb : Hrvatski studiji Sveučilišta u Zagrebu, 2008. Str. 95–162. [Knjižnica Tihi pregooci ; knj. 6.]
- Marotti, Bojan. *Ciprino razumijevanje jezika*. // Vrijeme metamorfoza : uz *Metamorfoze metafizike* Marijana Cipre / priredio Damir Barbarić. Zagreb : Matica hrvatska, 2009. Str. 123–151. [Zbornici i monografije.]

- Marotti, Bojan. *Kako je priređen Vitezovićev Lexicon Latino-Illyricum*. // Lexicon Latino-Illyricum / Pavao Ritter Vitezović. Zagreb : ArTresor naklada, 2010. Sv. 2: Prijepis i obrada / rukopis kritički pročitale i rječnik upisale Zrnka Meštrović, Nada Vajs ; priredio i predgovor napisao Bojan Marotti. Str. V–CL. [Oživiljena baština ; knj. 4, sv. 2.]
- Marotti, Bojan. *O nadslovcima u Vitezovićevu Lexiconu: osnovno značenje i mjesto u hrvatskoj tradiciji*. // Croatica et Slavica Iadertina. (2012), vol. 8/1 ; str. 3–34.
- Marotti, Bojan. *Značenje nadslovaka u Vitezovićevu Lexiconu* / proslav Radoslav Katičić. Zagreb : ArTresor naklada, 2013. Sv. 1: Opći dio (opis) ; Prilozi latinski. [Raspon ; knj. 1, sv. 1.]
- Marotti, Bojan. *Značenje nadslovaka u Vitezovićevu Lexiconu*. Zagreb : ArTresor naklada, 2013. Sv. 2: Prilozi hrvatski. [Raspon ; knj. 1, sv. 2.]
- Matić, Tomo. *Vitezovićev »Lexicon Latino-Illyricum«*. // Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti. (1955), knj. 303 ; str. 5–51. [Odjel za filologiju ; knj. 7.]
- Meiser, Gerhard. *Historische Laut- und Formenlehre der lateinischen Sprache*. Darmstadt : Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1998.
- Meštrović, Zrnka. *Rječnik Bazilija Fabera kao predložak Vitezovićevu »Lexicon Latino-Illyricum«*. // Rasprave Zavoda za hrvatski jezik. (1993), knj. 19 ; str. 213–235.
- Meštrović, Zrnka. *Jezikoslovna rasudba Pavla Vitezovića*. // Rasprave Zavoda za hrvatski jezik. (1995), knj. 21 ; str. 125–137.
- Meštrović, Zrnka. *Vitezovićev Lexicon Latino-Illyricum i Sušnik–Jambrešićev Lexicon Latinum*. // Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje. (1996), knj. 22 ; str. 111–128.
- Meštrović, Zrnka ; Vajs, Nada. *Vitezovićev Lexicon Latino-Illyricum : zapostavljeno djelo hrvatske leksikografije*. // Senjski zbornik : prilozi za geografiju, etnologiju, gospodarstvo, povijest i kulturu = Senjer Jahrbuch : Beiträge zur Geographie, Ethnologie, Ökonomik, Geschichte und Kultur. God. 21 (1994) ; str. 127–134.
- Meštrović, Zrnka ; Vajs, Nada. *Vitezovićeva grafijska rješenja u rječniku »Lexicon Latino-Illyricum«*. // Filologija : [časopis Razreda za filološke znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu]. (1996), knj. 26 ; str. 41–62.
- Meštrović, Zrnka ; Vajs, Nada. *Dodane riječi u Vitezovićevu rječniku »Lexicon Latino-Illyricum«*. // Filologija : [časopis Razreda za filološke znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu]. (1999), knj. 33 ; str. 157–177.
- Meyer, Michel ; Carrilho, Manuel Maria ; Timmermans, Benoît. *Povijest retorike od Grka do naših dana* / uredio Michel Meyer ; s francuskoga prevela Vanda Mikšić. Zagreb : Disput, 2008. [Palimpsest ; knj. 10.]
- Moguš, Milan. *Današnji senjski govor* / Dr Milan Moguš. // Senjski zbornik : [prilozi za geografiju, etnologiju, ekonomiku, povijest i kulturu] = [Almanacco di Senj :

- contributi per la geografia, l'etnologia, la storia e la cultura]. God. 2 (1966) ; str. 5–152.
- Moguš, Milan. *Pavao Vitezović kao jezikoslovac*. // Zbornik Zagrebačke slavističke škole / uredili: Franjo Grčević i Mladen Kuzmanović. God. 2 (1974), knj. 2 ; str. 73–79.
- Moguš, Milan. *Čakavsko narječje : fonologija*. Zagreb : Školska knjiga, 1977.
- Moguš, Milan. *Senjski rječnik*. Zagreb : Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti ; Senj : Matica hrvatska Senj, 2002.
- Moguš, Milan ; Vončina, Josip. *Latinica u Hrvata*. // Radovi Zavoda za slavensku filologiju. (1969), knj. 11 ; str. 61–81.
- Musulini, Stjepan. *Hrvatska i srpska leksikografija*. // Filologija : [Časopis Razreda za filologiju Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu]. (1959), knj. 2 ; str. 41–63.
- Novum Testamentum Graece : cum apparatu critico ex editionibus et libris manu scriptis collecto*. Editio secunda. Stuttgart : Privilegierte Württembergische Bibelanstalt, 1899.
- Palmer, Leonard R. *The Latin language* / by L. R. Palmer, M. A., D. Phil., Ph. D., Professor of comparative philology in the University of Oxford. London : Faber and Faber Limited, 1965.
- Parčić, Dragutin Antun. *Vocabolario croato-italiano* / compilato per cura di Carlo A. Parčić, Canonico Croato a Roma = [Rječnik hrvatsko-talijanski / pripremio ga za tisak Dragutin A. Parčić, Hrvatski Kanonik u Rimu]. 3. ed. corretta ed aumentata. Zara : Tipografia editrice »Narodni List« = [U Zadru : Tisak i naklada »Narodnoga Lista«], 1901. [Pretisak. Zagreb : Artresor studio, 1995.]
- [Petračić, Franjo.] *Gèrčko-hèrvatski rěčnik za škole* / [Josip Kostić ; Franjo Maiksner ; Franjo Petračić]. U Zagrebu : Tiskom Lav. Hartmána i družbe, 1875.
- Pico della Mirandola, Giovanni. *Opera omnia* / Ioannis Pici, Mirandulae Concordiaequae comitis, theologorum & philosophorum, sine controversia, principis: viri, sive linguarum, sive rerum, & humanarum & divinarum, cognitionem spectes, doctrina & ingenio admirando. Basileae, [1557].
- Putanec, Valentin. *Lingvistički rad Pavla Vitezovića (1652–1713) : (sintetski prikaz) / Valentin Putanec*. // Forum : časopis Razreda za suvremenu književnost Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti. God. 25 (1986), br. 3–4 (ožujak – travanj) ; str. 349–356.
- Puteanus, Erycius. *Eryci Puteani de anagrammatismo, quae Cabalae pars est, diatriba, amoenitatis caussa scripta, utilitatis edita ; accedit Io. Caramuellis Lobkowitzi Brevissimum totius Cabalae specimen* / curâ ac studio Iusti Caecili Puteani E. V. Patris permissu. Bruxellae : Typis Ioan. Mommarti, 1643.
- Rebić, Adalbert. *Slovnica hebrejskog jezika : (za studente teologije i samouke) / priredio Adalbert Rebić*. [2. izd.] Zagreb : Kršćanska sadašnjost, 1993. [Priručnici ; knj. 29.]

- Rečnik srpskohrvatskog književnog i narodnog jezika.* Beograd : Srpska akademija nauka ; Institut za srpskohrvatski jezik, 1959 –. [Ćir.]
- Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika / na svijet izdaje Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti.* Zagreb : Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1880–1976. 23 sv.
- Rječnik hrvatskoga jezika / [glavni urednik Jure Šonje].* Zagreb : Leksikografski zavod Miroslav Krleža ; Školska knjiga, 2000.
- Saussure, Ferdinand de. *Trudy po jazykoznaniju / Ferdinand de Sossjur ; perevody s francuzskogo jazyka pod redakcijej A. A. Holodoviča.* Moskva : »Progress«, 1977. [Ćir.]
- Saussure, Ferdinand de. *Tečaj opće lingvistike / uvod i komentar Tullio De Mauro ; prijevod s francuskoga i talijanskoga Vojmir Vinja ; predgovor hrvatskomu izdanju August Kovačec.* Zagreb : ArTresor naklada ; Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, 2000. [Posebna izdanja.] [Biblioteka Jezikoslovni temeljci ; knj. 3.]
- Schneider, Artur. *Prilozi za život i književni rad Pavla Rittera Vitezovića / Dr. Artur Schneider. // Vjestnik kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog zemaljskog arkiva / uredjuje Dr. Ivan pl. Bojničić Kninski.* God. 6 (1904) ; str. 114–126.
- Senc, Stjepan. *Grčko-hrvatski rječnik za škole / po Benseler-Kaegijevu grčko-njemačkom rječniku priredio Stjepan Senc.* U Zagrebu : Trošak i naklada kr. hrv.-slav.-dalm. zem. vlade, 1910.
- Souter, Alexander. *A glossary of later Latin : to 600 A. D. / compiled by Alexander Souter, sometime regius Professor of humanity in the University of Aberdeen.* Oxford : At the Clarendon Press, 1949. [Pretisak. 1957.]
- Spinoza, Baruch de. *Benedicti de Spinoza opera quae supersunt omnia / ex editionibus principibus denuo edidit et praefatus est Carolus Hermannus Bruder , philos. doct. aa. ll. m. ss. theol. licent. Lipsiae : Typis et sumtibus Bernh. Tauchnitz Jun., 1846. Vol. 3: Tractatus theologico-politicus ; Compendium grammatices linguae Hebraeae.*
- Starobinski, Jean. *Les mots sous les mots : les anagrammes de Ferdinand de Saussure.* Paris : Gallimard, 1971.
- Sveto pismo Starog' zakona, Sixta V. p. naredbom prividjeno, i Klementa VIII. pape vlastjom izdano; sada u jezik slavno-illyricski izgovora bosanskog' prinesheno; tad ss. otacah i nauciteljah tomacsenjem nakitjeno = [Biblia Sacra Veteris Foederis, Sixti V. Pontificis Max. jussu recognita, et Clementis VIII. P. auctoritate edita; nunc in idioma Slavino-Illyricum dialecti Bosnensis traducta; ac ss. patrum doctorumque exegesi illustrata].* U Budimu : Slovima i troshkom Kraljev. mudroskupštine macxarske, 1831. 4 sv.
- Sveto pismo Staroga i Novoga uvita / iz latinskoga s obzirom na matične knjige izbistreno i iztumačeno po Ivanu Matiju Skarich, svetoga bogoslovja naučitelju, davninah Svetoga pisma, uvodjenja u svete knjige Staroga uvita, njihovoga iztumačenja, i*

- istokostranskih jezika u općenomu seminištu u Zadru bivšemu učitelju, i ost. U Beču : Iz. ces. kr. dvorne i obštene tiskarnice, 1858–1861. 12 sv.
- The Cambridge companion to Saussure* / edited by Carol Sanders. Cambridge : Cambridge University Press, 2004.
- The Semitic languages : an international handbook* / edited by Stefan Weninger ; in collaboration with Geoffrey Kahn, Michael P. Streck, Janet C. E. Watson. Berlin ; Boston : Walter de Gruyter ; Mouton, 2011. [Handbooks of Linguistics and Communication Science = Handbücher zur Sprach- und Kommunikationswissenschaft ; vol. 36.]
- The Septuagint version of the Old Testament and Apocrypha : with an English translation and with various readings and critical notes*. London : Samuel Bagster and Sons Limited ; New York : Harper and Brothers, [1900].
- The Septuagint version of the Old Testament and Apocrypha : with an English translation; and with various readings and critical notes* / by Charles Lee Brenton. Grand Rapids, Michigan : Zondervan Publishing House of the Zondervan Corporation, 1978. [Peti otisak.]
- The Signet Hebrew/English, English/Hebrew dictionary* / edited by Dov Ben Abba. New York : The New American Library, 1977.
- [Vajs, Nada ; Meštrović, Zrnka.] *Pavao Ritter Vitezović – čovjek ispred svojega vremena*. // *Lexicon Latino-Illyricum* / Pavao Ritter Vitezović. Zagreb : ArTresor naklada ; Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, 2009. Sv. 3: Hrvatsko-latinski rječnik / priredile i pogovor napisale Nada Vajs , Zrnka Meštrović. Str. V–LXIII. [Oživljena baština ; knj. 4, sv. 3. Rječnici hrvatskoga jezika ; knj. 6.]
- Vetus Testamentum graece iuxta LXX interpretes* / electronical edition prepared by the Center for Computer Analysis of Texts at the University of Pennsylvania (CCAT) ; TITUS version by J. Gippert. Frankfurt am Main : TITUS Text Database, 2008. [Text collection: VT.]
- Vitezović, Pavao Ritter. *Plorantis Croatiae saecula duo, carmine descripta* / ab Equite Pavlo Ritter, S. C. R. Maj. Consiliario. [Graecomonti, 1703.]
- Vitezović, Pavao Ritter. *Priricsnik, aliti razlika mudroszti cvitje* / sprav'eno po Pav. Vitezovichu, Zlat. Vitezu, Cef. i Kral'. Szvitlofti Vichniku. [Ex Musaeo suo Graecomont., 1703.]
- Vitezović, Pavao Ritter. *Lexicon Latino-Illyricum*. Zagreb : ArTresor naklada, 2000. Sv. 1: Prijeslik rukopisa / priredio i pogovor o prijesliku napisao Bojan Marotti. [Oživljena baština ; knj. 4, sv. 1.]
- Vitezović, Pavao Ritter. *Lexicon Latino-Illyricum*. Zagreb : ArTresor naklada, 2010. Sv. 2: Prijepis i obrada / rukopis kritički pročitale i rječnik upisale Zrnka Meštrović , Nada Vajs ; priredio i predgovor napisao Bojan Marotti. [Oživljena baština ; knj. 4, sv. 2.]

- Vitezović, Pavao Ritter. *Lexicon Latino-Illyricum*. Zagreb : ArTresor naklada ; Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, 2009. Sv. 3: Hrvatsko-latinski rječnik / priredile i pogovor napisale Nada Vajs , Zrnka Meštrović. [Oživljena baština ; knj. 4, sv. 3. Rječnici hrvatskoga jezika ; knj. 6.]
- Vončina, Josip. *Jezična baština : lingvostilistička hrestomatija hrvatske književnosti od kraja 15. do početka 19. stoljeća*. Split : Književni krug, 1988. [Biblioteka znanstvenih djela ; knj. 20.]
- Weller, Emil. *Lexicon Pseudonymorum : Wörterbuch der Pseudonymen aller Zeiten und Völker oder Verzeichniss jener Autoren, die sich falscher Namen bedienen / von Emil Weller. Zweite, durchaus verbesserte und vermehrte Auflage*. Regensburg : Verlag von Alfred Coppenrath, 1886.
- Zima, Luka. *Figure u našem narodnom pjesničtvu s njihovom teorijom / napisao Luka Zima, profesor u kr. gimnasiji varaždinskoj*. U Zagrebu : Na sviet izdala Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1880.
- [Žepić, Sebastijan.] *Latinsko-hrvatski rječnik za škole / [Mato Valjavec ; Franjo Petračić ; Mirko Divković ; Sebastijan Žepić]*. U Zagrebu : Troškom i nakladom kr. hrvat.-slavon.-dalmat. zemaljske vlade, 1881.

On Interpretation of Hebrew Names in Vitezović's *Lexicon*

Summary

In Vitezović's dictionary *Lexicon Latino-Illyricum*, written around 1700, and published for the first time in 2010, except for the main part, viz. Latin-Croatian dictionary, there are also ten appendices. In the fourth of those appendices, called *Nomina Sacrae Scripturae interpretata, ex P[at]re] Amando Ejsenberner Benedictino*, Vitezović gives some interpretations of certain Bible names, mostly from the Old Testament, i. e. mainly Hebrew names. He regularly cites the specific name, then gives its interpretation in Latin, usually the Latin translation, and finally, after a pair of dots, meaning 'equally', he gives the Croatian equivalent, for instance: "**Adam. Homo .. Človek.**" The main source for that fourth appendix in Vitezović's *Lexicon* was the book *Programmata scripturistica sive nomina Scripturae Sacrae*, written by Amand Eisenberner, an Austrian Benedictine, and published in 1699. When two Hebrew names, which are different in the original Hebrew alphabet, being transliterated into Latin letters, become homographs, Vitezović sometimes gives a sort of a remark, or a comment, on the metalingual level, in order to note the peculiarity of the Hebrew form. All those remarks on the metalingual level are transferred from Eisenberner's book. Therefore, in the paper, his book is described in detail. The concept of "anagrammatizing" is discussed thoroughly too, because Eisenberner always creates an anagram of a certain Hebrew name, written in Latin form, and its Latin translation. All examples that

contain a remark on the metalingual level are considered, those from Eisenberner's book, as well as those from Vitezović's *Lexicon*. Then, each remark is compared with the original Hebrew form. On that ground, the essential importance of those remarks is shown, because the loss of variety by the Latin adaptation of many Hebrew names, in the same time, abolishes the meaning distinction between two originally different Hebrew names. In order to specify the meaning of each Hebrew name as accurate as possible, the basic meaning of those Hebrew words, or those Hebrew forms, which are constitutive parts of the names in question, is considered in detail. Finally, some Eisenberner's mistakes, or omissions, which Vitezović transferred and so involved in his dictionary, viz. in its fourth appendix, are pointed out.

Key words: Pavao Ritter Vitezović, *Lexicon Latino-Illyricum*, Amand Eisenberner, Old Testament, Hebrew names, program, anagram, epigram, anagrammatize, remark on the metalingual level